

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ 1985 | 6

ORSZÁGOS
KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS -
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

**Az Országos Könyvtárügyi
Tanács és a Könyvtártudományi
és Módszertani Központ
folyóirata**

**31. ÉVFOLYAM
1985. 6. SZÁM**

A szerkesztő bizottság elnöke:

Papp István

Szerkesztő bizottság:

**Balázs Sándor, Bujdosó Ernő,
Földi Tamás, Gál Andorné,
Havasi Zoltán, Horváth Tibor,
Katsányi Sándor, Kiss Jenő,
Kováts Zoltán, Orosz Bertalanné,
Ruzsás Lajosné Tóth Gyula**

Felelős szerkesztő:

Gerő Zsoltné

Szerkesztő:

Kovács Katalin

Szerkesztőség:

**Budavári Palota F épület
Budapest 1827
Telefon: 160-100/517 m.**

Megjelenik kéthavonként.

Példányszám: 1350

Egyes szám ára: 30,- Ft

Évi előfizetési díj: 180,- Ft

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető

**bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben**

**és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR) Budapest, 1900 V., József nádor tér 1.,
közvetlenül, vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162
pénzforgalmi jelzőszámra.**

Külföldre előfizethető

a Kultúra

**Könyv- és Hírlapkereskedelmi Vállalatnál
Budapest P.O.B. 149
1376**

Műsák Közművelődési Kiadó, Budapest

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató

**Megjelent: 10,01 A/5 ív terjedelemben
10735/85**

**Készült a Műsák Közművelődési Kiadó
nyomdájában**

HU ISSN 0023-3773

INDEX 26 408

TARTALOM

Abstracts	565
Inhaltsangaben	567
Резюме	570
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	574

FÖLDI Tamás

Az információelemzés és a tudományos tájékoztatás fejlődésének mai szakasza	575
---	-----

MARTON János

Az élettudományok legfontosabb folyóiratai. (<i>Biológia és orvostudomány</i>)	583
--	-----

FUTALA Tibor

A főiskolai könyvtárak és a szakkönyvtári funkciók	603
--	-----

HAJDU Zsuzsanna

A nemzetiségi könyvtárügy problémái (<i>Baranyai példákkal</i>).	612
--	-----

MÓNUS Imre

Az önálló szakszervezeti könyvtárak 1979 és 1983 között	617
---	-----

FÜLEKI Mihály

„És a honvédségi könyvtárak?...”	635
----------------------------------	-----

BÁTKI Anna

Lelőhelytájékoztatás és a könyvtárközi kölcsönzés	644
---	-----

* * *

Az Országos Könyvtárügyi Tanács tagjai	652
--	-----

Kitekintés

DYSON, Brian: A beviteli adatok minősége. *Gépesítési tapasztalatok a Hull Egyetem*

<i>Könyvtárában.</i> (Ism.: SZÖLLÖSY Éva)	653
---	-----

DIETRICH, J.M.: Idősebbek könyvtárhasználati oktatása. (Töm.: ZOLTÁN Imre)

Hírek az IFLA életéről. (PAPP István)	663
---------------------------------------	-----

S z e m l e

- A tudományos kutatás minősége. (Szerk. Braun Tibor, Bujdosó Ernő) (Ism.: MARTON János) 665
- DE HART, Florence: The librarian's psychological commitments: Human relations in librarianship. *Emberi kapcsolatok a könyvtárban*. (Ism.: NAGY Attila) 669

E számunk szerzői, munkatársai: BÁTKI Anna (OSZK), FÖLDI Tamás (MTA Közgazdasági Információs Szolgálat), FUTALA Tibor (OMIKK), FÜLEKI Mihály (Hadtudományi Könyvtár), HAJDU Zsuzsanna (Baranya Megyei Könyvtár, Pécs), MARTON János (MTA Szegedi Biológiai Központ Könyvtára), MÓNUS Imre (Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr), NAGY Attila (OSZK–KMK), PAPP István (FSZEK), SZÖLLŐSY Éva (OSZK), ZOLTÁN Imre (ny. mémök).

ABSTRACTS

FÖLDI Tamás: Information analysis and the contemporary period of the evolution of learned information. – The alteration of information processing and transfer techniques, the increased volume of information as well as the advent of information industry have changed the role of learned information. On the service side of information industry the significance of abstracting has lessened, while the importance of bibliographical information and particularly that of information analysis has increased. Information analysis is a goal oriented service, focussing on a given subject and providing an expert analysis. It is first of all a tool for providing managers with information. An information analyst needs to have research abilities as well as in-depth knowledge of the given specialty. Information analysis can only spread within narrow bounds, due to its nature and the small number of persons able to do it. Its significance is twofold: as an approach it calls attention to quality and as a technique, to synthesizing as well as to the importance of relation with research. (pp. 575–582.)

MARTON János: Top journals of life sciences (biology and medicine). – The large volume of articles is a characteristic feature of the life sciences. Core journals produce a lot of articles, the rest of papers being published in other journals, due to scattering of literature. Various techniques have evolved for determining the most important titles and the relations between them, the major techniques are covered by a review of foreign professional literature. The significance of titles can be determined through citation data and considering the number of articles published during a year: the scientific weight, i.e. the mass of influence of the journal is the product of multiplying number of articles per year and the impact factor. Based upon these calculations, the ranking list of journals can be prepared. A close interrelation between medicine and biology has been found, this intertwining is the strongest with journals of the highest significance. A list of core journals is appended. (pp. 583–602.)

FUTALA Tibor: Academic libraries and special-library functions. – An overwhelming majority of colleges are new and frequently not independent institutions (their total number is 58, all but 12 of them residing in the provinces). Accordingly, their libraries also are just beginning to develop to the point where, in addition to functioning as a library of teaching materials, they should also undertake partly to meet special-library functions and partly regional co-operation. Two development patterns are distinguished: one is what teachers' training institutes seem to follow: contributing to the provision of

the given town with professional literature. The rest of college libraries undertake gradually an increasing role in subject-field literature provision, which is the second pattern. (pp. 603–611.)

Hajdu Zsuzsanna: Problems of nationality librarianship: the Baranya County experience. – The key question of library services to ethnic minorities is the presence of a collection, of a given size, of the literature in the mother tongue, being continuously developed. The respective laws describe that village libraries in ethnic minority areas should both themselves develop their own holdings and receive a deposit from what are called nationality basis libraries. This principle in fact is not clearly working. For instance, nationality village libraries in Baranya County have no financial means for an independent acquisition. The deposit received from the County Library (as the basis library) does not allow an organic collection to be built. A more serious trouble is the inefficient availability of books for linguistic minorities. What is needed are a book selection tool consistently edited, a more flexible acquisition policy as well as qualified nationality librarians. (pp. 612–616.)

Mónus Imre: Independent trade union libraries between 1979 and 1983. – Most trade union libraries were established after 1945. They operate on a network basis. The lower bound of the establishment of an independent trade union library was drawn by a 1980 decision of the Central Council of the Hungarian Trade Unions (SZOT) at 1500 employees within an organization. The circumstances of independent trade union libraries are represented by an analysis of the statistical data on the functioning of trade union libraries. Between 1979 and 1983, the number of independent trade union libraries was stagnant in Budapest, while increased in the provinces. The same difference is typical of the number of employees to be served. The state of Budapest trade union libraries is more favourable – with better operating conditions, a higher ratio of full-time librarians per library, a bigger book budget as well as a higher circulation. On the other hand, the downward trend in the number of visits is seen both in Budapest and in the provinces. (pp. 617–634.)

Füleki Mihály: „And the military libraries?...” – Libraries belonging to the Hungarian People's Army are, according to their scope of activity, public libraries, special libraries or academic libraries. Their functions are with a few exceptions the same as those of non-military libraries. The libraries of the People's Army have been organized into a network, which operates according to the 1979 military library rules. This document also specifies the responsibilities of the maintaining and directing organs of libraries. The development of military libraries accelerated, especially during the past fifteen years, but this process of modernization has slowed down recently. (pp. 635–643.)

Bátki Anna: Information about the locations of materials and inter-library lending. – Inter-library request forms coming in to the National Széchényi Library Union Catalogue of Books in 1983–84 are analysed from the point of view of the efficiency of

the information about locations. The proportions of requests satisfied and request forms incorrectly filled are examined as are the composition of libraries sending in incorrect requests and types of errors found. The conclusion is that an about 10 percent increase in the efficiency of inter-library loan would be resulted from filling the forms correctly, according to existing ILL rules and guided by the system of the Union Catalogue. (pp. 644–651.)

New members of the Hungarian Council for Librarianship. (pp. 652.)

A b r o a d

DYSON, Brian: **Data input standards and computerization at the University of Hull.** (*Journal of Librarianship*, vol. 16, no.4, pp.246–261) Rev.: SZÖLLÖSY Éva. (pp. 653–659.)

DIETRICH, Jerrolyn M.: **Library use instruction for older adults.** (*Canadian Library Journal*, vo.41, 1984, no.4. pp.203–208) Abstracted by ZOLTÁN Imre. (pp. 660–662.)

IFLA news. Based upon the news section of *IFLA Journal*, no.2, 1985. (PAPP István) (pp. 663–664.)

R e v i e w s

A tudományos kutatás minősége. Quality of scientific research. Szerk. Braun Tibor, Bujdosó Ernő. (Közread. a) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. MTA, 1984. 207 p. (Informatika és tudományelemzés, 4.) (Rev.: MARTON János) (pp. 665–668.)

DE HART, Florence: **The librarian's psychological commitments: human relations in librarianship.** (London, Greenwood, 1979. XIII, 208 p.) (Rev.: NAGY Attila) (pp. 669–672.)

INHALTSANGABE

FÖLDI Tamás: **Gegenwärtige Phase in der Entwicklung der Informationsanalyse und der wissenschaftlichen Information.** – Umgestaltung in der Technik der Bearbeitung und Weiterleitung von Informationen. Die ständig zunehmende Informationsmenge und die Erscheinung der Informationsindustrie änderte die Rolle der wissenschaftlichen Information. Auf dem Gebiete der wissenschaftlichen Informationsversorgung verminderte sich die Rolle der Referate und der Zusammenfassungen, gleichzeitig hat die Bedeutung der bibliographischen Information und besonders der Informationsanalyse zugenommen. Die Informationsanalyse ist eine solche Dienstleistung, die sich auf ein bestimmtes Thema richtet, zielorientiert ist und eine Analyse von wissenschaftlichem Niveau bietet. Sie dient vor allem als Mittel für die Informationsversorgung der Leiter. Der informationsanalysierende Fachmann muss aber über forschende Qualitäten verfügen und das gegebene Fach vorzüglich kennen. Infolge des Wesens in der Informationsanalyse und der geringen Zahl jener, die eine solche Analyse treiben können, verbreitete

sich dies nur in engem Kreise. Ihre Bedeutung ist als Methode und als Anschauung wichtig. Als Anschauung macht sie auf die Qualität aufmerksam, als Methode verwahrt sie auf die Wichtigkeit der Verbindung zwischen der Synthetisierung und der Forschung. (S. 575–582.)

MARTON János: Die wichtigsten Zeitschriften der biologischen Wissenschaften. (Biologie und Medizin). – Die Charakteristik der Fachliteratur, veröffentlicht in den biologischen Zeitschriften, ist das grosse Volumen derselben. Wegen der Streuung von Fachliteratur figurieren die Kernzeitschriften mit vielen Artikeln, die anderen jedoch mit weniger Veröffentlichungen. Verschiedene Prüfungsmethoden entwickelten sich, um den Kreis der wichtigsten Zeitschriften und die Verbindungen derselben festzulegen. Die wichtigsten Methoden beschreiben die ausländischen fachliterarischen Übersichten. Die Wichtigkeit der Zeitschriften kann mit den zitierten Daten und mit der Zahl der jährlich veröffentlichten Artikel bestimmt werden: das wissenschaftliche Gewicht der Zeitschrift, d.h. die Beeinflussungsmenge, ist das Ergebnis der Zahl jährlicher Artikel und des Impaktfaktors. Aufgrund der Berechnung kann die Hierarchie der Zeitschriften aufgestellt werden. Es kann nachgewiesen werden, dass die medizinischen Wissenschaften und die Biologie miteinander stark verbunden sind. Die Verflechtung ist bei den Zeitschriften, von grösster Bedeutung, am stärksten. In dem Anhang des Artikels werden die Kernzeitschriften der biologischen Wissenschaften angegeben. (S. 583–602.)

FUTALA Tibor: Die Hochschulbibliotheken und die Funktionen der Fachbibliotheken. – Der grösste Teil der Hochschulen wurde neu gegründet, oft sind sie keine selbständige Institutionen (im Lande sind insgesamt 58 solche Instituten mit Ausnahme von 12, befinden sie sich in den Sitzen auf dem Lande). Dementsprechend entwickeln sich ihre Bibliotheken nur neulich auf jener Stufe, wo sie ausser der Versorgung, knapp genommener Lehrbibliotheksaufgaben teilweise auch regionale Zusammenarbeit und teilweise auch Versorgung fachbibliothekarischer Aufgaben unternehmen müssen. Der Artikel unterscheidet für die Hochschulbibliotheken zwei Entwicklungsmodelle. Die Hochschulen für Pädagogiebildung scheinen das erste Modell zu folgen. Das Wesentliche dieses Modells ist, dass die Städte an den Sitzen sich der fachliterarischen Versorgung anschliessen. Die anderen Hochschulbibliotheken übernehmen einen Teil der fachliterarischen Versorgung als Geltung des zweiten Modells. (S. 603–611.)

HAJDU Zsuzsanna: Probleme des Bibliothekswesens für Nationalitäten (aufgrund der Erfahrungen im Komitat Baranya). – Die Schlüsselfrage der Bibliotheksversorgung für Nationalitäten ist das Vorhandensein eines Bestandes in der Muttersprache; die Grösse des Bestandes wird festgestellt und fortlaufend entwickelt und erschlossen. Den Rechtsregeln gemäss vermehren die Gemeindebibliotheken in den Siedlungen, wo Nationalitäten leben, auch selbst ihre Bestände. Sie erhalten aber auch Depositenbestände von den Basisbibliotheken. In der Wirklichkeit jedoch kommt dieses Prinzip nicht vollkommen zur Geltung. Zum Beispiel im Komitat Baranya haben die Gemeindebibliotheken für Nationalitäten keine finanzielle Möglichkeit um selbständige Anschaffungen durch-

zuführen. Von den Depositaten, die seitens der Komitatsbibliotheken zur Verfügung gestellt werden, kann sich keine planmässig organisierte Sammlung entwickeln. Eine grössere Sorge, als der Mangel an finanziellen Mitteln ist, dass die Buchversorgung für Nationalitäten ungenügend ist. Es werden Beratungshefte benötigt, usw. für den Bestandsaufbau – folgerichtigen Standpunkten gemäss redigiert-, für eine elastische Anschaffungspolitik und für qualifizierte Bibliothekare, die die Nationalitäten bedienen. (S.612–616.)

MÓNUS Imre: Selbständige Gewerkschaftsbibliotheken zwischen 1979 und 1983. – In Ungarn wurde die Mehrheit der Gewerkschaftsbibliotheken an den Arbeitsplätzen, nach 1945 gegründet. Ihre Arbeit wird in Netzrahmen durchgeführt. Im Jahre 1980 hat ein Beschluss des Landesgewerkschaftsrates vorgeschrieben, dass die untere Grenze einer selbständigen Gewerkschaftsbibliothek für 1500 Werktätige gegründet werden kann. Im Artikel wird die Lage der selbständigen Gewerkschaftsbibliotheken aufgrund der Statistik, welche die Wirkungsdaten solcher Bibliotheken beinhaltet, analysiert. Die Zahl der selbständigen Gewerkschaftsbibliotheken in Budapest stagniert, in der Provinz wuchs diese Zahl zwischen 1979 und 1983. Dies charakterisiert auch die Zahl der zu versorgenden Werktätigen. Es ist nachweisbar, dass die Gewerkschaftsbibliotheken in Budapest in günstigerer Lage sind. Die Arbeitsbedingungen sind besser, die Proportion der hauptberuflichen Bibliothekare pro Bibliothek, ihr Rahmen für Bestandsaufbau ist vorteilhafter und die Proportion der Interessenten für das Lesen ist höher. Sowohl in Budapest, wie auch in der Provinz ist es eine allgemeine Tendenz, dass sich die Zahl der Bibliotheksbesucher vermindert. (S. 617–634.)

FÜLEKI Mihály: „Und die Militärbibliotheken?..“ – Die Bibliotheken der Ungarischen Volksarmee sind, ihrem Wirkungskreis entsprechend, allgemeine öffentliche Bibliotheken, Fachbibliotheken und Universitätsbibliotheken. Ihre Rolle – abgesehen von einigen speziellen Ausnahmen – steht in Einklang mit deren sonstiger gesellschaftlichen Kulturinstituten. Die Bibliotheken der Armee funktionieren in Netzen, der Bibliotheksregelung der Ungarischen Volksarmee vom Jahre 1979 entsprechend. Dieses Dokument schreibt auch die Aufgaben der Bibliothekserhalter und Lenker vor. Die Entwicklung der Militärbibliotheken beschleunigte sich hauptsächlich in den letzten 15 Jahren. Gegenwärtig jedoch verlangsamte sich ihre Modernisierung. Die Lenker des Bibliothekswesens kennen die Aufgaben der Weiterentwicklung (S. 635–643.)

BÁTKI Anna: Informationen über den Standort und der auswärtige Leihverkehr. – Der Artikel analysiert, vom Standpunkt der Information über Standort und Wirksamkeit, die Verlangszettel für den auswärtigen Leihverkehr, die in den Jahren 1983/84 beim Zentralkatalog für Bücher in der Nationalbibliothek Széchényi eingetroffen sind. Der Artikel untersucht die Proportion zwischen der Erfüllung von Anfragen und der vorschriftswidrig ausgefüllten Verlangszettel, die Zusammensetzung jener Bibliotheken, die die mangelhaften Verlangen verfassten und die Typen der auftretenden Fehler. Infolgedessen könnte die Wirksamkeit des auswärtigen Leihverkehrs mit ungefähr 10% erhöht werden, sollten die ansuchenden Bibliotheken präzise, den Regeln des auswärtigen

Leihverkehrs entsprechend, sich nach dem System des Zentralkatalogs für Bücher richtend, die Verlangszettel ausfüllen. (S. 644–651.)

Neue Mitglieder des Nationalrates für das Bibliothekswesen. (S. 652.)

Ausblick

DYSON, Brian: Die Qualität der Inputdaten. Erfahrungen der Mechanisierung in der Universitätsbibliothek Hall. – Die Zusammenfassung wurde aufgrund des Artikels *Data Input Standards and Computerization at the University of Hall*, veröffentlicht in *Journal of Librarianship*, Jg. 16, 1984. No.4. 246–261.S. von SZÖLLÖSY Éva angefertigt. (S. 653–659.)

DIETRICH, Jerrolyn M.: Die älteren Bibliotheksbesucher werden in der Bibliotheksbenützung unterrichtet. – Zusammenfassung des Artikels „*Library use instruction for older adults*“ veröffentlicht in *Canadian Library Journal*, Jg.41. 1984. No.4. 203–208.S. wurde von ZOLTÁN Imre bereitet (S. 660–662.)

Nachrichten aus dem Leben der IFLA. – Bericht aufgrund des Nachrichtenteils, veröffentlicht in *IFLA Journal*, 1985. No.2. (PAPP István) (S. 663–664.)

Rezensionen

A tudományos kutatás minősége. Die Qualität der wissenschaftlichen Forschungen. (Red. Braun Tibor, Bujdosó Ernő) Verl. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. MTA, 1984. 207 S. (Rez.: MARTON János) (S. 665–668.)

DE HART, Florence: The librarian's psychological commitments. Human relations in librarianship. *Menschliche Beziehungen in den Bibliotheken*. (London, Greenwood, 1979. XIII, 209 S. (Rez.: NAGY Attila) (S. 669–672.)

РЕЗЮМЕ

ФЕДЬДИ Тамаш: Настоящий этап развития анализа информации и научной информации. – Преобразование техники обработки и передачи информации, возрастающее количество информации и появление информационной „промышленности“ изменили роль научной информации. С одной стороны научной информации роль реферирования и конспектирования уменьшилась, в то же время значение библиографической информации, главным образом анализа информации увеличилось. Анализ информации является целенаправленным услугом, дающим анализ научного уровня, и средством информационного обслуживания в первую очередь руководителей. Специалисты, занимающиеся анализом информации, должны владеть способностью к исследовательской работы, глубокими знаниями данной профессии. Вследствие характера анализа информации и небольшого числа лиц, занимающихся ним, эта деятельность может распространять

ся только в тесном кругу. Значение этой работы важно как метод и подход. В качестве подхода обращает внимание на качество, а в качестве метода указывает на важность синтетизации и связи с исследовательской деятельностью. (стр. 575–582.)

МАРТОН Янош: Важнейшие журналы биологических наук (биологии и медицины). — Главная характеристика статей, публикуемых в биологических журналах, их большое число. Из-за распределения Вредфорда главные журналы фигурируют с многими статьями, а остальные с меньшими статьями. Для определения круга главных журналов и связей между журналами были разработаны разные методы изучения. Наиболее значительные методы рассматриваются в обзоре зарубежной литературы. Важность журналов можно определить данными цитируемости и числом статей, опубликованных в год: научный вес журнала, то есть масса его влияния является производством числа статей, опубликованных в год и фактора „импакта”. На основе вычислений можно установить порядок журналов. Можно показывать, что медицинские науки и биология тесно связаны друг с другом. В случае наиболее значительных журналов сплетение является более сильным. В приложении статьи перечислены главные журналы биологических наук. (стр. 583–602.)

ФУТАЛА Тибор: Вузовские библиотеки и функции специальной библиотеки. — Большая часть вузов была основана недавно, часто они являются не самостоятельными учреждениями (в Венгрии всего 58 вузов, с исключением 12 они работают в провинции). Соответственно этому их библиотеки начинают развиваться только в последнее время на той уровень, на котором кроме выполнения функций библиотеки, помогающей обучению, они должны с одной стороны участвовать в региональном сотрудничестве, а с другой выполнять функции специальной библиотеки. В статье различается две модели развития вузовской библиотеки. Первая модель по-видимому осуществляется в педагогических институтах. Сущность этого приобщение вузовских библиотек к оснащению города-местонахождения специальной литературой. Согласно второй модели остальные библиотеки постепенно принимают участие в оснащении отрасли специальной литературой. (стр. 603–611.)

ХАЙДУ Жужанна: Проблемы библиотечного обслуживания национальных меньшинств. (На основе опыта комитета Варанья). — Ключевой вопрос библиотечного обслуживания национальных меньшинств наличие непрерывно развивающегося и раскрытого фонда определенного объема, содержащего документы на родном языке данного меньшинства. Согласно юридическим правилам сельские библиотеки поселений национальных меньшинств могут и сами комплектовать свои фонды, в то же время они получают и депозитарный фонд от базовых библиотек. В действительности этот принцип осуществляется не полностью. Например в комитате Бараня у библиотек национальных меньшинств

нет материальной возможности для самостоятельного комплектования. Из депозитарного фонда, полученного от областной библиотеки, невозможно сформировать планомерно организованное собрание. Еще более тяжелое бремя, чем отсутствие материальных средств, это неудовлетворительное оснащение меньшинств книгами. На основе последовательных принципов необходимо составить методологическое издание в помощь комплектованию фонда этих библиотек, нужно вести более гибкую политику комплектования и нанять квалифицированные библиотекарские кадры для обслуживания меньшинств. (стр. 612–616.)

МОНУШ Имре: Самостоятельные профсоюзные библиотеки с 1979 до 1983 гг. — Большинство профсоюзных библиотек на рабочих местах создано в Венгрии после 1945 г. Они ведут свою деятельность в рамках сети. В соответствии с постановлением Всевенгерского совета профессиональных союзов от 1980 г. самостоятельную профсоюзную библиотеку необходимо создать на рабочих местах, имеющих свыше 1500 рабочих. В статье показывается состояние самостоятельных профсоюзных библиотек путем анализа статистики, содержащей данные о работе профсоюзных библиотек. С 1979 до 1983 гг. число самостоятельных профсоюзных библиотек не изменилось в Будапеште, а возросло в провинции. Это характерно и для числа обслуживаемых рабочих. Можно показывать, что состояние профсоюзных библиотек в Будапеште более благоприятное. Условия работы лучшие, пропорция штатных библиотекарей на библиотеку выше, лимит комплектования фонда более выгодный, интерес читателей больше. Как в Будапеште, так и в провинции снижение числа посетителей библиотек является общей тенденцией. (стр. 617–634.)

ФЮЛЕКИ Михай: „А библиотеки армии? . .” — По сфере своей деятельности библиотеки Венгерской народной армии являются массовыми библиотеками, специальными библиотеками и библиотеками высшего образования. Их роль — кроме нескольких особенных исключений — тождественна кругу деятельности подобных культурных учреждений общества. Согласно положению о библиотеках Венгерской народной армии от 1979 г. библиотеки армии работают в рамках сети. Этот документ регламентирует и задачи содержателей и руководителей библиотек. Главным образом в последние 15 лет развитие библиотек армии ускорилось, но этот процесс теперь затормозился. Руководители библиотечного дела знают задачи дальнейшего развития. (стр. 635–643.)

БАТКИ Анна: Информация о местонахождении документов и межбиблиотечный абонемент. — В статье анализируются требовательные листки межбиблиотечного

абонементов, полученные отделом сводного каталога книг Государственной библиотеки им. Сечени в 1983–1984 гг., с точки зрения эффективности информации о местонахождении книг. Изучается пропорция выполнения требований и неправильно заполненных требовательных листков, состав библиотек, представляющих неправильное требование, типы часто встречающихся ошибок. Автор пришел к заключению, что эффективность межбиблиотечного абонемента могла бы повышаться прибл. на 10 процентов, если бы библиотеки заполнили требовательные листки точно, согласно правилам межбиблиотечного абонемента и в соответствии с системой отдела сводного каталога книг. (стр. 644–651.)

Новые члены Государственного совета по делам библиотек. (стр. 652.)

Библиотечное дело за рубежом

DYSON, Brian: Качество данных ввода. Опыт автоматизации в университетской библиотеке Hull. – Суммирование статьи автора „Data input standards and computerization at the University of Hull”. (*Journal of Librarianship*. vol.16. 1984. no.4. pp.246–261.) (Сумм.: СЕЛЛЕШИ Ева) (стр. 653–659.)

DIETRICH, Jerrolyn M.: Обучение старших людей пользованию библиотекой. – Суммирование на основе статьи автора „Library use instruction for older adults” (*Canadian Library Journal*. vol. 41. 1984. pp.203–208.) (Сумм.: ЗОЛЬТАН Имре) (стр. 660–662.)

Известия о жизни ИФЛА. – Отчет на основе отдела известии № 2 1985 г. журнала *IFLA Journal* (ПАПП Иштван) (стр. 663–664.)

Обзор

A tudományos kutatás minősége. Качество научного исследования. (Szerk. Braun Tibor, Bujdosó Ernő. (Közread. a) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Bp. MTAK, 1984. 207 p. (Informatika és tudományelemzés. 4.) (Рец. МАРТОН Янош) (стр. 665–668.)

DE HART, Florence: The librarian's psychological commitments: Human relations in librarianship. Человеческие отношения в библиотеках. (London, Greenwood, 1979. XIII, 208 p.) (Рец.: НАДЬ Атила) (стр. 669–672.)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BT	befolyási tömeg
DB	Deutsche Bibliothek
FID	Federation Internationale de Documentation – Nemzetközi Dokumentációs Szövetség
ICA	International Council on Archives – Nemzetközi Levéltári Tanács
IF	impact factor – hatástényező
IMP–DB	International MARC Program (DB) Nemzetközi MARC Program
ISBD/CM	International standard bibliographic description. Cartographic materials. – Nemzetközi bibliográfiai leírási szabvány. Kartográfiai anyagok.
ISBD/M	International standard bibliographic description. Monographs. – Nemzetközi bibliográfiai leírási szabvány. Könyvek
ISBD/NBM	International standard bibliographic description. Non-book materials. – Nemzetközi bibliográfiai leírási szabvány. Nem-könyv anyagok
ISBD/PM	International standard bibliographic description. Printed music. – Nemzetközi bibliográfiai leírási szabvány. Nyomtatott kotta
ISBD/S	International standard bibliographic description. Serials. – Nemzetközi bibliográfiai leírásai szabvány. Időszaki kiadványok
ISDS	International Serials Data System – Nemzetközi folyóirat-nyilvántartási rendszer
JCR	Journal Citation Reports
KKKI	Központi Kémiai Kutató Intézet
KLTE TTK	Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Kar (Debrecen)
NPA	Nemzeti Periodika Adatbázis (OSZK)
SCI	Science Citation Index
SZAKMA	Szakszervezeti Könyvtárak Működési Adatai. Statisztikai tájékoztató. 1977– (OSZK–KMK)
UNIMARC	Universal machine-readable catalogue format (IFLA)

AZ INFORMÁCIOELEMZES ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS FEJLŐDÉSÉNEK MAI SZAKASZA¹

FÖLDI TAMÁS

Kihívások a tudományos tájékoztatással szemben²

A tudományos tájékoztatásnak napjainkban sokféle kihívással kell szembenéznie. Úgy tűnik, hogy ez a szakma is a mélyreható átalakulás korát éli, amikor sem arra a kérdésre, hogy *mit?*, sem arra, *hogyan?* nem elegendők a hagyományos válaszok.

E kihívások több oldalról érkeztek. A legnagyobb és egyben leglátványosabb kihívás az *információfeldolgozási és -továbbítási technika* forradalmi átalakulása:

- lehetővé vált hatalmas adattömegeknek minimális méretű információhordozóra való tömörítése (lézertechnika);

- a nagy adattömegek hihetetlenül gyors manipulálásának lehetősége egyre inkább párosul az emberi agy működése szimulálásának lehetőségeivel (mesterséges intelligencia, ötödik generációs számítógépek);

- a mikroszámítógépek olcsóságuk és könnyű kezelhetőségük folytán tömegesen elterjednek. A fejlett országokban akár a termelésben, akár az irodai vagy tudományos munkában mindennapi munkapadi, illetve íróasztali eszközzé válnak. Használóik az információkat saját legszükségesebb igényeik szerint válogathatják, rendezhetik, tárolhatják. A használó önállósul;

- az információk tetszőleges pontok között akár különböző földrészekben, akár egy épületen belül korlátlan mennyiségben és idővesztés nélkül áramolhatnak két- és többoldalúan, és ezzel az információs input és az információellátás decentralizálásának korábban el sem képzelt lehetőségei válnak valóra.

Tovább növekedett az információmennyiség az információk valamennyi válfajában. Ez a második kihívás. A gyors növekedés részben műszaki, részben társadalmi eredetű. A társadalom tagjainak egyre nagyobb része válik információtermelővé, ami a felsőoktatás robbanásszerű kiterjedésének egyik következménye. A reprográfia fejlődése ugrásszerűen kibővítette az írásbeli információk többszöröződésének lehetőségét. Az adatok, gondolatok szinte papírra vetésük pillanatától dokumentummá válnak. Hatalmassá duzzadt a szürke (szűk publicitású) irodalom és ami ebből bibliográfiai kontroll alá esik, csupán a jéghegy csúcsa. Az információrobbanás fokozta a specializációt és megnövelte a használók közötti közvetlen – tehát a tudományos tájékoztatás kikapcsolásával létrejövő – kapcsolatok jelentőségét és volumenét. Az információáradattal a tudományos tájékoztatás nem képes versenyben maradni, és eközben azonban maga is hozzájárul a szekunder információk vonatkozásában az információs áradat növeléséhez. A szekunder információ növekvő

tömege az információs tevékenység egészét leértékeli, mivel a valóságban a használó feladatainak megoldásához viszonylag kevesebb releváns segítséget kap, mint korábban.³

A harmadik kihívás *gazdasági* természetű. A hagyományosan nem piaci – sőt részben ingyenes – szolgáltatásokat nyújtó közületi információs szektor mellett egyre szélesedik az információs ipar, mint üzletág. A tudományos tájékoztatás részben profitszerző tevékenységgé vált. A profitmotivált információs intézmények gyorsan adaptálódnak a kereslethez, azt erőteljesen gerjesztik is. Technikailag leginkább ezek korszerűsödnek, és részben elhódítják a használókat a hagyományos tudományos tájékoztatási intézményektől. Különösen az egyedi igényekhez szabott, még ha drága szolgáltatások váltak kelenődővé, ezen a téren tudja a hagyományos információs szervezet a keresletet a legkevésbé követni.

Az információs szolgáltatás átalakulása

Mindezek a fejlemények nem maradtak hatás nélkül a tudományos tájékoztatás szolgáltató tevékenységére. Az átalakulásnak több tendenciája figyelhető meg:

- a szolgáltatások technikai átalakulása elsősorban az online hozzáférhetőség óriási kibővülését jelenti, azonban az esetek többségében anélkül, hogy ezzel a nyomtatott információs szolgáltatások kiszorultak volna;
- ezzel összefüggésben fokozottan előtérbe kerül az információs önkiszolgálás, amikor is a használó természetesen a számítógépes kapcsolat útján maga keresi ki a számára szükséges adatokat az egyre hatalmasabb és hálózatokban összekapcsolt adatbázisokból. Csökken az információs központok aktív és növekszik készenléti szerepe;
- az általános, mindenkinek szóló – ezért igazán senki számára közvetlenül nem használható – hagyományos információs sugárzást felváltják az egyedi igényekhez való maximális alkalmazkodást biztosító szolgáltatások;
- nő a helyi, a használóközeli kisebb információs szervezetek jelentősége a használók közvetlen kiszolgálásában és csökken a nagy, központosított szervezeteké;
- változik a tudományos tájékoztatáson belül az információs szolgáltatás válfajainak egymáshoz viszonyított jelentősége. Ez egy polarizációs folyamat, amelynek egyik végén növekszik a bibliográfiai információ szerepe, másik végén az információelemzésé, miközben a hagyományos, egyes dokumentumok részletes tartalmi feltárására irányuló referálás és tömörítés jelentősége csökken.

A tudományos tájékoztatás terén az utóbbi évtizedben végbement rohamos fejlődés kielezett egy sor olyan, korábban is meglévő *ellentmondást*⁴ ebben a tevékenységi körben, aminek megoldásától nagyban függ a szakma egész jövője. Sőt, a régi ellentmondások újabbakkal is szaporodtak.

A legfőbb ellentmondás, hogy a tudományos tájékoztatási szolgáltatások volumenének gyarapodását nem kísérte azok minőségi javulása. A korszerű technika bevetése nem járt együtt a feltárt és betáplált adatok kiválasztásában és feldolgozásában foglalkoztatottak szakértelme azonos mértékű növekedésével. Az emberi tényező fejlődése lemaradt a

műszaki tényező fejlődésétől. Ez sok vonatkozásban rontja a szakma hitelét, és ugyanakkor megteremtette az információközvetítési tevékenységet (jórészt profitmotivált tevékenység formájában), amely a durva nyersanyagból szinte aranymosásszerűen kiválasztja a használó számára a szükségeset, miközben a rengeteg felesleges változatlan ütemben és mennyiségben gyűlik a hatalmas adatbázisokban, és rengeteg érték soha nem kerül be. Ezen ellentmondás enyhítésének (a felszámolást említeni sem merem) legfőbb útja még sokáig a kutatás és az információ kapcsolatának erősítése. A kutatás és az információ különválása a társadalmi munkamegosztás történelmileg nézve viszonylag friss terméke. A jelszó nemrégiben úgy szólt „ne vesződjenek a kutatók az információgyűjtés feladatával, hatékonyabban működhetnek, ha ezt a tevékenységet mások végzik el helyettük”. Valójában ez a közelítés sohasem valósulhatott meg teljesen. A kutató mindig kutatott, keresett, többek között szakirodalmat is. Ma azonban a kutató bevonása nélkül a tudományos tájékoztatás sánta ló. És egyre sántább lesz. A tudományos tájékoztatás alapvető feladatait is egyre kevésbé képes magas képzettségű szakemberek nélkül ellátni. Vannak azonban olyan területei is, például az információelemzés, ahol a kutatók részvétele a tudományos tájékoztatási munkában „sine qua non” feltétel.

Az információelemzés

Az információelemzés⁵ olyan kutatók, vagy más szakértők által végzett tájékoztatói tevékenység, amely egy meghatározott témára vonatkozó összes releváns adat összegyűjtése, majd kiválogatása, elemzése és értékelése alapján, tömörített formában a használó igényeinek megfelelően és naprakészen nyújt közvetlenül hasznosítható információt. Az információelemzés kiindulópontja nem egy meghatározott dokumentum, hanem egy jól körülírt téma, és a feldolgozás során az egyes dokumentumok tartalma szétválaszthatatlanul egybeöttségződik. Az információelemzés a tudományos tájékoztatás és a kutatás határmezsgyéjén helyezkedik el, és legjobb termékeit csupán eredetük különbözteti meg a tudományos kutatás termékeitől. Maguk is tudományos eredmények.

Az információelemzés, mint a tudományos tájékoztatás műfaja különféle igények hatására keletkezett. Életre hívója először is az a *kutatói igény* volt, hogy tájékozódást nyerhessenek, mégpedig viszonylag könnyen a rokon területeken folyó kutatások legfrissebb eredményeiről anélkül, hogy akárcsak referátumok tömegén keresztül kelljen rágni magukat. Másodszor, hasonló igény jelentkezett a *tudománytervező és finanszírozó szervek* részéről, amelyek a döntéseket bizonyos tudományos részterületekről *szerezett* átfogó áttekintésekre kívánták alapozni. Harmadszor, a *gyakorlati felhasználók* részéről jelentkeztek igények, akik tájékozódni kívántak, mégpedig tömörített formában a kutatási eredményekről és azok hasznosítási lehetőségeiről. A műfaj a kutatás révén nyert polgárjogot (elsősorban a természettudomány és a technika területén), majd egyre terebélyesedett. Rájöttek arra, hogy egy olyan módszer alakult ki, ami nemcsak kutatási eredmények, hanem másfajta információk tömörítésére, összefoglalására, közvetlen hasznosítására való alkalmassá tételére kiválóan bevál. Az információelemzés így módszerévé vált a *döntéshozókészítésnek* azzal, hogy háttéranyagot szolgáltat vállalati, kormányzati

stb. döntésekhez. Maguk a kutatók saját szakterületük vonatkozásában is sürgetni kezdték az információelemző tevékenységet, mert rájöttek arra, hogy a potenciális felhasználók ebben a formában könnyebben megnyerhetők a kutatási eredmények átvételének, mintha a kutatási jelentéseket nyújtják át nekik.

Különösen nagy jelentősége van az információelemzésnek a gyakorlat számára nyújtott tudományos tájékoztatásban és ezen belül is a *vezetés információellátásában* a különböző szinteken. A tudományos tájékoztatás hagyományos műfajai a kutatás szolgálatára alakultak ki. A kutató – különösen a társadalomtudományokban – nem mentesülhet a források tanulmányozásának feladatától. Számára a tudományos tájékoztatás az olvasás előkészítése. Más a helyzet a gyakorlati alkalmazóknál és különösen a vezetőknel. Őket az új adatok érdeklik, nem azok forrása, sem pedig az az út, ahogyan az új információkhoz eljutottak. A kutató munkájának – megint csak kiváltképp a társadalomtudományokban – jelentős részét teszi ki az olvasás. A gyakorlatban dolgozóknak erre jóval kevesebb idejük van. S ha van, akkor sem a szakirodalmat kell olvassák, hanem az ún. belső információkat, amelyek visszatükrözik az általuk irányított folyamatok alakulását. Emiatt a gyakorlatban dolgozók információs igényeit a hagyományos tudományos tájékoztatási műfajok csak igen korlátozottan képesek kielégíteni. A gyakorlatban dolgozóknak és főleg a vezetőknek erősen szelektált, tömörített, gyors, értékelt és ugyanakkor megbízható tájékoztatásra van szükségük. Ezeket a követelményeket törekszik kielégíteni az információelemzés.

Az információelemzés néhány általános kérdése

A tudományos tájékoztatásnak ez az ága mint a fentiekből remélhetőleg világos, lényegesen különbözik a hagyományos műfajoktól. Ugyanakkor elmondható az is, hogy benne sűrítetten jelentkezik számos olyan probléma, amely a tudományos tájékoztatás egészét is érinti. Az információelemzés alfája és omegája a *szelekció*. Ez ugyan nem differentia specificája az információelemzésnek, de a tudományos tájékoztatás más területein nem jelentkezik ekkora élességgel. A szelekciós folyamat tulajdonképpen végighúzódik az információelemzés egész folyamatán. Kezdődik a források összegyűjtésénél, ami ebben a műfajban, amely *végterméket* bocsát ki, más jellegű feladat, mint a félkésztermékként jellemezhető bibliográfiánál és hasonló termékeknel. Az információelemzőnek dönteni kell a felhasznált adatok elsődleges kiválasztásáról. Maga az információelemzés is szelekciót eredményez. Kiszűrjük a párhuzamos, a másodlagos jelentőségű, az inkompatibilis adatokat, a redundáns elemeket. Bizonyos esetekben, amikor az információelemzés nem megrendelésre készül, maga a téma kiválasztása a lehetséges és egyaránt érdekes és fontos részművek közül, a szelekciós folyamat kezdete. Jól tükröződik a szelekció abban, hogy a végtermék előállításában felhasznált, idézett forrásmennyiség mindössze töredék a kiinduló és a munka közben felhasznált források tömegéhez képest.

Már a szelekció is döntésre kényszeríti az információelemzésben részt vevő szakembereket. Ez a döntéskényszer azonban jellemző az egész munkafolyamatra, kiváltképp az információk értékelésére, amely körül sok vita folyik.

A kérdés így szól: mi az információelemző feladata? Pusztán a meglevő információk kiválogatása, rendszerezése, élvezhető formában való tálalása? Sokan vallják, hogy itt meg kell állni, a tudományos tájékoztatás ennél többre nem vállalkozhat. Nem állítom, hogy ez abszurd álláspont, sőt elismerem, hogy vannak esetek, helyzetek, amikor valóban felelőtlen lenne másként eljárni. Mégis úgy vélem, hogy ez a közelítés ellentétben áll az információelemzés lényegével. Az információelemzés ugyanis nem *általában* tájékoztat, szemben például egy valamilyen témában készült éves bibliográfiai kumulációval. Az információelemzésnek *meghatározott célt kell kitűznie* maga elé. Ez a cél adja azután az információelemzés kritériumrendszerét. A cél meghatározása nem merül ki a téma meg-
szabásában. Magában foglalja azokat a szempontokat is, amelyek alapján a téma feldolgozásra kerül, ha tetszik egy hipotézis kialakítását. E hipotézis alapvetően befolyásolja az információértékelés folyamatát. Ilyen hipotézis kialakítása nem történhet másként, mint a *felhasználóval közösen*, igényei, szükségletei alapos mérlegelése alapján. A kérdés ezen a ponton újabbakkal egészül ki. Felvetődik a probléma, mi történjék abban az esetben, ha a hipotézis nem állja ki a próbát? Nincs más tisztességes út, mind revideálni, esetleg sutba dobni és érvényesülni engedni azokat az eltérő szempontokat, amelyeket a feldolgozott anyag kínál. Ezért bármilyen szoros is a felhasználóval való kapcsolat, bármennyire determinálja az igény a feladat teljesítését, az információelemzésnek rendelkeznie kell azzal a *szabadsággal*, hogy felmutassa az uralkodó paradigmák által feltételezettől, kívánatostól való eltéréseket, sőt azt is, hogy ezekre az eltérésekre összpontosítson. Ez óriási felelősséget hárít az információelemzőkre, döntésre kényszeríti őket. Nincs veszélyesebb tendencia, mint az, hogy ha az információelemzés elnyeli, kiszűri mindazt, ami ellentétes az elvárattal. E kérdés másik oldala az, hogy az információelemzés nem válhat tendenciózussá a másik oldal szempontjából sem, nem emelheti ki az egyest, a különöst az általános rovására. Ez éppen olyan veszélyes lenne, mint ennek a fordítottja. Az információelemzőnek vállalnia kell a feladatát, vállalni minden nehézségével és kockázatával. „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni” – mondja egy magyar népdal.

Az információelemzésnek nem célja új ismeretek feltárása. Azonban ez a megállapítás így kissé egyoldalú. A részek összefoglalása, áttekintése, rendszerezése, ugyanis gyakran ad alkalmat új összefüggések feltárására, az ismeretek fehér foltjainak felmutatására, de arra is, hogy a már ismert tendenciákból következtessünk a jövőre. Az információelemzés ezért anélkül, hogy ez az esetek többségében elsődleges célja lenne, tartalmaz, felmutat *prognosztikus* elemeket is. Egyes vélemények odáig mennek el, hogy ezek hiányában az információelemzés nem tölti be feladatát.

Az információelemzés feltételei

Az információelemzés központi szereplője a kutató, a szakértő. Az információelemzőnek alapos szaktudással, széles körű nyelvismerettel, jó íráskészséggel kell rendelkeznie. Azonban mégsem válik minden jó kutatóból, szakértőből jó információelemző. Még legalább két további tulajdonság lényeges. Az egyik, hogy miközben egy vagy két területnek jó és elmélyült specialistája, rendelkeznie kell az átfogó, globális közelítés

képességével, a szintetizáló készséggel. A másik, a tudományos bátorság és kockázatvállalási készség. Erre nemcsak azért van szükség, mert munkája folyamán gyakran kényszerül döntésre, hanem azért is, mert az adatok, ismeretek hézagait néha szakismeretével kell pótolnia, a rejtvény üres kockáit néha neki kell kitöltenie anélkül, hogy ebben a források közvetlen segítségére lennének.

Az információelemzés kollektív műfaj. A velejáró felelősséget egyetlen kutató sem képes egyedül vállalni. Sokszor már a kidolgozási fázisban szükség van team-munkára. Ezt követően más szakértőkkel szemben, vitákon kell megvédeni az információelemzőnek az eredményeit. Külön feladat az elkészült áttekintés tartalmi és stílári, valamint formai szerkesztése.

Az információelemzés fontos feltétele a *felhasználóval való* kapcsolat. Utaltunk rá, enélkül a munka csak saját pólékvá torzulhat. Az információelemzőnek ismernie kell nemcsak a felhasználó igényeit, de preferenciáit, magatartását, várható reakcióit, befogadóképességének egy sor tényező által megszabott határait. Az információelemzés ezért *nem szólhat korlátlan számú felhasználónak*. Nem terjedhet túl azon a körön, amelyet még képes bemérni. Emiatt az információelemzés eredményei hasznosításának térben meglehetősen korlátozottak a lehetőségei. Viszonylag ritkán kerülhet sor intézményközi vagy különösen nemzetközi együttműködésre anélkül, hogy ezzel a tevékenység értelmét ne veszítse.

Az egyes dokumentumok általában nem kiindulópontjai az információelemzésnek (bár e módszer egyes dokumentumok elemzésére is felhasználható), azonban ez nem azt jelenti, hogy a dokumentumbázis és az erről szóló nyilvántartások nem lennének alapvető jelentőségűek az információelemzésben is. Jó dokumentumbázis és jó szekunder, azaz *könyvtári és dokumentációs szolgáltatások* nélkül az információelemzés elképzelhetetlen. Gyakran ábrázolják az információelemzést egy gúlával, amelynek csúcsán ő maga, széles talapzatán viszont a könyvtári tevékenység helyezkedik el. A két tevékenységi kör között kétoldalú a kapcsolat. Az információelemzés képes visszahatni a könyvtári és dokumentációs munkára, bizonyos értelemben próbája annak, hiszen szakértő felhasználók részéről bármikor érkezhethet visszajelzés akár a dokumentumbázis, akár annak feltárása minőségéről. Az információelemzés egy tudományos tájékoztatási intézetben hozzájárul ahhoz, hogy az valódi tudományos műhellyé váljék. Az információelemzés rendszerint nem támaszkodhat egyetlen mégoly hatalmas dokumentumbázisra. Nem mennyiségi, hanem minőségi okokból. Gyakran igényel olyan kisebb jelentőségűnek tűnő, speciális dokumentumokat, amelyek a nagykönyvtári állományokból néha hiányoznak, viszont másutt megtalálhatók. Az információelemzés a társadalomtudományokban is, – mert éppen a legfrissebb ismereteket kell felölelje – nagymértékben támaszkodik a nemhagyományos dokumentumfajtákra, a szűk publicitású dokumentumokra, a sajtóra, a kutatásnál kisebb mértékben a könyvekre.

Az eddigiekből következik, hogy az információelemzésnek, mint tevékenységnek megfelelő *szervezeti keretre* van szüksége. Többféle szervezeti megoldás lehetséges. Ezek közös követelménye, hogy az információelemző központ a kutatás, a szakirodalmi bázis és a felhasználó háromszögének középpontjában helyezkedjék el, azaz olyan ponton, ahol rálátás van mind a három területre és biztosítható a rövidre zárt kapcsolat. Az infor-

mációelemző központ általában nem lehet óriás-szervezet. Ennek több oka is van. 5–30 tudományos kutatónál több aligha fogható össze különösen a társadalomtudományok területén olyan módon, hogy biztosítható legyen a kollektív munka és a szervezet identitása. Az is a kisebb méretek irányába hat, hogy a felhasználók körét a kapcsolattartás szükséglete eleve behatárolja. Kisebb méretekre szorít az információelemző munkára alkalmas és azt végezni is hajlandó kutatók korlátozott száma. Korlátozó tényező, hogy a kutató az információelemzési munkával saját egyéni előrehaladását gátló tevékenységet végez, még ha az nem is anonym, mint sok esetben, és ezért jól meg kell fizetni. Az információelemző központ abban is különbözik a kutatóintézetektől, hogy a központban a személyi állomány gyakrabban cserélődik. Az információelemzés nem lehet életpálya, legfeljebb annak egy szakasza. Nemcsak a fenti ok miatt, hanem azért is, mert az információelemzésben a szakértő jórészt addig megszerzett ismereteit kamatoztatja. Ez pedig nem mehet a végtelenségig. Az információelemző központoknak állandó felfrissítésre, vérátömlesztésre van szükségük ahhoz, hogy alkalmazkodni tudjanak az új tendenciákhoz a szakismeretek jellegében és irányában.

Az információelemzés perspektívái

Az információelemzés meglehetősen exkluzív műfaj. Tömeges elterjedésére, a referáláshoz hasonlóan, egyáltalán nem számítok. Különösen nem a tudományos tájékoztatás intézményeiben. A szakirodalom arra hívja fel a figyelmet, hogy a kezdeti rohamos fejlődés után az információelemző központok száma a társadalomtudományok területén nem növekedett az utóbbi tíz évben. Ezt elsősorban költségessége okozza. Az információelemzésnek ezért elsősorban mint szemléletnek és módszernek tulajdonítok jelentőséget. Mint szemlélet, egyfelől az igényekhez való igazodásra, másfelől a mennyiséggel szemben a minőségi tényezők kiemelésére figyelmeztet. E szempontok a tudományos tájékoztatás intenzifikálása időszakában – és ma ebben a közegben kell gondolkodnunk – alapvető jelentőségű. Mint módszer a csupán a résszel szemben, az egész megragadására is, a használói igényekre, a tájékoztatás formájában való igazodásra is ráirányítja a figyelmet. Kiemeli a kutatás és a tudományos tájékoztatás kapcsolatának fontosságát. Elterjedésének lehetőségei a legkedvezőbbek a tudományos kutatóintézetekben. Ezek sok esetben más név alatt, ma is tömegesen foglalkoznak információelemzéssel. Nem csoda, mert az információelemzéssel az információs tevékenység visszatért oda, ahonnan származik, a tudományos kutatás szférájába.

JEGYZETEK

1. E cikket a MISZON 1985. májusi budapesti tudományos ülésén elhangzott előadásom alapján, jórészt az 1973 óta működő Közgazdasági Információs Szolgálatnál szerzett gyakorlati tapasztalomra támaszkodva írtam. E tapasztalatokat először 1978-ban foglaltam össze „Analitikus-szintetikus szemletanulmányok” c. írásomban (= Bibliográfiai tanulmányok. [Közread. az.] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1978. 225 p.).

2. Az új tendenciákról e szempontokon túlmenően összefoglalást ad például R. K. APPLEYARD: *Information 1984: The management of change* = International Forum on Information and Documentation. vol.10. 1985. no.1.
3. A használói igényekhez való alkalmazkodás kérdéseivel igen sokoldalúan foglalkozott a FID 1984. évi kongresszusa: „The use of information in a changing world. Amsterdam, 1984. Különösen ld. Coltot, Krumholz, Meyriat, Kumar, Arosanyin írásait.
4. A tudományos tájékoztatással kapcsolatos ellentmondásokról ld. RÓZSA György: *A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatási problémái*. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 175 p. című munkáját.
5. Az információelemzést igen sokféleképpen határozták meg. Jó áttekintést ad MIHAJLOV–ČERNÝH–GILAREVSKIJ: *Naučnye komunikacii i informatika*. Moskva. 1976. újabban pedig ŠARACEVIČ–WOOD: *Consolidation of information*. Paris. Unesco 1981.

Az IFLA Nemzetközi Könyvtárközi Kölcsönzési Irodájának jelentéséből kitűnik, hogy 1984-ben 70 900 kérlőlapot adtak el (1983: 82 600 kérlőlapot), megjelentették az *A brief guide to centres of international lending and photocopying* harmadik kiadását, vizsgálódást indítottak a kölcsönzési térítések egységesítése céljából, s megkezdték a speciális gyűjtemények felmérését a nyugat-európai könyvtárakban. (IFLA Journal, 1985. 2.no.)

A TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI INFORMÁCIÓELLÁTÁS feltételeinek javításáról és a Könyvtári és tájékoztatási intézmények fejlesztéséről rendeztek konferenciát 1985 januárjában Lipcsében. A minisztérium képviselőjében Herbert Weiz vázolta fel a tennivalókat, majd Helmut Röttsch, a Deutsche Bücherei főigazgatója számolt be a tudományos feladatokat ellátó könyvtárak és információs intézmények tapasztalatairól. A konferencia résztvevői négy szekció ülésein vehettek részt. A munkacsoportok a szakirodalmi információellátás koordinálásának fontosságát emelték ki, és rámutattak a könyvtárosképzés és továbbképzés tennivalóira is. A konferencia előadásai – várhatóan 1985 második felében – kerülnek publikálásra az NDK könyvtári és informatikai szakfolyóirataiban. (Wolfgang KORLUSS híradása)

AZ ÉLETTUDOMÁNYOK LEGFONTOSABB FOLYÓIRATAI (Biológia és orvostudomány)

MARTON JÁNOS

Szakirodalmi áttekintés

A szakirodalom szóródása

Az élettudományokhoz a biológia és az orvostudomány tartozik. E két nagy diszciplína egymással hol szorosabb, hol lazább kapcsolatban áll, nagyjából egy egymással kisebb-nagyobb átfedésben lévő csúcsokból álló hegységhez hasonlóan.

E vonás jól megfigyelhető az élettudományok legfontosabb információhordozóit jelentő szakfolyóiratokon is. Az élettudományi folyóiratokban megjelenő szakirodalom első sajátossága óriási volumene. Ennek illusztrálására megemlíthetjük, hogy a világ legnagyobb természettudományi folyóiratgyűjteménye, a British Library Lending Division állományában 1973-ban 10 576 orvosi és biológiai folyóirat volt, az egész állomány 43%-a.¹

Az egyes kutatók számára lehetetlen, de szerencsére szükségtelen is, hogy az egész szakirodalmat figyelemmel kísérjék, jóllehet a szakirodalom szóródása miatt még a leg-racionálisabb tájékozódás is komoly erőfeszítést igényel. *Bradford* névéhez fűződik az ún. szóródási törvény, miszerint valamely téma cikkeit összegyűjtve meglehetősen sok folyóiratot találunk a források közt, a releváns cikkek eloszlása azonban nagyon egyenetlen.² A folyóiratok egy kis része, a „magfolyóiratok” igen sok cikkel szerepelnek, a többi egyre kevesebbel.

Bradford az általa vizsgált geofizikai bibliográfia 326 forrás folyóiratát állította sorba aszerint, hogy hány releváns cikket tartalmaznak. Ezután három, nagyjából azonos számú cikket tartalmazó csoportra osztotta őket, s azt találta, hogy az első csoportban 9, a másodikban 59, a harmadikban pedig 258 folyóirat fordult elő. Az egyes csoportok folyóiratainak száma tehát (megint csak nagyjából) úgy aránylik egymáshoz, mint 1:5:25, amiből *Bradford* némi merészséggel leszűrte híres tételét: az azonos cikkszámot tartalmazó folyóiratok száma négyzetesen nő a rangsor mentén felülről lefelé haladva. *Bradford* törvénye igen sok vizsgálat tárgyává vált, számos megfogalmazást, formulázást, alkalmazást ért meg.³

Brookes vezette be az $R(n) = k \log(n)$ képletet, ahol

n = valamely folyóirat helyezési száma rangsorban;

$R(n)$ = az 1-től n -ig helyezett folyóirat összes, a bibliográfiában szereplő cikkeinek a száma;

k = egy állandó együttható, melynek mibenléte sok vita után is tisztázatlan maradt.⁴

Úgy tűnik, hogy k a logaritmikus léptékben ábrázolt eloszlási görbe – pontosabban egyenes – esésének felel meg, tüzetesebb vizsgálatok szerint ez utóbbit viszont a vizsgált minta összes cikkszámá határozza meg, s nem valamilyen szakterületi sajátosság.⁵ E görbe lefutására jellemző még, hogy a legnagyobb, legtöbb cikket tartalmazó folyóiratokhoz tartozó értékek nem szoktak a többiek által meghatározott egyenesre esni, ezért az egyenes alsó vége kihajlik.

A Bradford-törvény említi ugyan a magfolyóiratokat, mint egy-egy téma legfontosabb folyóiratait, ám nem mondja meg, hogy mennyi ez a „kevés”, hol húzhatjuk meg a magfolyóiratok határát. Brookes optimumkutatásai során az irodalom 50 és 75 százalékát magában foglaló határokat adott meg, nem állítva, de sugalmazva a magfolyóiratok tartományát.⁶ Lawani azt javasolta, hogy vetítsük azt a pontot az x tengelyre, azol az imént említett eloszlási görbe kihajlik az ideálistól, s az így kapott folyóiratok legyenek a magfolyóiratok.⁷

Donohue abból indul ki, hogy valamely szövegben a szavak gyakorisági eloszlása szintén négyzetes függvényt követ (Zipf-törvény).⁸ A folyóiratok közül – a szavak analógiájára – azokat lehet „gyakoriaknak” tekinteni, amelyekben a releváns cikkek száma eléri a következő képlettel kifejezett értéket:

$$A = \frac{-1 + \sqrt{1 + 8B}}{2}$$

ahol

A = a releváns cikkek egy folyóiraatra jutó számának küszöbértéke;

B = a csak egy releváns cikket tartalmazó folyóiratok száma.

Goffmann és Warren javaslata a magfolyóiratok minimumának kiszámítására:

$$M = g Z/2$$

ahol

M = a minimális magba tartozó cikkek száma;

g = a vizsgált bibliográfia szerzői által írt átlagos cikkszám;

Z = a csak egy releváns cikket tartalmazó folyóiratok száma.⁹

Ez az eljárás, amellet, hogy meglehetősen körülményes, túl kicsi magokat eredményez. A két vizsgált bibliográfia egyikében 2, másikában 3 folyóirattól állna a minimális mag, a cikkek 8, ill. 6%-át tartalmazva. A Donohue által javasolt képlet itt 32 és 16 folyóiratot eredményezne, a cikkek 37, ill. 28 százalékával.

A magfolyóiratok matematikai megragadása valószínűleg eleve reménytelen vállalkozás. Sokkal sikeresebb viszont az ismeretelméleti megközelítés:

„A magfolyóiratok a könyvtár állományának kvintesszenciáját jelentik, azaz a tovább már nem redukálható minimumot; ha ebből bármit elveszünk, már nem beszélhetünk könyvtárról, hanem csak egy papírgyűjteményről.”¹⁰

Ez világos beszéd; a könyvtári mivoltnak is van egy küszöbe, amit ha nem ér el, a meglévő állomány is úgy, ahogyan van, értéktelenné, illetve haszontalanná válik.

A magfolyóiratok kiválasztásának módszerei

A legegyszerűbb módszer, amit Bradford is követett, egy megbízható bibliográfiára alapozni a magfolyóiratok körének megállapítását. Hogy a „sugár” mekkora legyen, arra nincs recept, bár mint említettük, a bibliográfia nagysága befolyásolja a szórás mértékét.⁵ A szakirodalomban közölt vizsgálatok során általában néhány ezer tétellel dolgoztak. Ekkora bibliográfiát azonban nem könnyű összeállítani. A relevancia megítélése és cikkenkénti eldöntése még a szakember számára sem egyszerű. Szerencsére számos rövidítő, bár ugyancsak számos buktatót rejtő módszer létezik.

Népszerű a referáló lapok valamely fejezetcíme alatt megjelenő szakirodalom ki-gyűjtése.^{10, 11} Itt persze erősen befolyásolja a végeredményt egyrészt a használt referáló lap teljessége, másrészt osztályozási rendszere. Nagy hátrány, hogy azok a témák, amelyek nem egyetlen fejezetcím alatt szerepelnek, eleve kiesnek, akárcsak azok, amelyek nem töltenek ki egy fejezetcímet. Lehet ugyan a tárgyszóindexekre támaszkodni, ám az esetek többségében itt is komoly, szakembert igénylő szelektálásra van szükség. E fogyatékos-ságokon úgy próbáltak javítani, hogy egyrészt több referáló lapot is átnéztek, másrészt nem fejezetcímek, hanem témák szerint kerestek. Így pl. *Hoffmann és Klawiter-Pommer* az állatorvostudományok magfolyóiratait keresve 90 állatorvosi téma szakirodalmát kutatta fel öt referáló lapban.¹² A szórás igen tekintélyes. Az öt referáló lap 10–10 fő állatorvosi folyóiratainak listái nemigen fedik egymást.

A bibliográfiák alapján való munkának van egy elég komoly kockázata, mégpedig az, hogy minél jobb, azaz minél szűkebb a bibliográfia, annál nagyobb a veszély, hogy a rokon szakterületek, valamint a heurisztikus információt nyújtó, nagyobb kitekintést adó folyóiratok elsikkadnak. Ezt a nehézséget küzdi le bizonyos mértékig az a módszer, amely szerint nem bibliográfiát, hanem valamely releváns cikkgyűjtemény által hivatko-zott irodalmat dolgoznak fel. Kézenfekvő a szemleggyűjteményekben hivatkozott iroda-lom mintául való felhasználása, mint ahogy azt *Sengupta* tette, aki a biokémia fő folyó-iratait az *Annual Review of Biochemistry* cikkeiben hivatkozott szakirodalom eloszlásá-ból állította össze,¹³ vagy amikor munkatársaival az *Annual Review of Neuroscience* hivatkozásaiból állapította meg a neurobiológia legfontosabb folyóiratait.¹⁴

A valós viszonyokhoz még közelebb áll a primer folyóiratcikkek hivatkozásainak vizsgálata. *Hafner* nyolc tekintélyes élettani folyóirat hivatkozásaiból állapította meg a fontos élettani folyóiratok körét.¹⁵ E módszer továbbfejlesztését jelenti *Hirst* eljárása: a kiinduláshoz elég egy-két témábavágó folyóirat is, mert a *Science Citation Index* (SCI) évenként megjelenő *Journal Citation Reports* (JCR) kötetéből kikereshetők az általuk leginkább hivatkozott folyóiratok, amelyek tovább vizsgálhatók, s az iterációk, a relatív idézettség, a rövidebb időszak alapulvétele útján jelentős finomításokat érhetünk el.¹⁶

A folyóiratkapcsolatok felderítésének szellemes módszerét dolgozták ki *Narin* és munkatársai, akik az SCI JCR-ben feldolgozott több ezer folyóiratról mintegy 900 élet-tudományi folyóirat szakterületi kapcsolatait úgy vizsgálták, hogy minden folyóiratról kiderítették, melyik két másik folyóiratra hivatkozik legerősebben, s így alakították ki a kapcsolódási hálózatokat.¹⁷ Ezen a módon nemcsak egy-egy szakterület fő folyóiratait tudták azonosítani, hanem igen értékes tudományterképezési lehetőséghez is jutottak.

Ötven élettudományi szakterület magfolyóiratait összegyűjtve a szakterületek méreteiről, kapcsolatairól, a kapcsolatok erősségéről nyertek adatokat.

Drott és Griffith egy-egy téma magasán idézett cikkeit vették kiindulásul, amit a cikkek ún. együttidézési klaszter analízise segítségével derítettek fel. (E módszerről bővebben *Garfield*, vagy *Elkana* és munkatársai könyvében olvashatunk.)^{18, 19} A módszer lényege, hogy az említett, magasán idézett cikkekre hivatkozó közleményeket használták kiindulási bibliográfiaként. Ilyen módon, túllépve a verbális úton felderíthető kapcsolatokon, a tudomány belső sajátosságainak sokkal jobban megfelelő adatokhoz juthatunk.⁵

A folyóiratok fontosság szerinti osztályozása

Egy nagyobb folyóiratcsoport tagjainak fontosság szerinti osztályozása kényes feladat, különösen, ha nem támaszkodhatunk a releváns cikkszám mankójára sem. A cikkszám egymagában amúgy sem teszi lehetővé a minőség szempontjának érvényesülését.

A fontosság megítéléséhez jól felhasználhatók az idézettségi adatok. Így is számos út kínálkozik. Nézhetjük az összidézettséget, a valamely időszak alatt publikált cikkek idézettségét, vagy a cikkek átlagos idézettségét, s mindig eléggé különböző listákat kapunk, mint ahogy ez kiderül pl. *Bobick* munkájából, aki a reprodukció orvosi és biológiai folyóiratait rangsorolta többféle idézettségi szempont szerint.²⁰

A folyóiratok minőségének legközvetlenebb idézettségi mutatója az *impakt faktor* (IF – javasolt magyar fordítása: hatástényező), amelyet *Garfield* dolgozott ki, s amelyet évről évre megtalálhatunk az SCI JCR-ben.²¹ Az IF rövid definíciója: valamely folyóirat tavalyi és tavalyelőtti cikkeinek átlagos idézettsége. Ha a folyóiratokat IF értékük szerint állítjuk sorba, kiderül, hogy az IF exponenciálisan csökken a sor mentén.²² Az egyes folyóiratok IF értéke évről évre meglehetősen nagy állandóságot mutat, a nagyobb folyóiratok esetében az ingadozás általában 10%-on belül van. 1982-ben 345 primer folyóirat IF-je volt 2 fölött; ebből 259 (75%) volt orvosi, vagy biológiai tárgyköri, azaz a magas idézettségű folyóiratok túlnyomó többsége az élettudományok terén található.

A folyóiratok IF szerinti rangsorolása szigorúan csak az azonos szakterületeken belül engedhető meg, mivel az IF erős kapcsolatban áll a szakterület idézési potenciáljával. Az idézési potenciál az átlagos cikk által elérhető idézettség, amely különösen a korai években szakterületről szakterületre erősen különböző lehet. Az idézési potenciál eltérésének okai tisztázatlanok, valószínűleg több tényező játszik szerepet.²³ Az IF, mint értékmérő kivívta a kutatói közvélemény elismerését is,^{24, 25} sőt nemcsak a természettudományokban, hanem például a pszichológiában is ajánlották alkalmazását.²⁶ Az IF objektivitását vizsgálatok is alátámasztják. *McAllister* és munkatársai 24 élettudományi szakterület 4–6 folyóiratát rangsoroltatták szakértőkkel, s e rangsorok az esetek többségében $r = 0,70$ fölötti korrelációt mutattak.²⁷ A különböző szakterületek folyóiratainak IF átlagbeli eltérése természetesen nem a színvonal különbségét tükrözi. Itt a korai évek magas idézettsége inkább arra utal, hogy mennyire gyors az illető szakterületen az információ-áramlás, mennyire gyorsan épülnek be az új eredmények a tudományba.²⁸

Egy folyóirat tudományos súlyát azonban nemcsak a cikkei átlagos idézettsége, hanem a cikkek száma is meghatározza. Korábbi vizsgálatunkban ezért a biokémia folyó-

iratait *befolyási tömegük* (BT) szerint osztályoztuk, ami az évi átlagos cikkszám és az IF szorzata.²⁹ A BT tehát a minőséget és a mennyiséget egyaránt figyelembe veszi.

Törekvések a legfontosabb élettudományi folyóiratok kiválasztására

Narin és munkatársai vizsgálatának egyik fő tanulsága és érdeme, hogy kimutatta a biológia és az orvostudomány szakterületeinek szoros és átfogó kapcsolatát, amiből viszont az következik, hogy a két nagy diszciplína folyóiratait egymástól elkülönítve vizsgálni értelmetlen.¹⁷ E tétel elsősorban az orvostudományok oldaláról érvényes, mivel az információáramlás erősebb a biológiától az orvostudomány irányában, bár kétségtelen, hogy az orvostudományok eredményei is sokszor hatnak íhletőleg a biológiai kutatásokra.

Az élettudományok egészét átfogó magfolyóirat-kiválasztási vizsgálat mindazonáltal nem ismeretes, sőt a biológiából is csak részterületeket vettek célba az eddigi próbálkozások. Az orvostudományok legfontosabb folyóiratainak felderítésével viszont többször is próbálkoztak, ám részben a célkitűzések korlátai, részben a metodikai fogyatékoságok nagyon rányomják bélyegüket az eredményekre.

Stearns és *Ratcliff* az amerikai kórházi könyvtárak számára alapvető könyvek és folyóiratok listáját kívánták összeállítani.³⁰ 50 részterület 400 tekintélyes specialistáját kérték fel javaslatlétre. Egy szakterületet csak egy folyóirat képviselhetett. Meglepő módon kilenc olyan szakterület is akadt, ahol egyetlen folyóirat se került az ajánlottak közé. E képtelen eredmény a vizsgálat elvi fogyatékoságaira hívja fel a figyelmet.

Usdin úgy próbálta azonosítani a legfontosabb orvostudományi folyóiratokat, hogy öt referáló lapból kiszűrte az orvosi folyóiratokat, s azokat tekintette alapvetőnek, amelyek legalább négy referáló lap bázisában szerepeltek.³¹ A kapott 72 folyóirat közt találunk vitán felül kiemelkedőket, de vitán felül érdekteleneket is. A biológiai folyóiratokat gondosan elkerülte *Usdin*, egyedül a *Science*-nek kegyelmezett, nem tudni, miért. Eredményei a helytelen válogatási koncepciót és az alkalmatlan metodikát illusztrálják, valamint közvetve azt, hogy a referáló lapok korántsem tekinthetők autentikus forrásoknak.

Mivel végső soron az SCI is referáló lapnak tekinthető, joggal vetődik fel a kérdés, hogy mennyire megbízhatóak a belőle nyert adatok. Az SCI szerencsére lehetőséget ad saját teljességének ellenőrzésére is. Ugyanis minden feldolgozott folyóirat mellett évente felsorolják azt a 30–100 folyóiratot, amelyet az illető folyóirat a leggyakrabban idézett, valamint amely őt leggyakrabban idézte. Így könnyen kiszűrhetők az SCI-ből hiányzó nagyobb folyóiratok. Az élettudományban ritkaságnak számítanak a hiányok, s ha találunk is ilyeneket, mindig csak az alsóbb régiókban.

Módszerek és eredmények

A kiválasztás metodikája

A tapasztalatokon okulva, metodikai koncepciónk az volt, hogy lehetőleg többféle szelektálási lépést alkalmazzunk, s így próbáljuk elkerülni az egyoldalúságból eredő fogyatékoságokat.

Az első szelektálási lépésben a biológia és az orvostudomány legkiemelkedőbb általános folyóiratai által leggyakrabban hivatkozott folyóiratokat kerestük ki. Az orvostudományban két kiemelkedő általános folyóirat van, a *Lancet* és a *New England Journal of Medicine*. A biológiában három átfogó témájú szuperfolyóirat van, a *Nature*, a *Proceedings of the National Academy of Sciences* és a *Science*, bár ezek kisebb, 10%-ot meg nem haladó mértékben egyéb természettudományi témájú cikkeket is közölnek. E folyóiratok lettek szelektálási módszerünk I. osztályú bázisfolyóiratai.

Az SCI JCR 1981-es és 1982-es kötetéből kigyűjtöttük az öt I. osztályú bázisfolyóirat által külön-külön legtöbbet hivatkozott 100–100 folyóirattól a biológiai és orvosi témájúakat. (E válogatás során tehát egy-egy folyóirat maximálisan 10 pontot gyűjthetett, vagyis ha 1981-ben is, 1982-ben is szerepelt mind az öt I. osztályú bázisfolyóirat 100-as listáján.) Közülük kiemeltük azokat, amelyek legalább három említést kaptak. E 124 folyóirat alkotta a II. osztályú bázisfolyóiratok körét, amely a szelektálás második lépéséhez szolgált kiindulási alappal. (Az I. osztályú bázisfolyóiratokat természetesen kihagytuk közülük.)

A szelektálás második fordulójában az egyes II. osztályú bázisfolyóiratok által az 1982-ben legtöbbet hivatkozott 20–20 folyóiratot gyűjtöttük ki. A két forduló eredményeként – az átfedéseket kiszűrve – összesen 353 primer biológiai és orvosi folyóirat került be a mintába; ennyi szerepelt legalább egyszer az I., illetve a II. osztályú bázisfolyóiratok 100-as, illetve 200-as listáján.

A szelektálás harmadik lépése volt, hogy magfolyóíráttá minősítettünk minden olyan folyóiratot, amely legalább három idézetet szerzett az első és második szelektálási lépés során együttvéve. Így 203 folyóirat került az élettudományi magfolyóiratok közé a 353 jelöltből.

A szelektálás negyedik lépése előtt kiszámítottuk mintafolyóirataink befolyási tömegét. Ehhez az 1980–81–82-es évi cikkszámok átlagát szoroztuk meg az 1982-es IF-fel.

A szelektálás negyedik lépésében magfolyóíráttá minősítettük az eddig be nem került 150 folyóirattól azokat, amelyek befolyási tömege elérte a 200-at. E lépés újabb 72 címet eredményezett, azaz összesen $203 + 72 = 275$ magfolyóiratot kaptunk az élettudományok területéről. (Lásd melléklet.)

A magfolyóiratok megoszlása a biológia és az orvostudomány közt

A biológia és az orvostudomány kisebb szakterületei erősen eltérő mennyiségekkel vannak jelen magfolyóirataink közt. Ezt azonban nem kívántuk korrigálni, hisz a kiinduláskor az élettudományok egészét vettük célba, a folyóiratarányok egyszerűen a belső erőviszonyokat tükrözik. Megpróbálkoztunk a folyóiratok szűkebb tematikai besorolásával, ám be kellett látnunk, hogy ez az esetek nagy részében egyszerűen képtelenség, különösen, ha nemcsak a puszta címet, hanem az idézési kapcsolatokat is figyelembe akarjuk venni. Ezért megelégedtünk azzal, hogy kimutattuk az egyes folyóiratokról, hogy a biológiához, vagy az orvostudományhoz, vagy mindkettőhöz kapcsolódnak-e.

A besoroláshoz az I. osztályú bázisfolyóiratokkal való kapcsolatot vettük figyelembe. A kapcsolatot létezőnek tekintettük, ha a kérdéses folyóirat szerepelt valamelyik I. osztályú bázisfolyóirat 100-as listáján, vagy ha a folyóirat által idézett első húsz folyóirat közt megtalálható volt valamelyik I. osztályú bázisfolyóirat. Ez utóbbi követelménynek mindössze egyetlen magfolyóirat nem tett eleget, a többiek mindegyikénél volt legalább egy I. osztályú bázisfolyóirat a húsz legidézettebb közt.

E módszerrel 60 magfolyóiratunkról azt állapítottuk meg, hogy csak az orvostudománnyal áll kapcsolatban, 111-ről hogy csak a biológiával s 104-ről, hogy mindkét nagy diszciplínához erős szálak fűzik.

A befolyási tömeg és az egyéb tulajdonságok viszonya

Ha magfolyóiratainkat a befolyási tömeg szerint állítjuk sorba, az 1. táblázatban található megoszlást kapjuk. Az összes befolyási tömeg csaknem kétharmadát az első ötödbe tartozó folyóiratok adják, azaz még a magfolyóiratokon belül is kimutatható egy igen jelentős koncentrálódás. Az egyes befolyási tömeg kategóriákra jutó IF és cikkszám-összegeket megnézve kiderül, hogy az első csoport óriási kiugrásához a cikkszámok valamivel nagyobb mértékben járulnak hozzá, mint az IF, jellelhet az IF is kiugróan magas az első csoportban a többihez képest.

Az 1. táblázatban az egyes BT kategóriák tematikai megoszlását is megadtuk: ahogy a BT mentén lefelé haladunk, a kettős kötődésű folyóiratok száma egyre csökken, az orvosiaké pedig egyre emelkedik. Érdekes módon a csak biológiai kötődésű folyóiratok száma gyakorlatilag állandónak mutatkozik. Ennek megfelelően a csak orvosi és a kettős kötődésű folyóiratok hányadosának igen erős emelkedését tapasztalhatjuk. Úgy tűnik tehát, hogy az orvostudománynak azok a szakterületei a legdinamikusabbak, azaz ott vannak a legnagyobb folyóiratok, amelyek a legjobban kapcsolódnak a biológiához. A jelenség pontos értelmezése további vizsgálatokat igényel.

A relatív és abszolút hivatkozottság összehasonlítását, illetve megoszlását a 2. táblázatban találjuk. Itt az egyes BT osztályok magas IF értékű, valamint a 10-nél nagyobb belső idézettségű folyóiratok szerepelnek. (Belső idézettségnek nevezzük az egyes I. osztályú bázisfolyóiratok által legtöbbször hivatkozott 100-as folyóiratlistákon, valamint az egyes II. osztályú bázisfolyóiratok által legtöbbször hivatkozott 20-as folyóiratlistákon való szereplést.) A magas IF értékű folyóiratok aránya erősen csökken a BT-vel párhuzamosan, a magas belső idézettség pedig még ennél is erősebben. Az első BT-csoport kiugrása itt is szembetűnő. A kettősen emelkedő folyóiratok 82%-a is itt, az első BT-csoportban található.

Úgy véljük, hogy ezek az adatok megengedik annak a következtetésnek a levonását, miszerint a befolyási tömeg a folyóiratok tudományos jelentőségének megbízható mutatója.

A magfolyóiratok tematikai megoszlása

Magfolyóirataink tematikai megoszlását az SCI JCR 1982-es kötetében felsorolt 49 biológiai és orvosi szakterület ott megadott folyóirataival vetettük össze. A mag-

1. táblázat

Az impakt faktor, a cikkszám és a tematikai kapcsolatok függése a befolyási tömegtől az élettudományi folyóiratokban

A folyóiratok helyezése a befolyási tömeg szerint		1–55.	56–110.	111–165.	166–220.	222–275.	Összesen
	BT %	179 962 63%	45 708 16%	28 603 10%	18 891 7%	11 340 4%	284 504 100%
	IF %	273 35%	176 23%	128 16%	111 14%	97 12%	785 100%
	Cikkszám %	38 668 44%	15 853 18%	15 217 17%	10 351 12%	8 148 9%	88 237 100%
Csak orvosi kapcsolat		5	9	14	13	19	60
Csak biológiai kapcsolat		18	21	22	28	22	111
Kettős kapcsolat		32	25	19	14	14	104
Csak orvosi/Kettős		0,16	0,36	0,74	0,93	1,36	

2. táblázat

A magas impakt faktor és a magas belső idézettség függése a befolyási tömegről az élettudományi magfolyóiratokban

A folyóiratok helyezése a befolyási tömeg szerint	1–55.	56–110.	111–165.	166–220.	221–275.	Összesen
IF 2,5 feletti folyóiratok a csoport %-ában	52 95%	39 71%	20 36%	9 16%	8 14%	128 47%
10-nél nagyobb belső idézettségű folyóiratok a csoport %-ában	45 82%	10 18%	4 7%	2 4%	0 0	61 22%
IF 2,5 feletti és 10-nél nagyobb belső idézettségű folyóiratok a csoport %-ában	45 82%	9 16%	2 4%	0 0	0 0	56 20%

folyóirataink által le nem fedett szakterületeket a 3. táblázatban láthatjuk. Közös jellemzőjük, hogy egyetlen magas IF értékű folyóiratot sem tudnak felmutatni, pedig a kilenc hiányzó szakterülethez összesen 132 folyóirat tartozik az SCI adatbázisból. A magfolyóiratok által képviselt negyven szakterületen kettő kivételével mindenütt van IF 2,5 feletti folyóirat. (A két kivételes szakterület a fül-, orr-, gégszét, valamint a trópusi betegségek, amelyeket azonban mindössze egy-egy folyóirat képvisel a magfolyóiratok közt.) Mivel magfolyóiratainknak fele sem éri el az IF 2,5-et (2. táblázat), úgy tűnik, hogy az alacsonyabb IF értékű folyóiratok számára a magfolyóiratok közé kerülés alapvető feltevése az volt, hogy a szakterületnek legyenek magas IF értékű folyóiratai.

3. táblázat

A magfolyóiratok közt nem képviselt élettudományi szakterületek

Szakterület	A folyóiratok száma az SCI-ben	Közülük IF 2,5 felett
Alkoholizmus és narkotikumok	6	0
Andrológia	4	0
Fogászat	28	0
Geriátria	10	0
Madártan	11	0
Mykológia	9	0
Ortopédia	11	0
Rovartan	35	0
Toxikológia	18	0
Összesen	132	

Az SCI idézettség és cikkszám szerinti rangsorainak összevetése a magfolyóiratokkal

Az SCI JCR többféle rangsort is közöl folyóiratairól. Így pl. megadja az illető évben kapott összes idézettség szerinti rangsort, a megelőző két év cikkeire az adott évben kapott idézetek száma szerinti rangsort, az IF rangsort és a cikkszám szerinti rangsort.

A lefedettség mértékének vizsgálatára a következő módszert választottuk: az SCI JCR előbb említett négy rangsorának mindegyikében megnéztük, hogy az első 200 élettudományi primer folyóirat közül hány olyan van, amely nem szerepel magfolyóirataink között.

A 4. táblázatból kiderül, hogy az abszolút idézettségi rangsorok első 200 élettudományi folyóiratából csak igen kevés maradt ki magfolyóirataink közül (9, ill. 6%), míg az IF és cikkszám szerinti rangsorban a hiányzók aránya valamivel magasabb, 22 és 29%. Az IF listában megfigyelt magasabb hiányzási részarány oka, hogy az IF, mint általános

minőségi mutató lehetővé teszi, hogy esetenként igen alacsony cikkszámú – és befolyási tömegű – folyóiratok is magas IF-et érjenek el, míg a másik három rangsorban ez nem lehetséges.

4. táblázat

Az SCI idézettségi mutatók és a cikkszám szerinti rangsoraiban első 200 primer élettudományi folyóirat képviselte az élettudományi magfolyóiratok között

	Az első 200 élettudományi folyóiratról a nem magfolyóiratok száma	A nem magfolyóiratok százalékos aránya az első 200 folyóirathoz viszonyítva	A hiányzó folyóiratoknak a magfolyóiratokhoz (275) viszonyított százalékos aránya	A magfolyóiratok közül hiányzó folyóiratok átlagos helyezési száma az egyes rangsorokban	Az első 200 élettudományi folyóiratot magába foglaló SCI folyóiratok száma (100%)	Az első 200 élettudományi folyóiratot magába foglaló SCI rangsorokon belül az élettudományi folyóiratok százalékos aránya
Az 1982-ben kapott összes idézet szerinti rangsorban	18	9	6%	173	331	60%
1982-ben az 1980-as és 1981-es cikkekre kapott idézetek szerinti rangsorban	13	6	4%	159	321	62%
Az IF rangsorban	45	22	14%	131	315	63%
Az 1982-ben közölt cikkek száma szerinti rangsorban	58	29	21%	121	439	46%

A 4. táblázatban megadjuk a 200-as listákban szereplő nem magfolyóiratok átlagos helyezési számait is. Ha a hiányzó folyóiratok egyenletesen oszlanának el a rangsorban, átlagos helyezési számuk 100 lenne. A valós értékek azonban mindig jóval 100 fölött vannak, azaz a hiányzók többsége a listák vége felé található.

Mindössze 10 olyan folyóiratot találtunk, amely magfolyóirataink között nem szerepelt, ugyanakkor viszont a négy folyóirat rangsor közül egynél több tartalmazza (Ld. 5. táblázat.) Olyan nem magfolyóirat, amely mind a négy 200-as listán szerepelt volna, egy sem akadt, mivel a több listából hiányzó folyóiratok mindegyikének kisebb volt az IF-je 2,5-nél.

Mivel az SCI JCR rangsoraiban mindenféle természettudományi folyóirat szerepelt, érdekesnek találtuk azt is megnézni, hogy az élettudományi folyóiratok kétszázadik helyezettjének eléréséig hány nem élettudományi témájú folyóiratot tartalmaz az illető

rangsor. A 4. táblázatból kiderül, hogy az idézettségi rangsorokban a 200 élettudományi folyóirathoz 131, 121, ill. 115 egyéb természettudományos folyóirat járul, míg a cikkszám szerinti rangsorban a 200 élettudományi folyóirathoz 239. Ezek az adatok szemléletesen mutatják, hogy az élettudományok idézési potenciálja jóval magasabb, mint a többi természettudományi szakterületé.

5. táblázat

Az egynél több 200-as SCI ellenőrző rangsorban szereplő nem magfolyóirat

	Összidézet szerinti rangsorban	80–81-re kapott idézetek szerinti rangsorban	Cikkszám szerinti rangsorban	IF szerinti rangsorban
Applied an Environmental Microbiology	+	+	+	—
Arzneimittel Forschung	+	+	+	—
Chemical and Pharmaceutical Bulletin	+	+	+	—
Clinical Orthopaedics and Related Res.	+	—	+	—
Investigative Ophthalmology and Visual Sci.	+	+	—	—
Journal of Animal Science	+	+	+	—
Journal of Dairy Science	+	—	+	—
Journal of Dental Research	+	+	—	—
Journal of Nutrition	+	+	+	—
Toxicology and Applied Pharmacology	+	+	+	—

A vizsgálat fő következtetései

Idéztelemzéses szelekciós módszerünk segítségével igen jó hatásfokkal választhatók ki az élettudományok gyors információcserét felmutató, élénk kutatómunkát folytató szakterületeinek legfontosabb folyóiratai.

A befolyási tömeg (évi cikkszám x impakt faktor) alkalmas mérőszám a folyóiratok tudományos súlyának jellemzésére. Az általunk kiválogatott magfolyóiratok esetében a listára kerülés szempontjából nagyobb szerepe volt az IF-nek, mint a cikkszámnak, jól lehet közvetlenül egyik sem szerepelt a szelekció kritériumai között.

Kimutattuk, hogy az orvostudományok és a biológia erősen kapcsolódik egymáshoz, s ez az összefonódás a legnagyobb jelentőségű folyóiratok esetében a legkifejezettebb.

JEGYZETEK

1. CARPENTER, M. P. – NARIN, F.: The subject composition of the world's scientific journals. = *Scientometrics*. 2. 1980. 53–63.p.
2. BRADFORD, S. C.: *Documentation*. Public Affairs Press, Washington, 1950. 156 p.
3. DROTT, M. C.: Bradford's law: theory, empiricism and the gaps between. = *Library Trends*. Summer 1981. 41–52.p.
4. BROKES, B. C.: Bradford's law and the bibliography of science. = *Nature*. 224. 1969. 953–956.p.
5. DROTT, M. C. – GRIFFITH, B. C.: An empirical examination of Bradford's law and the scattering of scientific literature. = *J. Am. Soc. Inform. Sci.* 29. 1978. 238–246.p.
6. BROOKES, B. C.: Optimum P% library of scientific periodicals. = *Nature*. 232. 1971. 458–461.p.
7. LAWANI, S. M.: Bradford's law and the literature of agriculture. = *Int. Library Rev.* 5. 1973. 341–350.p.
8. DONOHUE, J. C.: *Understanding scientific literature: a bibliometric approach*. The MIT Press, London, 1973.
9. GOFFMAN, W. – WARREN, K. S.: Dispersion of papers among journals based on a mathematical analysis of two diverse medical literatures. = *Nature*. 221. 1969. 1205–1207.p.
10. WINDSOR, D. A.: Rational selection of primary journals for a biomedical research library: the use of secondary journal citations. = *Spec. Libraries*. 64. 1973. 446–451. p.
11. GOFFMAN, W. – MORRIS, T. G.: Bradford's law and library acquisitions. = *Nature*. 226. 1970. 922–923.p.
12. HOFFMANN, W. D. – KLAUTER-POMMER, J. H. T.: Relevante Zeitschriften für die Veterinarmedizin – Versuch einer Analyse anhand von fünf Literatur-Datenbasen. = *Nachr. Dokumentation*. 28. 1977. 64–67.p.
13. SENGUPTA, I. N.: Recent growth of the literature of biochemistry and changes in ranking of periodicals. = *J. Doc.* 29. 1973. 192–211.p.
14. SENGUPTA, I. N. – GHOSH, B. N. – SENGUPTA, K. N.: Evaluation of periodicals in respect of their significance to present day research activity in the field of neuroscience. = *Herald of Library Sci.* 19. 1980. 312–318.p.
15. HAFNER, A. W.: Citation characteristics of physiology literature 1970–72. = *Int. Libr. Rev.* 7. 1975. 85–115.p.
16. HIRST, G.: Discipline impact factors: a method for determining core journal lists. = *J. Am. Soc. Inform. Sci.* 29. 1978. 171–172.p.
17. NARIN, F. – PINSKI, G. – GEE, H. H.: Structure of the biomedical literature. = *J. Am. Soc. Inform. Sci.* 26. 1976. 25–45.p.
18. GARFIELD, E.: *Citation Indexing*. Wiley, New York, 1979.
19. ELKAN, Y. – LEDERBERG, J. – MERTON, R. K. – THACKERAY, A. – ZUKERMAN, H. (szerk.): *Toward a metric of science: The advent of scientific indicators*. Wiley, New York, 1978.
20. BOBICK, J. E.: Citation data for selected journals in reproductive biology. = *Fertility and Sterility*. 35. 1981. 126–130.p.

21. GARFIELD, E.: Citation analysis as a tool in journal evaluation. = Science. 178. 1972. 471–479.p.
22. VLACHY, J.: Citation rankings of physics journals. = Czech. J. Physics B. 33. 1983. 585–592.p.
23. MARTON, J.: Causes of low and high citation potentials in science: Citation analysis of biochemistry and plant physiology journals. = J. Am. Soc. Inform. Sci. 34. 1983. 244–246.p.
24. MARTON, J.: A kutatási teljesítmény tudományometriai értékelése az MTA Szegedi Biológiai Központban. = A tudományos kutatás minősége. Szerk.: Braun, T. – Bujdosó, E. Budapest, MTA Könyvtár, 1984. 25–37.p.
25. SOLYMOSI, F.: Gondolatok a tudományos munka minősítéséről. = Magyar Tudomány 29. 1984. 706–710.p.
26. RUSHTON, J. P. – ROEDIGER III. H. L.: An evaluation of 80 psychology journals based on the Science Citation Index. = American Psychologist. 33. 1978. 520–523.p.
27. McALLISTER, P. R. – ANDERSON, R. C. – NARIN, F.: Comparison of peer and citation assessment of the influence of scientific journals. = J. Am. Soc. Inform. Sci. 31. 1980. 147–152.p.
28. MARTON, J.: Obsolescence or immediacy? Evidence supporting Price's hypothesis. = Scientometrics. 7. 1985. 231–233.p.
29. MARTON, J. – PÁVAI-VAJNA, E. – TERJÉK, Z.: Szükségletek, ellátottság, takarékoság. Biokémiai folyóiratok előfizetése Magyarországon. = Könyvtári Figyelő. 29. 1983. 30–39.p.
30. STEARNS, N. S. – RATCLIFF, W. W.: A core medical library for practitioners in community hospitals. = New England J. Med. 280. 1969. 474–480.p.
31. USDIN, B. T.: Core lists of medical journals: a comparison. = Bull. Med. Libr. Assoc. 67. 1979. 212–217.p.

* * *

MELLÉKLET

Az élettudományok magfolyóiratai

A: a folyóirat befolyási tömege

B: az I. és II. osztályú bázisfolyóiratoktól kapott idézetek száma

C: tematika az idézési kapcsolatok alapján. O: orvosi

B: biológiai

OB: interdiszciplináris

CÍM	A	B	C
Acta Chirug. Scand.	94	3	O
Acta Endocrinol Cop.	512	4	OB
Acta Med. Scand.	271	9	O
Acta Paediatr. Scand.	219	6	O
Acta Physiol. Scand.	615	12	B
Agr. Biol. Chem. Tokyo	466	1	B
Am. Heart J.	756	11	O
Am. J. Cardiol.	2210	23	O

CÍM	A	B	C
Am. J. Clin. Nutr.	817	8	OB
Am. J. Clin. Pathol.	435	7	O
Am. J. Dis. Child.	320	10	O
Am. J. Epidemiol.	414	8	O
Am. J. Hum. Genet.	354	3	OB
Am. J. Med.	1350	35	OB
Am. J. Obstet. Gynecol.	1141	17	OB
Am. J. Pathol.	544	5	OB
Am. J. Physiol.	2934	45	OB
Am. J. Psychiat.	894	6	OB
Am. J. Public Health	264	4	OB
Am. J. Roentgenol.	1051	8	O
Am. J. Surg.	446	10	O
Am. J. Trop. Med. Hyg.	310	1	OB
Am. Naturalist	314	7	B
Am. Rev. Respir. Dis.	1338	4	OB
Am. Zool.	229	3	B
Anal. Biochem.	1747	32	B
Anat. Rec.	305	3	B
Anesthesiology	702	1	O
Anim. Behav.	323	2	B
Ann. Intern. Med.	1892	40	OB
Ann. N.Y. Acad. Sci.	1256	26	OB
Ann. Neurol.	679	6	OB
Ann. Rheum. Dis.	223	4	OB
Ann. Surg.	588	14	O
Ann. Thorac. Surg.	292	7	O
Antimicrob. Agents Chemother.	1534	7	OB
Arch. Biochem. Biophys.	1409	24	B
Arch. Dermatol.	477	2	OB
Arch. Dis. Child.	382	12	O
Arch. Gen. Psychiat.	885	6	OB
Arch. Int. Pharmacodyn. Toxicol.	230	2	OB
Arch. Intern. Med.	485	17	O
Arch. Microbiol.	420	1	B
Arch. Neurol.	398	7	OB
Arch. Ophthalmol.	361	1	O
Arch. Pathol. Lab. Med.	193	4	OB
Arch. Surg.	372	10	O
Arch. Virol.	212	1	OB
Arthritis Rheum.	788	8	OB
Atherosclerosis	498	1	OB
Bull. World Health Organ	118	3	OB
Biochem. Biophys. Res. Comm.	4020	50	OB
Biochem. J.	2838	44	OB
Biochem. Pharmacol.	1464	15	B
Biochemistry	4695	45	B
Biochim. Biophys. Acta	5861	67	CB
Biol. Psychiat.	208	2	OB
Biol. Reprod.	652	1	B

CÍM	A	B	C
Biophys. J.	805	9	B
Biopolymers	332	3	B
Blood	1939	23	OB
Brain	166	6	OB
Brain Res.	4047	19	OB
Brit. Heart J.	422	14	O
Brit. J. Cancer	650	6	OB
Brit. J. Clin. Pharmacol.	736	8	O
Brit. J. Dermatol.	374	1	OB
Brit. J. Haematol.	687	10	OB
Brit. J. Obstet. Gynaecol.	367	4	OB
Brit. J. Pharmacol.	1256	16	OB
Brit. J. Psychiat.	394	4	OB
Brit. J. Surg.	266	11	O
Brit. Med. J.	2460	47	OB
Can. J. Biochem.	267	1	B
Can. J. Bot.	276	1	B
Can. Med. Assoc. J.	313	5	OB
Cancer	2394	34	O
Cancer Lett.	279	1	OB
Cancer Res.	3203	28	OB
Cancer Treat. Rep.	478	3	O
Carcinogenesis	642	1	B
Cardiovasc. Res.	168	3	OB
Cell	6426	36	B
Cell Tissue Res.	724	4	B
Cell Immunol.	969	14	B
Chemico-Biol. Interact.	281	1	B
Chest	620	9	O
Chromosoma	470	6	B
Circ. Res.	935	23	OB
Circulation	3061	20	O
Clin. Chim. Acta	690	8	OB
Clin. Chem.	1152	5	OB
Clin. Endocrinol.	280	2	OB
Clin. Exp. Immunol.	1037	15	OB
Clin. Immunol. Immunopathol.	610	3	OB
Clin. Pharmacokinet.	172	3	O
Clin. Pharmacol. Ther.	858	8	O
Clin. Sci.	723	13	OB
Cytogenet. Cell Genet.	226	5	B
Dev. Biol.	1284	13	B
Diabetes	1003	14	OB
Diabetes Care	300	1	OB
Diabetologia	782	6	OB
Differentiation	201	2	B
Digest. Dis. Sci.	305	2	O
Ecology	441	3	B
Electroen. Clin. Neurol.	359	7	OB
Endocrinology	2536	26	OB

CÍM	A	B	C
Eur. J. Biochem.	2740	33	B
Eur. J. Clin. Pharmacol.	461	4	O
Eur. J. Immunol.	1019	14	B
Eur. J. Pharmacol.	1871	15	B
Evolution	315	3	B
Experientia	584	4	B
Exp. Brain Res.	491	7	B
Exp. Cell Res.	1041	17	B
Exp. Eye Res.	240	1	B
Exp. Hematol.	319	2	OB
Exp. Neurol.	394	6	B
FEBS Lett.	3254	28	B
Fertil. Steril.	512	3	OB
Gastroenterology	1919	26	OB
Gene	755	9	B
Genetics	383	14	B
Gut	578	12	O
Histochemistry	299	1	B
Hoppe Seyler's Z. Physiol. Chem.	379	3	B
Horm. Metab. Res.	206	1	OB
Hum. Genet.	524	2	OB
Hum. Pathol.	238	2	O
Hypertension	742	1	OB
Immunogenetics	526	10	B
Immunology	713	12	B
In Vitro	214	5	B
Infect. Immun.	1877	14	OB
Int. Arch. Aller. A. Imm.	275	2	OB
Int. J. Cancer	651	15	OB
Int. J. Radiat. Biol.	236	1	B
Int. J. Radiat. Oncol.	485	1	O
J. Allergy Clin. Immunol.	445	6	OB
J. Am. Med. Assoc.	1611	47	OB
J. Antimicrob. Chemother.	501	2	O
J. Appl. Physiol.	2453	10	OB
J. Bacteriol.	2005	23	B
J. Biochem.	943	11	B
J. Biol. Chem.	12 654	90	OB
J. Cell. Biol.	3633	36	B
J. Cell Sci.	403	7	B
J. Cell Physiol.	608	11	B
J. Chron. Dis.	102	7	OB
J. Clin. Endocr. Metab.	1748	28	OB
J. Clin. Invest.	2496	73	OB
J. Clin. Microbiol.	953	6	OB
J. Clin. Pathol.	391	8	OB
J. Comp. Neurol.	1241	13	B
J. Comp. Physiol.	453	5	B
J. Embryol. Exp. Morphol.	262	5	B
J. Endocrinol.	435	4	OB

CÍM	A	B	C
J. Exp. Biol.	298	4	B
J. Exp. Bot.	208	1	B
J. Exp. Med.	3695	44	OB
J. Exp. Zool.	295	4	B
J. Gen. Microbiol.	612	4	B
J. Gen. Physiol.	376	14	B
J. Gen. Virol.	697	9	B
J. Histochem. Cytochem.	670	10	B
J. Immunol.	6287	40	OB
J. Immunol. Methods	802	9	B
J. Infect. Dis.	1025	16	OB
J. Invest. Dermatol.	705	2	OB
J. Lab. Clin. Med.	506	18	OB
J. Lipid Res.	536	4	OB
J. Med. Chem.	630	1	B
J. Membrane Biol.	557	6	B
J. Mol. Biol.	1928	37	B
J. Mol. Cell. Cardiol.	309	1	B
J. Natl. Cancer. Inst.	887	22	OB
J. Neurochem.	1680	17	B
J. Neurol. Neurosurg.	260	5	OB
J. Neurol. Sci.	280	2	OB
J. Neurophysiol.	646	10	B
J. Neurosurg.	532	5	O
J. Nucl. Med.	696	4	O
J. Pediatr.	1304	16	O
J. Pediatr. Surg.	139	4	O
J. Pharm. Sci.	437	3	OB
J. Pharm. Pharmacol.	414	2	B
J. Pharm. Exp. Ther.	1562	21	OB
J. Physiol. London	1420	27	OB
J. Reprod. Fertil.	432	2	B
J. Rheumatol.	233	1	O
J. Steroid Biochem.	449	1	B
J. Supramol. Struct.	244	2	B
J. Surg. Res.	159	3	O
J. Theor. Biol.	330	1	B
J. Thorac. Cardiovasc. Surg.	510	9	O
J. Trauma	147	4	O
J. Ultrastr. Res.	253	2	B
J. Urol.	837	7	O
J. Virol.	2217	18	B
Kidney Int.	923	8	O
Lab. Invest.	599	6	OB
Lancet	5508	10	OB
Laryngoscope	207	1	O
Life Sci.	2467	24	OB
Mayo Clin. Proc.	278	2	O
Med. J. Australia	237	2	O
Medicine	169	9	O

CÍM	A	B	C
Metabolism	519	7	OB
Mol. Cell. Biol.	440	1	B
Mol. Cell. Endocrinol.	296	1	B
Mol. Gen. Genet.	961	14	B
Mol. Immunol.	464	3	B
Mol. Pharmacol.	710	11	B
Morbid. Mortal. Weekly	289	5	O
Mutat. Res.	1181	10	B
Naunyn-Schm. Arch. Pharmacol.	739	5	B
Nature	12 441	98	OB
Nephron	223	1	O
Neuroendocrinology	477	2	B
Neurology	729	9	OB
Neuropharmacology	358	3	B
Neurosci. Lett.	983	7	OB
Neuroscience	1101	3	B
New Engl. J. Med.	5807	75	OB
Nucleic Acids Res.	3688	20	B
Obstet. Gynecol.	611	7	O
Oecologia	362	2	B
Parasitology	218	1	B
Pediatr. Clin. N. Am.	91	3	O
Pediatr. Res.	717	10	OB
Pediatrics	935	18	OB
Pflug. Arch. Eur. J. Physl.	553	9	B
Pharmacol. Biochem. Behav.	612	1	B
Philos. Tr. Roy. Soc. B.	229	1	B
Photochem. Photobiol.	589	2	B
Physiol. Behav.	459	1	B
Physiol. Plantarum	341	1	B
Phytochemistry	883	1	B
Phytopathology	458	1	B
Plant Cell Physiol.	229	1	B
Plant Physiol.	1622	9	B
Plant Sci. Lett.	259	1	B
Planta	602	1	B
Plasmid	237	3	B
Postgrad. Med. J.	120	7	O
Proc. Am. Assoc. Cancer Res.	547	2	OB
Proc. Natl. Acad. Sci. USA	15 331	94	OB
Proc. Roy. Soc. London B. Biol.	253	8	B
Proc. Soc. Exp. Biol. Med.	350	16	OB
Prostaglandins	676	4	OB
Psychopharmacology	536	1	B
Quart. J. Med.	74	4	O
Radiat. Res.	404	1	B
Radiology	1677	12	O
Resp. Physiol.	238	1	B
Scand. J. Gastroenterol.	370	3	OB
Scand. J. Immunol.	481	10	OB

CÍM	A	B	C
Science	7007	95	OB
Somatic Cell Genet.	200	4	B
S. Afr. Med. J.	247	1	O
Steroids	214	1	B
Stroke	292	3	O
Surg. Gynecol. Obstet.	352	13	O
Surg. Clin. N. Am.	82	4	O
Surgery	596	10	O
Thorax	320	5	O
Thromb. Haemostasis.	392	6	OB
Thromb. Res.	568	3	OB
Tissue Antigens.	194	3	OB
Trans. Roy. Soc. Trop. Med. Hyg.	229	2	OB
Transplant. Proc.	444	6	OB
Transplantation	620	13	OB
Virology	1665	17	B
Vision Res.	256	4	B

AZ IDŐSZAKI KIADVÁNYOK CÍMEINEK szóróvidítés-jegyzékét (List of serial title word abbreviations) 1985-ben tette közzé második, kumulált kiadásban a Nemzetközi ISDS Központ. Az első kiadás még 1974-ben jelent meg, ISO-szabványként (ISO/833). Az új kiadás az ISO/4 (A címszóróvidítés szabályai) 1984. évi második, revideált kiadásának előírásaihoz igazodik. 45 nyelv 28 000 szavának rövidítését tartalmazza; nyomtatott formában és mikrofilmlapon is kapható. Kiegészítéseit évente adja ki a Nemzetközi Központ, az elsőt még 1985 végén nyomtatott formában önállóan, mikrofilmlapon pedig mindjárt kumulálva.

News from ISDS. 1985. 7. no.

Könyvtári Figyelő 31(1985)6

A FŐISKOLAI KÖNYVTÁRAK ÉS A SZAKKÖNYVTÁRI FUNKCIÓK

FUTALA TIBOR

A pedagógusképző főiskolák könyvtáiról szóló két dolgozatában *Tóth Gyula*¹ – egészen az MM legutóbbi felsőoktatási könyvtári dokumentumáig eljutva² – általában is felvillantja a főiskolai könyvtári problematika alakulását, s a szakirodalmi nyomok regisztrálásával bemutatja az e problematikával foglalkozás árapályait is.

Úgy vélem, hogy a főiskolai könyvtárak fejlődésében ismét ár-szakasz készülődik, s talán nem lesz haszontalan, ha most a szakmai nyilvánosság elé bocsátom egy korábbi előadásom gondolatait.³

Statisztikai szemle

Annak felrajzolása, hogy milyen is – mekkora, milyen területi elhelyezkedésű és irányultságú, milyen könyvtári környezetű és teljesítőképeségű – a főiskolai könyvtári mezőny, több okra visszavezethetően, korántsem egyszerű feladat. Mindenképpen árnyalt statisztikai számbavételt kíván.

A magyar felsőoktatási intézmények 1985. évi felvételi tájékoztatója szerint – itt eltekintve az 5–5 tudomány-, illetve orvostudományi egyetemről, a 6 agrártudományi egyetemről, a 6 egyetemi jellegű főiskoláról és az ugyancsak ilyennek minősülő Zene-művészeti Főiskola 5 vidéki tagozatától, valamint a 3 katonai főiskolától – összesen 58 önállóan, tagozatként, kihelyezett tagozatként vagy szakként működő felsőfokú „tanítóhely” van az országban. Ezeknek a könyvtáiról lesz a továbbiakban szó.

Céljaimat illetően azonban racionálisabb a számításom, ha ezúttal csak az anya-intézményeket és a más településekre kihelyezett tagozatokat vagy szakokat veszem figyelembe. (Ez alól – nagyságrendjükre való tekintettel – csak az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara és a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem ugyanilyen kara esetében teszek kivételt.) Így összesen 51 „tanítóhelyet”, illetve tan- és szakkönyvtári koncentrációt kapok.

Ez a változatos halmaz az ország 28 településén helyezkedik el, amiből 19 a felső-, 8 a közép- és egy az alsófokú település. A felsőfokú települések közül Békéscsabának, Nagykanizsának és Tatabányának egyáltalán nincs felsőfokú tanintézménye, Miskolcnak és Veszprémnek pedig csak egyeteme van. Dunaújvárosban, Hódmezővásárhelyen, Salgótarjánban, Székesfehérváron, Szekszárdon, Szolnokon és Zalaegerszegen nem működik önálló főiskolai intézmény, legalább is polgári jellegű nem.

A helyzetet a nem önálló intézmények felől nézve is kitetszik: főiskoláink tetemes hányada igencsak új alapítású, még ha egyiküknek-másikuknak volt is valami középfokú, rendszerint tanítóképző vagy agrárius előzménye. Területi szóródásuk nem kis mértékben annak a versengésnek köszönhető, amely a „felsőfokú településközpont főiskola nélkül, na de kérem” jelszava alatt bontakozott ki, és napjainkig sem szűnt meg.

A sebtében folyt főiskolaalapítás általában a minimális működési feltételekről gondoskodott, ami – tisztelet a kivételnek – eleve a könyvtári szolgálat lemaradását okozta. Ezt sok helyütt mindmáig sem sikerült behozni. Így nem csodálható, hogy a főiskolai könyvtárakról szólván, éveken át elsősorban tanulmányi funkcióik maradéktalan ellátásának szükségességét hangsúlyoztuk.

A hangsúly a működési feltételek állását tekintve – alapjában és objektíve – jó helyre esett. Nem vagyok azonban teljesen meggyőződve róla, hogy távolosan is egészen objektív volt-e, s nem volt-e benne jó adagnyi – indokolatlan – félelem attól, hogy a könyvtárak egy tágabb koncepció szerinti felsejülése esetleg újabb átfedéseket okoz könyvtári rendszerünkben. Mert hisz az 51 főiskolából 12 az országos szakkönyvtárakkal teletűzdelt Budapesten, 29 pedig olyan településen működik, ahol legalább A-típusú közművelődési könyvtár található. Ez az épp, hogy a „víz színén tartó” óvatosság részint a könyvtári ellátási modellekkel kapcsolatos korábbi fantáziátlanságunkra, részint pedig a városi könyvtárpolitikában való hitetlenségünkre vezethető vissza.

Ha ez igaz, – kérdezhetné valaki, – akkor miért nem folyt hangosabb kampány legalább a nem felsőfokú településeken működő könyvtárak merészebb fejlesztéséért? Ott meg minék, hiszen nincs kellő közösség – hangozhatnak a múlt idejű válasz, ha bele-mennénk könyvtárpolitikai múltunk felhánytorgatásába. Ám ez korántsem célom. A felületes visszatekintés a jövőt kívánja szolgálni, s benne a bátrabb ellátási modellek kialakítását és tényleges városi könyvtárpolitika folytatását.

A mezőnyt gyűjtőkörök szerint csoportosítva, illetve az egyes csoportokat könyvtári környezetükben szemlélve az alábbi eredményekre jutunk:

- A főiskolai könyvtárak közül mindenekelőtt a 6 általános, pontosabban a több társadalom- és természettudományi diszciplína irodalmában érdekelt könyvtárat kell kiemelnünk. Ezekben nem nehéz a tanárképző főiskolák könyvtárait felismerni. Közülük egy működik a fővárosban, további kettő pedig egyetemi könyvtárral rendelkező településen (Pécsett és Szegeden). A további három székhelye Eger, Nyíregyháza és Szombathely.
- A főiskolai könyvtárak legszámasabb csoportja szakirodalomellátási nézőpontból pedagógiai gyűjtőkörűnek minősíthető. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez egyáltalán nem jelent uniformizált gyűjtőkört, hanem ellenkezőleg: nagyon is az anyaintézmény funkciójához szabottat. E csoport a tanítóképző főiskolák, az óvónőképzők és a hátrányos helyzetű gyerekek tanítására-nevelésére specializálódó intézetek könyvtárait fogja át. Összesen 16 ilyen intézmény működik: három Budapesten, hét felsőfokú, öt középfokú központokban, egy pedig alsófokú településen. A változatos területi elhelyezkedés egyszersmind változatos ellátottsági szintű könyvtári környezetet is jelent, ami nem hagyható figyelmen kívül könyvtáraik feladatainak megfogalmazásánál és teljesítésénél.

- Az iménti csoportot számosságuknál fogva a műszaki főiskolai könyvtárak követik. Összesen 12 van belőlük. Két többé-kevésbé általános jellemzőjük van. Az egyik az, hogy anyaintézményük az összes többi szakfőiskolához hasonlítva sokkal specializáltabb, azaz érdekeltsége a műszaki tudományoknak csak egy-egy szeletére terjed ki, még ha ez a szelet önmagában jó vastosnak is bizonyul. A másik pedig az, hogy – a négy budapesti főiskolai könyvtár kivételével – gyűjtőkörük a székhelyi település nyilvános könyvtárai közepette meglehetősen egyedi, függetlenül attól, hogy közülük hét felsőfokú központban működik és csak egy középfokúban. Hogy egyáltalán mekkora esélyük van bármiféle helyi gyűjtési kooperációra, azt a vállalati-intézményi szakkönyvtári szférában kell felderíteniük. E tekintetben némelyikük tekintélyes kömvezzel számolhat, némelyikük pedig szóra alig érdemessel. A nem önálló főiskolai könyvtáraknak nem utolsósorban anyaintézményük központi könyvtáraival kell együttműködniük.
- A 9 mezőgazdasági főiskolai könyvtár egytől-egyig vidéki városokban található: öt felsőfokú központokban, négy középfokúakban. Öt közülük meglehetősen specializált profilú, négy átfogóbban reprezentálja az ágazatot. Székhelyükön gyűjtőkörük általában annyival inkább lel társra, amennyivel a tanácsai könyvtárak mezőgazdasági-biológiai állománya fejlettebb, mint a műszaki, annyival pedig rokontalanabb, amennyivel a mezőgazdasági könyvtárügy vállalati intézményi szférájában kevesebb az igazán fejlett szakkönyvtár.
- A 6 közzgazdasági típusú főiskolai könyvtár közül három-három működik Budapesten, illetve vidéken. A vidéki, nevezetesen a salgótarjáni, a szolnoki és a zalaegerszegi tanintézetek egyike sem önálló főiskola. E helyeken a szakirodalmi, különösen a kutatást szolgáló szükségletek kielégítésénél számításba kell venni a budapesti anyaintézmények könyvtárát, valamint azt, hogy a tanácsai könyvtárak a közzgazdasági források tekintetében eléggé gazdagok. Sok vállalati szakkönyvtárban is van ilyen anyag.
- Végül a budapesti Államigazgatási Főiskola és az Orvostovábbképző Intézet szegedi védőnőképző szakának könyvtárát egyedi esetekként kezeljük.

A tan- és a szakkönyvtári funkció dialektikája

Vegyük szemügyre a főiskolai könyvtárak tan- és szakkönyvtári funkciója érvényesülésének a dialektikáját.

Történetileg nézve a dolgot, a főiskolai könyvtárak szakkönyvtári funkciói akként sarjadhattak, illetve sarjadhathatnak ki, hogy a tankönyvtáriak – amelyek önmagukban is szüntelenül alakulnak, általában fejlődnek – mind maradéktalanabban teljesültek, illetve teljesülnek. Másként fogalmazva: a tankönyvtári funkciók éveken át történő ellátása hozta létre azt a kritikus gyűjteményi szintet, amely – a többi működési feltétel megléte esetén – már képes a szakkönyvtári funkciókat is vállalni és realizálni. Végül is a könyvtár történeti képződmény, s különösen az nálunk, ahol a fejlesztési keretek és a könyvbeszer-

zési viszonyok elégtelenségei még elképzelni sem nagyon hagyják egy-egy „teljes fegyverzetű” könyvtár egyetlen csapásra való kipattanását.

A tankönyvtári funkciók ellátására való alkalmasságot elérni viszonylag egyszerű könyvtárszervezési feladat. Nem kell hozzá más, mint a tanterveket, a kötelező és ajánlott olvasmányokat a hallgatói létszámot és megoszlását évről-évre megismerni, az ehhez mért gyarapításhoz minimálisan szükséges beszerzési keretekkel diszponálni, a minimálisan elegendő feldolgozó kapacitást, tároló és olvasói teret, továbbá kiszolgáló személyzetet biztosítani. Ha mindez megvan e téren, már csak az marad hátra, hogy a feltételeket az optimumhoz közelítsék, ami teljesítménynek ugyan teljesítmény, de nem igényel falakon túlra ható könyvtárpolitikai gondolkodást és magatartást, országos, regionális, megyei vagy városi szintű igazodást és kooperációt. (Egy esetben a tankönyvtári funkció ellátása érdekében is szűkebb-tágabb körű kooperációra kényszerül a főiskolai könyvtár: akkor, ha történetesen a minimálisan elegendő feltételek nincsenek meg. E szükség okozta könyvtárpolitikai attitűd hazánkban nem egészen ismeretlen. Viszont nem tartható teljesen kényszerhelyzet okozta könyvtárpolitikának, ha valamelyik főiskolai könyvtár levelező hallgatói tankönyvtári ellátásának elősegítése érdekében tudatosan törekszik a régióban működő tanácsai és iskolai könyvtárakkal való megállapodásokra.)

A szakkönyvtári funkciók első szintje elég hamar megjelenhetik valamennyi, még oly fiatal főiskolai könyvtárban is. Ezt általában a tanári kar szakirodalom iránti igénye szokta kikényszeríteni. Esetenként a könyvtárnak kell elébe mennie a látens igényeknek, illetve a nem kiteljesedett megnyilvánuló igényeket kibontakoztatnia. Ez nem különösen bonyolult feladat, ha ismerjük az oktatók végzettségét, szakmai érdeklődését. A gyűjteményi alapot nagyjából azzal teremthetjük meg, hogy az érintett szakterületeken a tanulmányi irodalmon felül érdemi teljességgel beszerezzük a hazai felsőfokú könyveket és folyóiratokat, mégpedig visszamenőlegesen, az egyes szakterületekre jellemző felezési időkhöz igazodva. Ehhez hozzá kell még adni a szakterület hazai szakkönyvtári és referáló-lap termését, jó esetben a szakba vágó szovjet referáló lapokat. Eddig a határig nincs értelme a takarékoskodásnak, az egyeztetésnek, hacsak a főiskolán belül nem.

A szakkönyvtári funkcióknak ez az első szintje a főiskola tanszemélyzete szempontjából a szakmai felkészültség karbantartását jelenti, a hallgatóság szempontjából pedig a szellemi munkában való jártasság megszerzését.

Ha szervezetten és rendszeresen teljesíti a könyvtár e funkciókat, mind a tanszemélyzetben, mind a hallgatóságban felmerülhet és/vagy kiteljesedhet a kutatási feladatokra való vállalkozás igénye. Mind valószínűbb, hogy egyénileg vagy kollektívákba szerveződve választanak maguknak kutatási témát, annál is inkább, mivel társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszát többek között a főiskolákon koncentrálódó „szürke állomány” tervszerűbb hasznosítását célzó törekvés jellemzi.

Az igazi szakkönyvtári feladatok

A főiskolai könyvtárak tehát napjainkban mindinkább ki vannak téve annak, hogy vállalniuk kell a szakkönyvtári funkciók második szintjét, azaz a kutatómunka szakiroda-

lommal és szakirodalmi információkkal való kielégítését is. S ez bizony már korántsem egyszerű és valamennyi főiskolai könyvtárban azonos módon megoldható feladat. A funkció vállalását az állami könyvtárpolitikának ugyan különféle elvi hangsúlyok és fejlesztési preferenciák kialakításával támogatnia kell, de magát a megoldást minden főiskolai könyvtárnak önállóan kell megtalálnia és kiküzdenie.

Véleményem szerint a főiskolai könyvtárak igazi szakkönyvtárakká fejlődésében két alapmodellt szükséges megkülönböztetnünk.

Modell a városi könyvtárpolitika jegyében

Az egyik modellt a pedagógusképző intézmények könyvtárai követhetik. Ezek fejlődésére nézve Tóth Gyulától egyetértően kell idéznem a következőket: e könyvtáraknak „egy fokozattal magasabb (a tanárképzőknek kisebb egyetemi, a tanítóképzőknek tanárképző, az óvónőképzőknek tanítóképző) szintet kell megcélozniuk gyűjteményi-szolgáltatási-tájékoztatási értelemben egyaránt. A tanulmányi jelleg megtartása, erősítése mellett elsősorban a szakkönyvtári jelleget, a szaktudományi szolgáltatásokat kell . . . fokozniuk. Ez egybevág a könyvtárügy érdekeivel, főleg a vidék szakirodalmi ellátásába való fokozottabb bekapcsolódásukkal”. „. . . e könyvtárak – mondja továbbmenően Tóth Gyula – országos feladat vállalására nem kell, hogy gondoljanak. Regionális, megyei és helyi szerepük azonban fokozható, abból kiindulva, hogy a gyűjteményi bázist célszerű a felhasználóhoz minél közelebb telepíteni.”⁴

A „regionális” hangsúlyozása sem Tóth Gyulánál, sem pedig nálam nem jelent kevésbé fontosat az „országosnál”. Egyszerűen arról van szó, hogy az egyetemi-főiskolai és közgyűjteményi kutatóbázis távlati fejlesztési koncepciója „az egyes pedagógusképző intézmények számára regionálisan kitüntetett kutatási területeket jelöl meg”, ami a gyakorlatban nyilvánvalóan differenciáltan, az egyes főiskolák legerősebb szakterületeit preferálva fog – hangsúlyozom: társadalmi megrendeléseként – konkrét elvárásokat támasztani a szakkönyvtári fejlesztésekkel szemben.

Ebből kiindulva jómagam Tóth Gyulához képest erőteljesebben fogalmazok: a szóban forgó könyvtárak ebbéli szerepének nem a fokozhatóságát, hanem minél előbbi fokozását tartom kívánatosnak.

Minden bizonnyal senki sem fogja az illetékesség túllépésének minősíteni, ha a pedagógusképző főiskolák könyvtárai, elsősorban a legerősebb tanárképző főiskolai könyvtárak megjelennek a regionális szintű szakirodalomellátás és információkielégítés küzdőterén. S annak sem látom a veszélyét, hogy ebből nagyhirtelen fölösleges kettős szereposztásra kerüljön sor ezeken a térségeken. Napjaink dokumentumtermését és az egyes könyvtárak teljesítőképeségét összemerve nincs mitől tartanunk.

Számomra azonban a „regionális” is többé-kevésbé ugyanolyan fikció, mint korábban az „országos” volt. Éppen ezért úgy vélem, hogy a pedagógusképző intézmények könyvtárainak jelentkezése akkor tehető végkifejletében igazán jó hozamúvá, ha mind maguk, mind partnereik egy vagy több város ellátását tűzik ki célul. Vagyis, ha városi vagy városközi könyvtárpolitikára szerződnek. Az ok nyilvánvaló: a szakkönyvtári funkciók működtetése csak egy vagy néhány városban koncentrálódó értelmiségre tervezhető meg

reálisan. Erre épülhet a szakirodalmi és információellátás szétsugárzása a városokban tömörülő értelmiséghez kutatási, szakmai, továbbképzési érdekből kapcsolódó szórvány-értelmiség számára. Ez – persze – ugyancsak fontos és már valóban területi, regionális tevékenység, ám az előbbihez képest járulékos.

És még egyet: ha ez a városonként kiépítendő szakirodalmi ellátási kooperáció arra vár, hogy elvszerűen igazodhasson az ún. országos ellátáshoz, akkor még jó ideig tétlenül kell vesztegelnie, mivel az utóbbi optimális megszervezéséhez és működtetéséhez ma még egyszerűen hiányzanak a szükséges központi eszközök.

Sokkal realisabb és gyorsabban elérhető cél az, hogy legalább a kisebb földrajzi egységekben, nevezetesen hazánk egyes városaiban a szakirodalmi dokumentumok beszerzése és áttekintése úgy történjék, hogy ez a tényleges társadalmi igények és megrendelések jó részének minél maradéktalanabb kielégítéséhez vezessen, mégpedig gazdaságosan a könyvtárközi igazodások, megállapodások és feladatmegosztások révén.

A feladat nagyságát jellemezve jegyzem meg: a vidéki városok szakirodalmi ellátottsága az igények felől nézve mindmáig felettébb szegényes, a szakirodalmi termés buja indázását tekintve pedig annyi tennivalót kínál, hogy a megállapodásokat betartva egyszerűen nem lehet egymás „réjtébe kasználni”.

Most éppen e „rétek” újrakijelölése kell, hogy napirenden legyen több éven, több évtizeden keresztül. Úgy vélem, az időben kibontakozó megoldások révén a pedagógusképző főiskolák könyvtárai is hozzájutnak a maguk tágas kaszálóihoz.

E folyamatnak több pont által meghatározott tereken kell végbemennie. Például egy-egy tanárképző főiskolai könyvtár esetében legalábbis a székhelyi A-típusú könyvtár, a helyismereti szempontból értékes könyvtárak és az önmaga alkotta háromszögben. Más esetben az imént említett könyvtárak és a helybeli egyetemi, illetve egyéb szolgáltatni képes könyvtárak négy- vagy sokszögében kell tárgyalni és megállapodni. A többi pedagógusképző főiskolai könyvtár esetében is legalább háromszögről van szó, amelynek csúcsát önmaga, a helybeli B-típusú közművelődési könyvtár és a megyei pedagógiai intézet könyvtára képezi, függetlenül attól, hogy ez utóbbi esetleg más városban működik.

Egy tanárképző főiskola könyvtárának ilyesmikben lehetne – és kellene – megállapodnia székhelyének többi könyvtárával:

- a főiskolai könyvtár nem borítja fel a helyismereti és helytörténeti irodalom gyűjtésében az eddigi munkamegosztást, azonban – szigorúan anyaintézményére vonatkozóan – szerves részt kér belőle;
- a megyei könyvtár a főiskola érdekeltségébe tartozó szakterületeken – példányszámban és/vagy a monográfiák alatti szinten és/vagy a szűken specializált folyóiratokat illetően stb. – enyhíti gyűjtési kötelezettségét;
- a megyei könyvtár a főiskola érdekeltségébe tartozó szakterületeken nem folytat külföldi gyűjtést vagy csak kézikönyvi szintűt;
- a megyei könyvtár – a főiskola levelező hallgatóinak ellátását javítandó – vállalja, hogy mindazokon a településeken, ahonnan a főiskolára levelező hallgatók járnak, tanévenként megvizsgálja a kötelező vagy ajánlott olvasmányok meglétét.

Úgy vélem, nem kell különösebben nagy szakmai képzelőerő egy sor további hasznos megállapodás kigondolásához. Mindezeket az új technika, jelesül a terminálhasználat

várhatóan közeli megjelenésének a perspektívájában is fenntartandónak vélem, sőt még csak akkor lesznek igazán fenntartandók: a technika nyújtotta lehetőségek provokációja drasztikusan fogja megmutatni, hogy a „király mennyire meztelen”.

Modell a szakterületi ellátás jegyében

A nem pedagógusképző főiskolák könyvtárainak a fejlettebb szakkönyvtárrá válás második modelljét ajánlatos követniük. Ennek lényege egy olyan extrovertált könyvtári magatartás, amely merészen, majdhogynem szemtelenül kapaszkodik bele a szakterületi dokumentumellátás és információs tevékenység korántsem teljes, ám itt-ott mégis összefüggő hálójának ilyen-olyan bogaiba. (Természetesen nem tilos, sőt ajánlott, hogy egyes pedagógusképző főiskolai könyvtárak is érvényesítsék némely – különösen erőteljes – gyűjtési irányukban a modell bizonyos elemeit.)

E magatartásra példaként Budapesten a Kandó Kálmán Villamosipari Főiskola könyvtárát, vidékről pedig a győri Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola könyvtárát tudom felhozni.

A Kandó Kálmán Villamosipari Főiskola könyvtára vállalva a hallgatók szakirodalm- és információhasználatra való, évről-évre rendszeresen ismétlődő felkészítését, megragadta az OMIKK kínálta lehetőségek egyik bogát, s ezáltal mintegy belépett azon könyvtárak-információs intézmények körébe, amelyekkel az OMIKK különösen intenzíven „kereskedik”, ami alatt – magától értetődően – nemcsak elsődleges kereskedést kell érteni, hanem minden másféle ellátási-szolgáltatási összeköttetést is.

A győri főiskola könyvtárának mind jegyzettebb szakkönyvtárrá válását egyebek – pl. az átlagosnál sokkal jobb működési feltételek – mellett ugyancsak az OMIKK-kapcsolatok ösztönözték. Hogy nem eredménytelenül, arra bizonyítékként szolgáljon a főiskola külföldi folyóiratállománya, amely a maga 370 címével a műszaki könyvtári koordinációs kör központi címjegyzékének több mint 7700 rekordjából majdnem 5%-ot mondhat a sajátjának. Ráadásul mintegy 80 címe tartozik a legértékesebbnek tartott műszaki magfolyóiratok közé, 23 folyóirata pedig egyenesen magyarországi unikum.⁵

Hazai körülményeink közepette ez már nem elhanyagolható részesedés, s olyan példa, amely arra hívja fel a figyelmet: ha a főiskolai könyvtárak szigorúan saját szakterületükön és a szakirodalmi világtermés tükrében is hitelesen igazodnak az ágazati rendszerekhez, egyre többüket lehet jegyezni a szakterületi ellátás szempontjából.

S ez nem utolsósorban e könyvtárak aktivitásán és invenciózusságán múlik, amit a gondolatmenet elején a merész, majdhogynem szemtelen megjelöléssel illetem. Erre a magatartásra annál is inkább szükség van, mert nincs ellenállás nélkül, hogy újabb és újabb könyvtárak kerüljenek be a neves és a legnevesebb könyvtárak klubjába.

Hiba lenne persze, ha e szakfőiskolai könyvtár-csoport a szakterületi ellátórendszerhez való igazodás, e rendszerekbe való beágyazódás közben nem, vagy alig venne tudomást környezetének könyvtáraitól, akár a közművelődési könyvtárügy vezető intézményeiről, akár a vállalati-intézményi szakkönyvtárakról. Ez a tétel megfordítva is áll!

A közművelődési könyvtáraknak azért érdemes és kell tudnia e könyvtárak létezéséről, állományáról, szolgáltatásairól, mert bármikor felbukkanhat az az utcáról jött olvasó,

akinek éppen olyan szakkönyvtár – közvetett vagy közvetlen – használatára, könyvtárközi kapcsolatrendszerére van szüksége, mint amilyenek ezek a főiskolai könyvtárak. Ha ezrével nem is jelentkezik az ilyesfajta igény, de tucatjával évente minden bizonnyal.

A szakfőiskolai könyvtáraknak – minél szűkebben specializáltak, annál inkább – viszont azért jó ismerniük székhelyük közművelődési könyvtárainak lehetőségeit, mert határterületi igények kielégítésében gyorsan és expeditíven kaphatnak segítséget. Még a helyismereti és helytörténeti gyűjtemények is fontosak lehetnek számukra. Ezek igénybevétele egészen rendszeres lehet pl. mezőgazdasági vagy földtudományi specializáltság esetén, de elképzelhető meghatározott közgazdasági vagy műszaki kérdések megoldásakor is. És továbbmenve: melyik főiskolai könyvtár bizonyos abban, hogy nem lesz-e szüksége valamelyik oktatójának vagy kutatójának olyan ideológiai, pedagógiai, szociológiai stb. szakirodalmi forrásra, amelyet csak a közművelődési könyvtárak igénybevételeével lehet elővarázsolni.

Végül még egy olyan terület, amelyen kívánatos a különféle típusú könyvtárak képviselőinek együttműködése. Ez pedig a könyvtári módszertan és technika, ahol a konkrét gyűjtőkörtől és használói köröktől függetlenül lehet és kell segítséget nyújtani és segítséget kapni, és így kölcsönösen előnyös eredményekre jutni.

Ki mit tegyen az előrelépés érdekében?

Az állami könyvtárpolitikának – az állami felsőoktatási politikával válllvetve – mindenekelőtt a fejlődés személyi, állományi, elhelyezés- és felszerelésbeli feltételeinek fokozatos, s nem a „majd”-ra halogató megteremtésén kell fáradoznia. Ezenfelül erőfeszítéseket kell tennie a könyvtárközi szolgáltatások gyorsítását elősegítő központi címjegyzékek és más műszerek folyamatos, időben történő megszületése-megjelenése végett, s nem szabad hagynia, hogy a fő szolgáltatók, az ún. nagykönyvtárak továbbra is csigalassúak maradjanak e tekintetben.⁶

Az állami könyvtárpolitikának azonban nem csak feltételteremtő és számonkérő tennivalói vannak e téren. Ezt a fejlődést jócskán ösztönözni, propagálni is kell. Egyrészt a megyei könyvtári rendszereket kell ráhangolni a hatékony városi könyvtárpolitikára, másrészt a szakterületieket a szakfőiskolai könyvtárak megkülönböztetett figyelésére és kezelésére. Sem az egyik, sem a másik vonatkozásban – láttuk a statisztikai számbavétel-nél – nincs szó túlságosan sok könyvtárról.

Nem tételezhető fel, hogy a főiskolai könyvtárak rangemlése és a létező, területi vagy szakterületi rendszerekhez való csatlakozása bármely érintett rendszer vezető könyvtárára elviselhetetlen terheket róna. Ellenkezőleg: egy-két, nagyobb szakmai erőfeszítést kívánó lépés után ők maguk is látni fogják a hasznát e könyvtárak felcseperedésének.

Remélhető, hogy az érdekelt főiskolai könyvtárak és fenntartóik előbb-utóbb megbarátkoznak az igazi szakkönyvtárrá-válás gondolatával, s a maguk részéről mindent meg is cselekszenek megvalósítása érdekében. Szerencsénkre, többségüknek nem a nulla pont-ról kell megkezdeniük az előrehaladást a javasolt irányokba. Van már sok reális tapasztalat és sikerélmény is e téren.

A kutatás szolgálata jól fejlesztett, erős alapokon álló könyvtárakat kíván. S noha e dolgozatban nagyrészt ezekről a jól megalapozott könyvtárakról volt szó, a háttérben ott rejlett, hogy a kutatás szolgáltatához felettébb szükséges a könyvtárosi empátia is. Ami a mások számára hasznos szolgálatot örömteli szolgálattá teszi a könyvtáros számára. Miért tagadná meg bármelyikük is önmagától ezt az örömet?

JEGYZETEK

1. TÓTH Gyula: Tények és gondolatok a pedagógusképző főiskolák könyvtáiról. = Könyvtári Figyelő, 31. évf. 1985. 1.sz. 28–35.p.; Uő: Könyvtárak a pedagógusképzés szolgálatában. = Könyvtáros, 35. évf. 1985. 3.sz. 128–133.p.
2. 204/1984. MM . sz. útmutató a felsőoktatási könyvtárak működtetéséhez. = Művelődésügyi Közlöny, 1984. 14.sz. 639–644.p.
3. Az előadás Nyíregyházán, a Főiskolai Könyvtárvezetők Tanácsának plenáris ülésén hangzott el 1983. IX. 5-én.
4. TÓTH Gyula: A tanár- és tanítóképző főiskolák, óvónőképző intézetek könyvtárainak fejlesztése. Szombathely, 1984. 10 lev. Előterjesztés az Országos Könyvtárügyi Tanács számára. OKT irattár 242/1984.sz.
5. Vö. BÁRDOSI Mária – BERKE Barnabásné – FUTALA Tibor: Egy számítógépes adattár „vallomásai”. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 31.évf. 1984. 6–7.sz. 211–223.p.
6. Vö. MARTON József – TERJÉK Zsuzsanna: Könyvtárközi kölcsönzés: magánbűnök, köz-erkölcsök. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 31.évf. 1984. 6–7.sz. 205–209.p.

NÉVTELEN AJÁNDÉKOZÓ halmozza el küldeményeivel a braunschweigi Városi Könyvtárat. Havonta érkeznek Angliából csomagok, bennük könyvek és magnókazetták. A legutóbbi küldemény értéke pl. mintegy 40 000 márka volt, a tartalma: klasszikus zeneművek és angol irodalmi alkotások magnófelvételei, bibliofil szépirodalmi kiadványok (pl. illusztrált Shakespeare-kiadások), zene- és művészettörténeti munkák stb. Küldjük annyit elárult: újságban olvasta, hogy szülővárosának, a régi zenei hagyományokkal dicsekedő Braunschweignek nincs zenei könyvtára, ő az angol városi könyvtárak ismeretében nagyon szégyelli ezt, s igyekszik tőle telhetőleg pótolni a hiányt.

DBI Pressespiegel, 1985. aug.

A NEMZETISÉGI KÖNYVTÁRÜGY PROBLÉMÁI (Baranyai példákkal)

HAJDU ZSUZSANNA

A nemzetiségek könyvtári ellátása nem önálló feladat, hanem a magyar könyvtárügy szerves része, így nagyjában-egészében ugyanazokkal a nehézségekkel, gondokkal küzd, mint a hazai könyvtárügy egésze.

A nemzetiségi könyvtári ellátásnak is legfontosabb feltételei: 1. a meghatározott nagyságú, folyamatosan fejlesztett és feltárt anyanyelvi állomány, 2. a megfelelő képzettségű, a nemzetiségi nyelvet lehetőleg a beszéd szintjén tudó, de legalább megértő könyvtáros és 3. a kölcsönzés mellett helyben használatra és csoportos foglalkozások tartására alkalmas helyiség. Az utóbbi két feltétellel most nem foglalkozom, egyrészt mert e kettő sokkal általánosabb gond, hogy csak a nemzetiségi könyvtárügy keretében tárgyaljuk, másrészt megleltük esetén sem beszélhetünk ellátásról, ha nincs megfelelő állomány. Magam tehát az állományt a feltételek sorában az első helyre rangsorolom.

A nemzetiségi könyvtári ellátással való rendszeres törődés alig több mint tíz éves múltra tekint vissza. 1972-ben jelent meg az „Írányelvek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának továbbfejlesztésére” és ugyanebben az évben, illetve 1973-ban kialakult a báziskönyvtárak rendszere. Az 5/1978. (XII. 12.) KM számú rendelet a könyvtári rendszer szervezetéről és működéséről megerősítette a báziskönyvtárak rendszerét. Mindkét dokumentum a kettős ellátás elvén alapszik, ami azt jelenti, hogy a nemzetiségek lakta települések egyrészt maguk gyarapítják nemzetiségi nyelvű állományukat, másrészt a báziskönyvtárak letéti állománnyal színesítik, gazdagítják a községi könyvtárak választékát.

Lássuk, hogy valósul ez meg a gyakorlatban. A németek lakta községek könyvtárainak többsége egyáltalán nem, kisebb része ritkán, alkalmanként gyarapítja nemzetiségi nyelvű állományát. Úgy vélem, hogy ez nemcsak baranyai, hanem országos gyakorlat, s általában jellemző a más nemzetiségeket szolgáló könyvtárakra is. Ennek részben a könyvtárak szűkös állománygyarapítási kerete, másrészt a helytelen fenntartói és könyvtárosi szemlélet az oka. Igen sokan még mindig úgy vélik, hogy a nemzetiségi könyvekre nincs, vagy igen kicsi az igény, így bőven elegendő az az állomány, amit a nemzetiségi báziskönyvtárak letétként nyújtanak.

A baranyai tapasztalatok alapján, sajnos el kell fogadnunk, hogy a német könyvek iránt tényleg nem túl nagy a kereslet. De másfelől fel kell vetnünk azt az igen fontos kérdést, hogy a könyvtárak többsége rendelkezik-e olyan színvonalas állománnyal, aminek alapján azt mondhatnánk, hogy a könyvtáros megtett minden tőle telhetőt, s az alacsony forgalom mögött az olvasók, illetve a nem olvasók igénytelensége rejlik.

A kérdésre a legtöbb esetben nemleges választ kell adnunk. Mint már említettem, a községi könyvtárak többnyire nem szerzeményeznek nemzetiségi könyveket. A báziskönyvtárak pedig jelenleg nem rendelkeznek olyan anyagiakkal, hogy kizárólag önerőből képesek legyenek megoldani a nemzetiségek által lakott községek megfelelő színvonalú könyvtári ellátását. De ez nem is lehet kizárólagos feladatuk!

A Baranya Megyei Könyvtár, mint német báziskönyvtár tíz év alatt több mint 21 000 kötetet juttatott el letéti helyeire. Ez igen magas számnak tűnik. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy 85 letéti hely működik, akkor már nem lehetünk ennyire elégedettek, hiszen ez községenként csak 150–400 kötetes letéti állományt jelentett tíz év alatt! Ne felejtjük, a letéti állomány nagy része nem alapállomány, csak a választék színesítésére szolgál. Nyilvánvaló, hogy csak letétekből nem is lehet tervszerűen gyarapított, szerves könyvtári állományt kialakítani.

Megyéinkben – csak a községeket számítva – egy lakosra 4,4 könyvtári kötet jut. (Beleértve a nemzetiségi nyelvű könyveket is. Az adatok csak a tanácsi hálózatra vonatkoznak.) Ugyanakkor egy német nemzetiségi lakosra 0,5 német nyelvű könyvtári kötet jut! (Beleértve a községi és az iskolai könyvtárak saját állományát, valamint a községekben lévő letéti állományt!) Úgy vélem, ennél az országos átlag sem sokkal jobb.

Vizsgáljunk meg egy igen fontos kérdést. Egyáltalán, milyen minőségi és mennyiségi lehetőségei voltak a német nemzetiségi könyvekkel való ellátásnak?

A községi könyvtáraknak szinte egyetlen tájékoztatósi forrásuk a „Nemzetiségi Új Könyvek” állománygyarapítási tanácsadó. A német nyelvű könyveket tartalmazó sorozat elmúlt öt évben megjelent füzeteinek adatait vizsgálva az alábbi képet kapjuk:

évfolyam	a megjelent füzetek száma	az ismertetett könyvek száma	a könyvek átlagára
1980	5	220	75,70 Ft
1981	3	136	75,20 Ft
1982	9	404	83,10 Ft
1983	7	293	89,40 Ft
1984	3	84	116,10 Ft

Az öt év alatt kimutatható 53,4%-os áremelkedés a valóságban sokkal magasabb, kb. 100%-os. Ugyanis a korábbi évek jegyzékei tartalmaztak különleges könyveket, méregdrága hangzó dokumentumokat, igen drága képzőművészeti albumokat is; mindezek beleszámítottak az átlagárba. Az 1984-es jegyzék már nem tartalmazott ilyen különlegességeket!

Nehézséget jelent az is, hogy a „Nemzetiségi Új Könyvek” füzetei rendszertelenül jelennek meg; nem lehet előre tudni, évente hány füzetre lehet számítani és az ismertetett művek közül hány fog olyan dokumentumnak minősülni, amelyik nem hiányozhat a községi könyvtárak polcairól.* Így a könyvtárosok nem tudnak igazán tervezni, és a báziskönyvtárak sem tudnak az anyagiakkal tervszerűen és arányosan gazdálkodni.

*1985. szeptember közepéig egyetlen száma sem jelent meg a „Nemzetiségi Új Könyvek” német állománygyarapítási tanácsadónak.

Nézzük meg, mi volt a törzsanyag kínálata a könyvtárak számára:

	1980	1981	1982	1983	1984
*NA ismeretterjesztő	4	—	7	1	1
NA szépirodalom	3	8	12	15	2
NA kézikönyv	—	2	3	1	1
NA ifjúsági kézikönyv				1	
	7	10	22	18	4

≈61

*NA – az alapfokú ellátás törzsanyaga

Az öt év alatt törzsanyagnak minősített 61 tételből 42 cím nem első kiadás. De még ha csupa első kiadás lenne, akkor is öt év alatt 61 cím igen szegényes választékot jelent; ennek megvásárlása nem okozhat gondot még az alacsony könyvbeszerzési kerettel rendelkező könyvtáraknak sem.

Nézzük meg az öt év tételeinek tartalmi megoszlását.

szakkönyvek	1980	1981	1982	1983	1984
000	4	2	2	—	1
100	5	1	2	—	—
200	1	—	—	1	1
300	13	4	10	4	3
400	4	3	14	15	5
500	11	9	5	7	1
600	1	9	13	5	2
700	25	17	23	25	12
800	16	3	14	6	3
900	5	4	23	22	3
Szakkönyvek összesen	85	52	106	85	31
Gyerekkönyvek	16	13	60	66	12
Ifjúsági szépirodalom	16	21	48	11	4
Ifjúsági ismeretterjesztő irodalom	4	8	30	18	3
Szépirodalom	99	42	160	113	34
Összesen	220	136	404	293	84
Ebből 1. kiadás	126	58	165	123	56

Azonnal szembeötlő, hogy a szegényes szakirodalmi választékon belül indokolatlanul magas a művészeti tárgyú könyvek aránya, ráadásul túl sok a drága képzőművészeti album és kevesebb a hasznos útikalauz. Holott figyelembe kellett volna venni, hogy a nemzetiségi alapellátásnak legfontosabb szempontja magának a nemzetiség nyelvének ápolása; a táblázat azt mutatja, hogy kevés a nyelvészeti és irodalomtudományi kézikönyv és szakkönyv. E két szakterületen túlmenően pedig elsősorban néhány alapvető kézikönyvre, továbbá népszerű ismeretterjesztő művekre lenne nagyobb választékban és példányszámban szükség. (Például növények ápolása, kertészeti könyvek, háziállatok tartása, barkácsolás, autóápolás, háztartás stb.)

Ha a tételek számát tekintjük, úgy tűnik, hogy kielégítő, vagy majdnem kielégítő – az 1984-es évet nem számítva – a gyermek- és ifjúsági művek aránya. A művek példányszáma azonban semmiképpen sem az. Ez a nemzetiségi ellátás legégetőbb gondja: a Könyvtérkecsítő Vállalat Könyvtárellátó főosztálya nem képes a könyvtárak igényeinek megfelelő számú példányt rendelkezésre bocsátani. A nemzetiségi könyvesboltban nagyon alacsony példányszámmal jelenik meg a választék: gyermekkönyvekből 10–20 példány, a hazai nemzetiségi kiadványokból többnyire 50 példány található. Csak a Baranya megyei német báziskönyvtárnak az említett példányszámok duplájára lenne szüksége. És akkor hol van még a többi báziskönyvtár, a községi könyvtárak és az iskolai könyvtárak sora? Jó eset, ha a nemzetiségi könyvesbolt a rendelések 60–70%-át teljesíteni tudja. Viszont a választékot szűkíti, hogy a nemzetiségi könyvesbolt csak az NDK-ból származó és a hazai kiadású könyveket árusítja, pedig célszerű lenne más német nyelvterület megfelelő tartalmú és árú könyveivel is bővíteni a választékot.

Vessünk egy pillantást a „Nemzetiségi Új Könyvek” állománygyarapítási tanácsadóra. Egy falusi könyvtáros számára igen fontos állománygyarapítási segédlet, és egyben igen fontos tájékoztatási eszköz is. Szinte kötelezőnek tekintjük, hogy a könyvtáros e szerint mérlegeljen a beszerzéskor. A könyvtárosok többségének sajnos nincs sem kellő nyelvismerete, sem kellő irodalomismerete. Ezért hallatlanul fontos, hogy a szerkesztőség hogyan annotál, mit mond el a könyvről, milyen betűjelzetet ad a könyvnek. A minősítés gyakorlatában azonban olyan problémákat látok, amelyek akadályozzák, hogy az állománygyarapítás jobban igazodjék a tényleges olvasói igényekhez. Lássunk ezek közül néhányat:

- következetlenségek mutatkoznak a minősítésben (pl. Petőfi Sándor János vitéz c. műve magyarul az alapfokú törzsanyag körébe tartozik, németül nem);
- jelenlegi nemzetiségi könyvtári ellátásunk, de a nemzetiségi lakosok olvasása nincs azon a szinten, hogy a világirodalom remekeit is meg kellene német nyelven vásárolni, egyelőre megelégedhetnénk a német irodalom remekeivel;*
- nem érzem indokoltnak, hogy XIV–XVI. századi német klasszikusokat feltétlenül az alapfokú törzsanyag körébe sorolunk, ezzel szemben pl. Kleist, Keller, Hoffmann stb. olyan művei sem kerülnek mindig ebbe a körbe, amelyek a nemzetiségi középiskolában kötelező irodalomként szerepelnek.

Sorolhatnám tovább a problémákat példákkal együtt. Ezek alapján úgy vélem, ki kellene alakítani – a jelenlegi gyakorlat felülvizsgálásával – egy következetes szempontrendszert a könyvek minősítésére. Ezzel kapcsolatban meggondolandónak tartom a következőket:

Évente csak néhány hazai nemzetiségi kiadvány jelenik meg a nemzetiségek nyelvén. Ez igen kis szám. Kétségtelen, hogy többségük, főleg a szépirodalmi művek nem tartoznak a törzsanyag körébe. A nemzetiségi nyelvű szépírók műveinek többsége nem éri el az NA jelzés szintjét. Ám azt az elvet kell szem előtt tartani, hogy a hazai nemzetiségi kiadványok egytől egyig legyenek meg a nemzetiségi lakosok által lakott községek könyvtáraiban, s ezért indokolt, hogy ezek is megkapják az NA jelzést. Más kérdés, hogy az annotációban objektíven ítélik meg a mű színvonalát.

*Amennyiben ezek mégis szerepelnek a jegyzéken, ne kapjanak NA jelzést.

Már említettem, hogy nem lehetünk elégedettek a gyermekkönyv-ellátással sem. Véleményem szerint a jövőben a gyermekek könyvtári ellátására sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanunk. Közismert igazság, hogy az olvasóvá nevelést gyermekkorban kell elkezdenni. Ehhez azonban megfelelő választékban, minőségben és példányszámban kell az iskolások számára könyvet adni, hogy a nemzetiségi oktatásban is helyet – és talán nem túlzó követelmény, ha azt mondom, hogy fontos helyet – kapjon az olvasás, a könyv, és könyvtárhasználat. Ma, sajnos, el lehet végezni a nemzetiségi nyelvet oktató általános iskolát úgy, hogy a gyerek a tankönyvön kívül más könyvet nem olvasott el anyanyelvén. Még ennél is szomorúbb, hogy a nemzetiségi nyelvszakos diploma sem jelenti egyben azt, hogy a pedagógus a nemzetiségi nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalmat ismeri.

Nemzetiségi politikánk alapvető tartalma, hogy a nem magyar anyanyelvű állampolgárok, a magyar anyanyelvű lakossággal azonos feltételek között, nemzetiségként élhessenek és boldoguljanak. Még igen sok tennivalónk van annak érdekében, hogy ez a jogos és igazságos követelmény a könyvtári ellátásban is teljes mértékben teljesüljön.

A FID 43. KONGRESSZUSA 1986. szeptember 14–18-a között kerül megrendezésre Montreálban a CISTI (Canadian Institute for Scientific and Technical Information) szervezésében. *Fő témája:* tájékoztatás, kommunikáció és a technológia átadása. A megvitalásra szánt témák között olyanok szerepelnek, mint: a kommunikációs technológia fejlődése (pl. műholdas technika, integrált (hangzó, adatrögzítő és képi) rendszerek, videotext és teletext); az elektronikus publikáció; az elektronikus dokumentumtovábbító rendszerek kérdései; a számítógépes rendszerek fejlődése és a műszaki ismeretek átadása.

MŰHOLDAS TÁVKÖZLÉSI RENDSZERT helyeztek üzembe 1984 végén, a University of California keretébe tartozó egyetemek MELVYL online katalógusában szereplő adatok (1,6 millió monográfia, 0,5 millió időszak kiadvány) szolgáltatásainak meggyorsítására.

DLA Bulletin, 1985. ápr.

AZ ÖNÁLLÓ SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAK 1979 és 1983 KÖZÖTT

MÓNUS IMRE

Valaha, a szocialista szakszervezeti könyvtárügy kialakulása előtt csak önálló, azaz hálózatba nem tartozó könyvtárak léteztek. A múlt században alakult szakegyleti könyvtárak egy-egy szakma dolgozói részére juttattak olvasnivalót.¹ (A jóval később keletkezett üzemi könyvtárak általában nem szakszervezeti kezelésben voltak, hanem a vállalat tulajdonát képezték.) A munkahelyi szakszervezeti könyvtárak csak a felszabadulás után jöttek, jöhettek létre, s kivétel nélkül „önállóak” voltak, hiszen hol voltak még a hálózatok, amelyekhez csatlakozhattak volna. (A hálózat kifejezést itt az ellátási rendszer értelmében is használjuk.) E könyvtárak közül néhányan, amelyek nagyüzemekben működtek, később fiókkönyvtárakat hoztak létre a műhelyekben és egyéb munkahelyeken.² Ide vezethetők vissza a később központinak nevezett önálló könyvtárak kezdetei; közülük nem egy szakmai, majd szakmaközi központi könyvtárrá vált.

A SZOT Elnöksége 1951-ben hozta első könyvtári vonatkozású határozatát, s abban már szólt arról, hogy a nagyobb üzemi könyvtárak létesítsenek műhely-, fiók- és vándorkönyvtárakat. Intézkedett az állomány összetételéről, a könyvtárosok képzéséről stb. Ezt az állásfoglalást azután sok más követte.³

A hazai könyvtári rendszer – s benne a szakszervezeti könyvtárügy is – az 1956-os 5.sz. tvr. után jelentős változásokon ment át. Az 1958-ban megkezdett nagy szakszervezeti könyvtári átszervezés új értelmezést adott az önálló szakszervezeti könyvtárnak: valamennyi szakszervezeti könyvtári egység „elvesztette” önállóságát abban az értelemben, hogy valamelyik hálózat tagjává vált, de ezzel együtt módjában állt a hálózati könyvtártól vagy alközponttól letéti ellátást igénybe vennie, ám a továbbiakban is önállónak nevezett könyvtárak nem éltek ezzel a lehetőséggel. (Lényegében a későbbiek során is mindig az önálló állománygyarapítás számított a szakszervezeti önálló könyvtár legfőbb kritériumának, még ha később egyéb feltételekhez is kötötték az „önállóságot”).

Jelentős változást hozott a SZOT 1971-es határozata. Ez kimondotta: „Minden – azonos telephelyen – 2000 vagy ennél több dolgozót foglalkoztató üzemben, munkahelyen önálló könyvtár, a 2000 dolgozónál kevesebbet foglalkoztató üzemekben, munkahelyeken letéti könyvtár működik.”⁴ Ennek nyomán sok, korábban letéti könyvtárként működő egység vált ismét, most már az új értelemben önállóvá.

A folyamat nem állt le az 1971-es irányelvek végrehajtásával. A SZOT Elnöksége 1980. szeptember 29-i határozata immár 1500 dolgozóban szabta meg az önálló könyvtár alsó határát, kimondva azt is, hogy az önálló könyvtár fiókokat tarthat fenn; ugyanakkor pontosabban szabta meg az önálló könyvtár működési feltételeit.⁵ Valószínűleg az lehetett az oka az alsó határ csökkentésének, hogy így kívánták ösztönözni a fenn-

tartókat több főfoglalkozású könyvtáros beállítására, saját könyvtárhelyiség kialakítására és magasabb beszerzési hitelek megnyitására.

A jelen dolgozat az önálló szakszervezeti könyvtárakat az 1979–1983 közötti időszakban vizsgálja, a SZAKMA megfelelő köteteiben szereplő adatok alapján.⁶ Nem ölelte fel az elemzés a lakóterületre is szolgáltató önálló könyvtárakat, s kimaradtak a tekintélyes állományi és forgalmi adatokkal bíró, de letéti könyvtárak is. Az elemzés statisztikai jellege sajnos nem tette lehetővé, hogy az utóbbi időszak egy igen figyelemreméltó és sokat ígérő fejleményét érdemben tárgyalja; az összevont szakszervezeti és üzemi szakkönyvtárak kérdését külön tanulmányban kell megvizsgálni.

Az önálló szakszervezeti könyvtárak száma

A statisztika először 1970-ben regisztrálta az önálló szakszervezeti könyvtárakat, szám szerint 654-et (vidéken 254, Budapesten 400 önálló könyvtárat). Ez a szám 1971-ben Budapesten 196-ra, vidéken 133-ra esik le, ami egyenes következménye a SZOT Elnöksége állásfoglalásának.⁴ a könyvtárak státusa megváltozott. Még 1975-ben is Budapesten 165, vidéken 139 önálló könyvtár működött. Néhány év alatt azonban hatalmas változások következtek be.

Ha viszont a Statisztikai tájékoztató Közművelődési könyvtárak⁷ c. kiadványát vesszük elő, e szerint az általunk vizsgált szakaszban így alakult az önálló szakszervezeti könyvtárak száma:

1. sz. táblázat

	Önálló könyvtárak száma	Arányok az összes szakszervezeti könyvtáron belül
1979	340	10,7%
1980	345	10,6%
1981	2037	36,4%
1982	1896	34,1%
1983	1829	35,1%

1971 után a hálózati központok mindazokat a könyvtárakat, melyek több mint kétezer dolgozót láttak el, fokozatosan önállóvá minősítették. A statisztikából azonban megmagyarázhatatlan, mi okozta az 1981-es ugrást. A 2037 könyvtár mindegyike 2000 főnél nagyobb munkahelyet látott volna el?

Tehát Magyarország szakszervezeti könyvtárainak több mint egyharmada önálló könyvtár lett – legalább is a statisztika szerint. Ez az 1980-as határozat⁵ túllicítálásának tűnhet. A valószínű magyarázat azonban az, hogy a közművelődési statisztika minden valószínűség szerint önálló könyvtárnak minősítette az önálló könyvtárak fiókjait is, sőt ezeken túlmenően további letéti könyvtárakat is. Ha azonban a SZAKMA⁶ adatait tekintjük, a kép megnyugtatóbb.

Vizsgáljuk meg ezért a SZAKMA alapján, hogyan alakult vidéken és Budapesten az önálló könyvtárak és a hozzájuk tartozó fiókok száma:

2. sz. táblázat

	1979			1981			1983		
	könyv- tár	fiók	fiók- könyv- tár	könyv- tár	fiók	fiók- könyv- tár	könyv- tár	fiók	fiók- könyv- tár
Budapesten	85	681	8	85	627	7,4	84	535	6,4
vidéken	97	334	3,4	107	394	3,7	115	390	3,4
összesen:	182	1015	5,6	192	1021	5,3	199	925	4,6

A fiókok abszolút száma és az egy könyvtárra jutó fiókok száma a fővárosban csökkent. A vidéki fiókok száma nőtt, de az egy könyvtárra jutó fiókok száma változatlan maradt. A budapesti csökkenés oka talán a dolgozók szám csökkenésében keresendő. A vidéki növekedés mögött (amely 1981-ig tartott) talán még az 1971-es és az 1980-as határozat ösztönző ereje áll, bár vannak olyan megyék, amelyekben stagnált vagy fogyott a fiókok száma.

A fentiek igazolására – és annak érzékeltetésére, hogy a szakszervezeti könyvtári ellátás szerkezete mennyire függvénye a munkahelyek változásának – álljon itt néhány szakma budapesti adata: az *építők* önálló könyvtáraihoz tartozó fiókok száma 165 – 123 – 101-re esett vissza, a *helyiiparé:* 313 – 272 – 216-ra módosult, az *élelmezési* szakszervezetben belül: 38 – 37 – 30-ra apadt a fiókok száma. Emelkedés csak a közlekedésnél volt (15-ről 26-ra), a többi szakmában ingadozott a fiókok száma, – miközben az önálló könyvtárak számában szinte semmi módosulás nem következett be.

Nem érdektelen szemügyre venni: mekkorák az önálló könyvtárak gyűjteményei?

3. sz. táblázat

	1979	1981	1983
	önálló könyvtárak száma		
500 kötet alatt	3	1025	1189
501–1000 kötet	5	537	159
1001–2000 kötet	22	82	78
2001–5000 kötet	58	97	107
5001–10 000 kötet	94	122	110
10 000 felett	158	174	186
összesen:	340	2037	1829

Az érvényben lévő alapelvek 2000, illetve 1500 dolgozó alatt letéti könyvtár működtetését javasolják; vajon hány dolgozót láttak el ezek a miniatűr könyvtárak, s állományuk vajon milyen kínálatot nyújtott használoknak? Az önálló könyvtárak kritériumainak alighanem az oszlopok alsó 3–4 sorába tartozó egységek felelhetnek meg, – milyen erők hatására kerültek az önálló könyvtárak közé az oszlopok felső 3–4 sorába tartozó egységek? A magyarázat itt is csak a statisztikai adatközlés (vagy feldolgozás) hibás voltában rejlik.

Az 1980-as határozat I.4/b pontja az együttműködésről szólva javasolja kis- és közepes üzemekben a szakszervezeti és a vállalati műszaki szakkönyvtár összevonását. Az előrehaladás e tekintetben meglehetősen lassú. Vidéken 1979-ben 15 integrált könyvtár működött, számuk 1981-ben 23-ra, majd 1983-ban 22-ra módosul. Leginkább a közlekedési szakma (VOLÁN-könyvtárak) és az építők használják ki ezt a lehetőséget. Budapesten még inkább elmarad ennek a lehetőségnek a kiaknázása. 1970-ben 5, 1981-ben 4 és 1983-ban 7 (köztük 4 helyiipari) könyvtár esett ebbe a kategóriába.

Az ellátott dolgozók száma

A szakszervezeti könyvtári ellátás szervezete a munkahelyektől és az ellátandó dolgozók számától függ. Láttuk, az önálló könyvtárak száma Budapesten stagnált, fiókjai száma csökkent, vidéken a könyvtárak száma nőtt, s fiókjaik száma az 1981-es fel-futás után megállapodott. Ez a tendencia tükrözi a lehetséges olvasótábor alakulását: Budapesten csökkent, vidéken nőtt az ellátandó dolgozók száma.

4. sz. táblázat

	Az önálló könyvtárak által ellátandó dolgozók száma			
	Budapesten		vidéken	
1979	204 024	1979 = 100%	247 708	100%
1981	204 973	100,5	255 473	103,1
1983	174 888	85,8	261 766	105,7

A fővárosban a megvizsgált 15 szakmából 8-ban csökken a létszám és csak a nyomdászoknál, az egészségügyiekénél és a vasutasoknál van növekedés; ingadozik a vegyész, a kereskedelmi, a vasas és közlekedési ágazat létszáma. Némely szakmánál nagyon jelentős az apadás: a textileseknél több mint 50%-os. A bőrösöknél 500-zal, az építőknél 1000-rel, a ruhaiparnál 800-zal vannak kevesebben. De a könyvtárak száma nem csökkent!

Vidéken természetesen nem minden megyében nőtt az ellátandók száma. Csökkent a dolgozók száma Fejérben, Komáromban, Vasban és Veszprémben, ingadozott Baranyában, Győrben, Zalában, Csongrádban, Hevesben és Nógrádban. Érdeemes megjegyezni, hogy Baranyában, Győrben és Zalában a könyvtárak száma és az ellátandók száma szinkronban nőtt, majd csökkent. A többi megyében nőtt a potenciális olvasótábor, s éppen olyan mértékben véle együtt a könyvtárak száma is.

A munkahely dolgozóinak létszáma határozza meg alapvetően – legalábbis elvben – a könyvtár státusát; önállóként működik-e vagy letéte lesz valamelyik központnak. Vajon a hálózati központok mennyire vették komolyan azokat a kritériumokat, amelyeket a határozatok előírtak az önállóság előfeltételeként? Nézzük meg, hogy a SZAKMÁ-ban feltüntetett önálló könyvtárak hány százaléka működött 200 főnél kisebb üzemben. (A viszonyítási alapul szolgáló adatokat ld. a 2. sz. táblázatban.)

5. sz. táblázat

	1979	1981	1983
	2000	1500	1500
	dolgozónál kisebb munkahelyen működő könyvtárak száma		
Budapesten	39 (45,9%)	27 (31,8%)	33 (39,3%)
vidéken	35 (36,1%)	32 (29,9%)	42 (36,5%)
összesen	74 (40,7%)	59 (30,7%)	75 (36,8%)

Elsősorban Csongrád, Hajdú, Pest és Vas megyében, Budapesten a helyiiparnál, a nyomdászoknál, a postásoknál és a vasasoknál, kisebb mértékben a vegyészeknél és a vasutasoknál találhatók 2000 főnél kisebb üzemekben önálló könyvtárak. Az építőknel folyamatosan megszűntek az ilyen „ál” önálló könyvtárak.

Az önálló könyvtárak elhelyezése

Önálló szakszervezeti könyvtárnak az tekinthető, amelynek saját, kizárólag könyvtári célra használt helyisége van. Az 1971-es és 1980-as határozatok az alapterület nagyságára nézve is követelményeket állítanak föl. Lássuk, hogy a vizsgált időszakban mekkora és milyen helyiségek álltak – a statisztikák szerint – a könyvtárak rendelkezésére.

6. sz. táblázat

Alapterület m ²	Vidék						Budapest	
	1979		1981		1983		1983	
	kvt	%	kvt	%	kvt	%	kvt	%
0	8	8,2	10	9,3	9	7,8	2	2,4
30 alatt	15	15,5	10	9,3	16	13,9	16	19,0
31–50	24	24,7	30	28,1	30	26,2	23	27,4
51–70	18	18,6	18	16,8	16	13,9	16	19,0
71–100	19	19,6	23	21,5	26	22,6	13	15,5
101–150	8	8,2	10	9,3	12	10,4	9	10,7
151–200	1	1,0	–	–	3	2,6	2	2,4
201–250	2	2,1	4	3,8	1	0,9	3	3,6
251 fölött	2	2,1	2	1,9	2	1,7	–	–
Összesen:	97	100,0	107	100,0	115	100,0	84	100,0

Még 1983-ban is 9 vidéki önálló könyvtárnak nincsen semekkora saját helyisége. (Csongrádban, Hevesben, Pestben 1–1, Hajdúban, Somogyban és Zalában 2–2.) De mekkora lehet és milyen szolgáltatásokra képes az a könyvtár, amelynek alapterülete nem éri el a 30 m²-t?

Azt is tudni kell, hogy a 200 m² fölötti alapterületek általában több apró, nem-egyszer egymástól távol eső szobából, vagy – nemegyszer – másokkal megosztott helyiségekből adódnak. Ne dédelgessünk hát illúziókat korszerű szabadpolcos terekről.

A táblázat utolsó oszlopa az 1983-as budapesti állapotot mutatja. Itt kicsit jobb a helyzet, hiszen csak két szakmában fordul elő helyiség nélküli könyvtár, építő, vasutas), de magasabb a 30 m²-nél kisebb helyiségek aránya, s nem találunk könyvtárat a legmagasabb kategóriában

Az önálló könyvtárak elhelyezési körülményeinek vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg az 1971-es SZOT elnökségi határozat, az 1974-es közművelődési párthatározat igen pozitív hatásáról. A hálózati központok kihasználták a lehetőséget, s felgyorsították az elhelyezés korszerűsítésének folyamatát. A végeredmény az lett, hogy a könyvtárhelyiségek több mint háromnegyede 30–100 m²-es kategóriába esik. De ebben az időben sokhelyütt a berendezést is felújítják, olvasóövezeteket hoznak létre, megjelennek és elterjednek a hangzó dokumentumok és használatukhoz a legkorszerűbb berendezések.

Könyvtárosok

A közművelődési könyvtári statisztika⁷ – mint láttuk – 1829 önálló könyvtárat mutat ki 1983-ban. Ezekben az egységekben foglalkoztatottak száma pedig a következő:

7. sz. táblázat

	Budapest	Vidék	Összesen	Ebből önálló könyvtárban dolgozik
főfoglalkozású	287	504	791	451
részmunkaidős	101	162	263	102
megbízási díjas	375	887	1262	296
társadalmi munkás	1370	1885	3255	1101

Ha ezeket az adatokat egybevetjük, azt látjuk (ha feltételezzük, hogy egy könyvtárban nem dolgozik több, mint egy főfoglalkozású könyvtáros), hogy 1378 önálló könyvtárban nincsen főfoglalkozású könyvtáros. De, mint már mondtuk, ezzel a statisztikai hiba csapdájába esnénk. A SZAKMA alapján felrajzolt kép kedvezőbb és közelebb is áll a valósághoz.

Addig tehát, míg a fővárosban minden könyvtárra több mint egy könyvtáros jut, vidéken átlagosan nem jut egy egész főhivatású munkatárs egy könyvtárra. Tehát még nem valósult meg az önálló könyvtár egyik fő kritériuma, különösen ha arra gondolunk, hogy egyes megyéink önálló könyvtáraiban nem egy, hanem ötnél is több főfoglalkozású könyvtáros dolgozik. Ha viszont ugyanakkora létszámú üzemeket és településeket vetünk egybe, azt látjuk, hogy a mérleg az üzemek javára billen: ott előbb van főhivatású könyvtáros, mint a lakóterületeken.

8. sz. táblázat

	Budapest	vidék
Önálló könyvtárak száma		
1979	85	97
1981	85	107
1984	84	115
A főfoglalkozású könyvtárosok száma		
1979	103	83
1981	116	91
1984	104	97
Egy önálló könyvtárra jutó főfoglalkozású könyvtárosok száma		
1979	1,21	0,85
1981	1,36	0,85
1983	1,23	0,84

A rendelkezésre álló kimutatások nem vallanak a könyvtárosok végzettségéről. A tapasztalatból merítve tudjuk: nagyobbik részük rendelkezik a kellő végzettséggel vagy éppen folyamatban van ennek megszerzése. Sajnos, inkább az utóbbi jellemző, hiszen a nagy fluktuáció miatt a hálózati könyvtárak állandó feladata az alapfokú szakképzés.

Az állománygyarapításra fordított összeg

Az 1971-es alapelvekben ez áll: „Az önálló könyvtárak feladatainak teljesítéséhez kívánatos, hogy költségvetése az 1971-es ár- és bérszinten legalább 65 000–70 000 Ft legyen; 3000–5000 dolgozó esetén fejenként 24 Ft, 5000–10000 között dolgozónként 21 Ft, 10000 dolgozón felül fejenként 18 Ft. . .”

Az 1980-asban pedig ez: „Az önálló könyvtár. . . költségvetését úgy kell megtervezni, hogy minden dolgozóra egy könyv mindenkori átlagára jusson.” (Ez a számítási alap 1980-ban 42 Ft volt.) Az állománnyal foglalkozó fejezet szó szerint megismétli a központi és körzeti könyvtárakra vonatkozó normát, miszerint „. . . az egy dolgozóra jutó összeg haladja meg a könyv mindenkori átlagárának 1/3-át.” (Ez az összeg 1980-ban 14 Ft volt.)

Érdemes összevetni a Statisztikai Tájékoztató⁷ alapján a tárgyalt öt év beszerzési keretei országos összegének változását az önálló könyvtárak gyarapítására fordított összesített összegével.

Látjuk, az önálló könyvtárak gyarapítási kerete lassabban nőtt, mint a szakszervezeti könyvtárügy egészéé, s csak az utolsó évben zárkoztak fel némiképp. Az abszolút értéket tekintve mindössze kétfélmillió forinttal lett több pénzük 1983-ra 1979-hez képest. Ebből kitetszik, nemigen valósult meg ezek esetében az Alapelveknek sem az 1979-es, sem az 1980-as kívánalma. Budapesti és vidéki viszonylatban pedig így alakult a beszerzési

keret: Budapest: 100 – 109,8 – 105%, vidék: 100 – 107,7 – 132,7% volt. (Itt a könyvtárak száma is jelentősen emelkedett!)

9. sz. táblázat

Év	Gyarapítási keret %	
	országos összes	önálló könyvtárak
1979	100	100
1980	98,6	95,0
1981	106,9	102
1982	116,7	110
1983	119,1	116,4

Az egy dolgozóra vetített állománygyarapítási összeg a következőképpen alakult:

10. sz. táblázat

Év	Az egy dolgozóra jutó beszerzési összeg			
	Budapesten		vidéken	
1979	15,84	100,0%	12,90	100,0%
1981	17,14	108,2%	13,48	104,5%
1983	20,96	132,3%	16,20	125,6%

A vidék hátrányos helyzete szembetűnő. Ennek több oka lehet: kisebbek a vidéki üzemek, az szmt-k anyagilag gyengébbek, mint a szakmai központok, a budapesti könyvtárak „közelebb ülnek a tűzhöz”, kisebb a távolság a központi és a munkahelyi könyvtárak között, és még bizonyosan egyéb okok is.

Vizsgálódásunk során minden könyvtárat áttekintettünk a SZAKMA alapján, ám elegendőnek látszott, hogy a sokaságnak csupán mintegy felét feldolgozva vizsgáljuk meg az egy dolgozóra jutó állománygyarapítási összeg alakulását. A 11. sz. táblázat tartalmazza a mintába bevont könyvtárak megoszlását az egy főre jutó összeg szerint.

Az 1980-as határozat szerint az egy dolgozóra jutó állománygyarapítási összegnek 35 Ft-on felül (legalább 42 Ft-nak) kellene lennie, de a 11. sz. táblázat tanúsága szerint ez még 1983-ban is alig érvényesült. (Néhány esetben azonban a 0 Ft-os átlag mögött az rejlik, az adatszolgáltatás évében vált önállóvá a könyvtár, s az évi beszerzési keretét – még letéti korában – átutalta a központi könyvtárhoz.)

A tárgyalt időszakban határozott törekvés mutatkozott magasabb beszerzési keretek biztosítására. A 20 forintnál nagyobb átlagú mezőnyben 1979-ben a fővárosban 15, vidéken még csak 5 könyvtár szerepel. Ez a helyzet valamivel kedvezőbbre fordul 1983-ra, amikor is a budapesti 24-gyel szemben 21-re emelkedik a vidékiek száma (igaz, több könyvtárból!). A 12 forint alatti átlagot felmutató könyvtárak száma Budapesten 11-ről 6-ra esett vissza, vidéken pedig így alakult: 1979: 12, 1981: 18 és 1983: 15 könyvtár. Majdnem bizonyos, hogy ezek mögött a számok mögött az rejlik, hogy az önállóvá vált

könyvtárak nehezen, alacsonyabb állománygyarapítási kerettel indulnak, s csak később javul helyzetük.

11. sz. táblázat

Az egy dolgozóra jutó állománygyarapítási összeg*

Ft	1979		1981		1983	
	Bpest	vidék	Bpest	vidék	Bpest	vidék
0	—	1	1	2	1	1
0–5	1	—	1	1	1	—
5–10	5	9	2	10	2	8
10–12	5	2	2	5	2	6
12–14	6	6	2	7	4	6
14–16	8	18	7	6	2	8
16–18	4	4	7	4	—	2
18–20	1	3	4	3	4	3
20–22	1	2	2	5	5	2
22–25	7	1	3	1	4	4
25–27	3	—	5	3	3	3
27–30	3	—	2	2	5	7
30–35	—	—	3	—	2	3
35 felett	2	2	—	3	5	2
Összesen:	39	42	41	52	40	54

*A vizsgált könyvtárak mintegy felét képező minta alapján

Az önálló szakszervezeti könyvtárak egyenetlen állománygyarapítására a szélső értékek (1983-ban) jellemzők. Az egy dolgozóra jutó állománygyarapítási összeg alsó és felső mezőnyét a 12. sz. táblázat tartalmazza.

12. sz. táblázat

Az egy dolgozóra jutó beszerzési összeg

legalacsonyabb értékei		legmagasabb	
<i>Budapest</i>			
nyomdászok	7,60	vegyszer	23,79
ruhaipar	11,60	élelmezés	27,96
építők	15,39	textiles	30,35
<i>Vidék</i>			
Tolna	9,50	Békés	20,40
Heves	9,87	Somogy	22,07
Szolnok	12,53	Szabolcs	25,14
Baranya	13,25	Vas	25,31

Részletesebb elemzéssel lehetne csak kimutatni, vajon az összevont szakszervezeti és szakkönyvtárak gyarapítása honnan történik: az üzem vagy a szakszervezet kasszájából. Ennek vizsgálata még hátra van, annak a kérdésnek a tisztázásával együtt, hogy a könyvtárakba járó folyóiratok előfizetése kit terhel, s egyáltalán, mennyi periodikum olvasható a könyvtárakban.

Az önálló könyvtárak állománya

A vizsgált időszakra a könyvek nagyobb mérvű drágulása volt a jellemző. (A tanácsai közművelődési könyvtárakban 29,8 Ft-ról 43 Ft-ra ugrott a beszerzési átlagár, s alighanem a szakszervezeti önálló könyvtárakban sem sokkal kisebb ez az érték.) Ez a körülmény a szakszervezetek minden jószándékú erőfeszítése ellenére kihatott az állomány alakulására.

Az egy dolgozóra jutó kötetek számát illetően a budapesti könyvtárak jobban vannak ellátva, mint a vidékiek.

13. sz. táblázat

Az egy dolgozóra jutó kötetek száma az önálló könyvtárakban			
	1979	1981	1983
Budapest	7,4	7,8	9,2
Vidék	3,7	4,6	5,2

Alig több, mint fele annyi kötet jut vidéken egy dolgozóra az önálló könyvtárak által ellátott munkahelyeken, mint a fővárosban. (Az erősebb vagy gyengébb állomány-apasztás némiképp befolyásolhatja ezt a képet, ám erről nincsen semmilyen adatunk.)

Az átlagértékeken belül persze nagy a szóródás. 1983-ban a szélső értékek Budapesten: textilesek 15,6, élelmezés 11,6, helyiipar 10,7, vagy a mezőny alsó régiójában a közlekedés 4, építők 5,5, nyomdász 6,1 kötet/dolgozó. Vidéken a legmagasabb értékeket Borsodban (8,5), Vasban és Veszprémben (7,1), míg a legalacsonyabbakat Tolnában (1,3) és Baranyában (2,8) érték el.

Mivel az állományok nagyságát nem, hanem csak az ellátottsági mutatót kísértük figyelemmel, nem tudtuk pontosan kiszámítani az olvasói ellátottságot, de igencsak közel járunk az igazsághoz, ha számítási alapul az olvasói arányt vesszük. Ez Budapesten évente átlagosan 36%, vidéken 29,7%. Ebből pedig az következik, hogy 1983-ban Budapesten egy olvasóra 34, vidéken 15 kötet jutott, ami igen jó, de mondhatnánk túlzott ellátottságot jelent.

A statisztikák nem vallanak az állományok állapotáról, összetételéről. Részben tapasztalat, részben megfigyelés és mintavétel alapján tudjuk: a beszerzés üteme kielégítő, az állomány összetétele (összhangban a könyvkiadással), a nem-szépirodalom irányába tolódik el, s némely könyvtárban ennek aránya az 50% fölé emelkedik.

Maguk az irányelvek nem szólnak a két nagy állománycsoport arányáról (régén 30:70%-os arányról beszéltünk), nagyrészt a könyvtárosra van bízva, hogy a kínálatból

mit szerez be gyűjteményébe. Annyit talán megjegyezhetünk, nem látszik indokoltnak, hogy némely szakszervezeti könyvtár túlzottan magas hányadban szerzi be a nem-szép-irodalmi anyagot. Az érvényes alapelvek által megfogalmazott szakszervezeti könyvtári feladatok nem indokolják ezt az állománygyarapítási politikát.

Az olvasók száma és érdeklődése

Kiindulásként vessük egybe az önálló könyvtárak és az egész szakszervezeti könyvtárügy adatait.

14. sz. táblázat

	1979	1983
önálló a könyvtárak	33,9%-a	35,2%-a
náluk van az állomány	45,5%-a	46,3%-a
ezeket használja az olvasók	44,9%-a	44,9%-a
ezekben fordul meg a látogatók	49,8%-a	50,2%-a
és itt kölcsönzik a könyvek	53,4%-át	53,6%-át

Azaz a könyvtárak egyharmada teljesíti a munka mintegy felét, persze az átlagosnál kedvezőbb feltételek mellett (főfoglalkozású könyvtárosok, jobb elhelyezés stb.)

Az általunk vizsgált könyvtárakban az olvasók száma és a dolgozókhoz viszonyított aránya a következőképpen alakult:

15. sz. táblázat

	1979		1981		1983	
	az olvasók száma ezerben	a dolgozók %-ában	az olvasók száma ezerben	a dolgozók %-ában	az olvasók száma ezerben	a dolgozók %-ában
Budapest	72,2	35,4	72,6	35,4	65,4	37,4
Vidéken	71,0	28,7	78,7	30,8	77,7	29,7

Több tanulságot nyújt azonban a viszonyszámok elemzése, mint az abszolút számoké, hiszen a lehetséges olvasótábor meglehetősen változékonyságú, s kihat rá a könyvtárak számának változása is. Feltűnő, hogy a fővárosban a lehetséges használók mennyivel nagyobb hányada iratkozott be a könyvtárakba. Természetesen más kérdés, hogy milyen intenzitással használják itt és ott a könyvtárakat. Ezért érdemes közelebből is megvizsgálni az olvasói arány és az olvasói érdeklődés (az egy beiratkozott olvasó által egy év során átlagosan kikölcsönzött kötetek száma) adatait.

16. sz. táblázat

Az olvasók aránya és az olvasói érdeklődés a budapesti önálló könyvtárakban

Szakma*	Az olvasók aránya a dolgozók létszámának százalékában			Olvasói érdeklődés kölcsönzött kötetek száma/olvasók száma		
	1979 %	1981 %	1983 %	1979	1981	1983
bő	34,4	34,8	28,5	19,0	15,4	17,4
él	43,7	45,7	45,5	34,9	24,1	27,3
ép	35,6	36,0	35,3	20,5	20,7	21,8
he	49,8	57,0	59,7	9,9	8,6	18,2
ke	36,0	30,2	21,8	24,0	24,9	24,4
kő	22,9	31,5	32,4	15,0	27,8	19,3
mg	54,0	29,2	44,7	7,5	12,4	8,5
ny	41,7	25,7	28,1	7,3	6,7	27,9
oe	15,3	16,6	57,3	13,5	14,5	12,4
po	31,9	33,2	43,4	34,2	28,1	33,3
ru	32,4	53,2	23,5	21,8	13,0	8,1
te	40,5	49,2	59,5	21,0	21,5	31,6
va	33,6	37,4	34,6	24,9	25,6	28,0
vs	26,8	16,8	13,6	17,9	15,9	21,5
ve	35,7	34,1	33,6	35,9	26,6	31,9
átlag	35,42	35,37	37,43	20,49	19,05	22,1

*Az egyes szakmai szakszervezetek rövidítései a SZAKMA-ban alkalmazott rövidítéseknek felelnek meg.

17. sz. táblázat

Az olvasók aránya és az olvasói érdeklődés a vidéki önálló könyvtárakban

Megye	Az olvasók aránya a dolgozók létszámának százalékában			Olvasói érdeklődés kölcsönzött kötetek száma/olvasók száma		
	1979 %	1981 %	1983 %	1979	1981	1983
Bács	—	—	28,0	—	—	12,8
Baranya	36,7	24,3	25,8	9,0	16,1	9,1
Békés	11,7	30,6	27,1	32,7	11,1	12,9
Borsod	40,0	37,0	42,3	17,7	23,3	23,4
Csongrád	32,0	29,2	28,7	24,2	25,0	23,9
Fejér	21,6	22,8	21,9	15,9	18,0	15,1
Győr	36,9	37,5	37,6	18,4	20,0	21,3
Hajdú	28,3	27,5	29,2	16,8	16,5	15,6
Heves	20,7	20,8	23,2	10,4	7,5	10,2
Komárom	26,5	30,7	24,7	12,2	13,2	18,2
Nógrád	19,6	43,7	37,2	15,0	25,1	13,1

Megye	Az olvasók aránya a dolgozók létszámának százalékában			Olvasói érdeklődés kölcsönzött kötetek száma/olvasók száma		
	1979 %	1981 %	1983 %	1979	1981	1983
Pest	34,1	35,9	32,7	14,5	16,2	15,7
Somogy	33,0	38,3	32,0	19,7	15,8	21,1
Szabolcs	26,1	27,4	32,5	14,7	25,3	18,6
Szolnok	35,6	34,9	30,9	14,1	21,2	19,1
Tolna	34,9	34,3	18,3	9,6	10,2	7,8
Vas	38,7	41,7	41,8	26,3	23,4	26,6
Veszprém	22,7	21,9	33,2	13,2	11,3	22,7
Zala	18,3	16,0	17,2	12,4	9,8	10,1
Átlag	28,7	30,8	29,7	16,5	16,7	16,7

A fővárosban az olvasók aránya mind a három megfigyelt évben meghaladta a 35%-ot. Az átlagból messze kiugrik minden évben az élelmezés (45%), a helyiipar (49–50%), a textiles (40–60%), alatta marad viszont a közlekedés (23–32%), a vasutas (14–27%). Vidéken Borsod (40–42%), Győr (37%), Pest (33–36%), Vas (39–42%) emelkedik az átlag fölé minden évben, Fejér (22%), Heves (21–23%), Zala (16–18%) pedig elmarad.

Két táblázatot – 18. és 19. sz. – készítettünk azokról a könyvtárakról, amelyek különösen szélsőséges értékekkel tűntek ki. Kétségeket ébreszt a statisztikai adatok hitele iránt az a szakszervezeti könyvtár, amely azt jelenti, hogy a dolgozóknak több, mint 1/3-a beiratkozott olvasó. S ha a magas olvasói arányhoz alacsony olvasói érdeklődés párosul, joggal gyanakszunk „holt lelkek”-re a beírt olvasók között. Sok helyütt a szocialista brigádtagok erőltetett, formális beiratkozása rejlik a jelenség mögött.

18. sz. táblázat

Az olvasók aránya és az olvasói érdeklődés néhány budapesti önálló könyvtárban

Szakma*	Év	Munkahely	Olvasók száma dolgozók száma x 100	Kölcsönzött kötetek olvasók száma
él	1979	Konzervgyár	69,0	58,1
	1981	Konzervgyár	78,0	18,1
ép	1979	Bútoripari Vállalat	50,4	6,3
	1981	Bútoripari Vállalat	58,3	8,0
	1983	Bútoripari Vállalat	58,3	8,3
he	1979	Fürdőigazgatóság	78,0	4,9
	1981	Fürdőigazgatóság	61,0	15,4
	1983	JAVSZER	90,7	12,1
		Fürdőigazgatóság	51,7	2,9
kö	1981	Autótaxi	42,3	16,1
	1983	Autótaxi	43,7	19,8

Szakma*	Év	Munkahely	Olvasók száma dolgozók száma x 100	Kölcsönzött kötetek olvasók száma
ny	1979	Csepeli Papírgyár	44,7	8,4
		Lapkiadó Vállalat	100,0	16,6
	1981	Csepeli Papírgyár	50,6	5,8
	1983	Athenaeum Nyomda	1,9	5,6
oe	1983	Lapkiadó Vállalat	100,0	12,7
		László Kórház	73,8	41,6**
ru	1983	Gyógyszertári Központ	76,0	58,0**
		FÉKON Fehérmű	75,2	21,3
te	1979	Gyapjúfonó	68,1	20,0
	1981	Magyar Posztó	49,6	16,0
	1983	Magyar Gyapjúfonó	70,3	41,4
va	1981	Magyar Kábelművek	50,1	11,2
		Híradástechnika	51,6	16,7
vs	1981	KPM	26,3	3,9
ve	1983	Egyesült Gyógyszer	35,9	10,7

*Az egyes szakmai szakszervezetek rövidítései a SZAKMÁ-ban alkalmazott rövidítéseknek felelnek meg.

**Esetleg betegek is.

19. sz. táblázat

Az olvasók aránya és az olvasói érdeklődés néhány vidéki önálló könyvtárban

Megye	Év	Munkahely	Olvasók száma dolgozók száma x 100	Kölcsönzött kötetek olvasók száma
Baranya	1979	Volán	58,7	9,8
	1981	Bőrgyár	4,5	62,9
Borsod	1981	Volán	27,3	4,5
	1983	Pamutfonó	80,2	18,6
Csongrád	1979	Konzervgyár	48,6	9,8
		Kenderfonó	63,1	10,8
	1981	Kenderfonó	34,5	7,9
	1983	Kenderfonó	54,9	12,6
Győr	1979	Á.G. Szentes	62,8	
		Rába MVG	40,2	14,0
	1981	Rábatekt	42,3	14,3
		Rába MVG	41,8	9,5
Hajdú	1979	Rába MVG	43,1	13,7
		Ruhagyár	49,5	13,7
	1981	Ruhagyár	61,7	14,1
	1983	Mezőgép	46,1	11,9
Heves	1983	Finomszerelvény	43,6	16,4
Komárom	1981	KOMÉP	37,9	12,4
Pest	1979	Konzervgyár	52,1	16,5
	1981	EIVRT Vác	51,5	26,2
		Len Budakalász	63,5	21,0

Megye	Év	Munkahely	Olvasók száma dolgozók száma x 100	Kölcsönzött kötetek olvasók száma
Somogy	1981	Pamutfonó	90,7	32,2
Szabolcs	1983	Vasutas Góc	40,7	10,1
Szolnok	1979	Kőolaj	48,5	12,6
Vas	1981	Sabária Cipő	44,3	13,2
	1983	MÁV Járműjavító	56,1	12,6
Veszprém	1979	Szénbánya Dudar	4,0	4,1
Zala	1983	GANZ-MÁVAG	6,7	2,2

Az önálló könyvtárak látogatói számának alakulását a 20. táblázat mutatja.

20. sz. táblázat

	Az önálló könyvtárak látogatói	
1979	2.045.072	1979 = 100%
1980	1.965.514	96,1%
1981	1.977.627	96,7%
1982	1.980.845	96,8%
1983	1.918.248	93,8%

A csökkenés üteme csak alig valamivel, nem egészen egy százalékkal lassúbb, mint a szakszervezeti könyvtárak összességében. Az egy olvasóra jutó látogatások száma 1982-ig emelkedett, majd visszaesett a kiindulási szintre (1979: 7,11, 1980: 7,14, 1981: 7,17, 1982: 7,21, 1983: 7,11 látogatás olvasónként). A látogatók száma annak ellenére csökkent, hogy közben a könyvtáraké emelkedett: a könyvtár és az olvasás iránti érdeklődés szembetűnően apadt.

Az olvasók összetételét a könyvtár iránti érdeklődésük csökkenését megfelelő adatok hiányában nem áll módunkban vizsgálni, illetve elemezni. Ezek azonban lényeges problémák, amelyek tisztázására előbb-utóbb, de inkább előbb, sort kell keríteni.

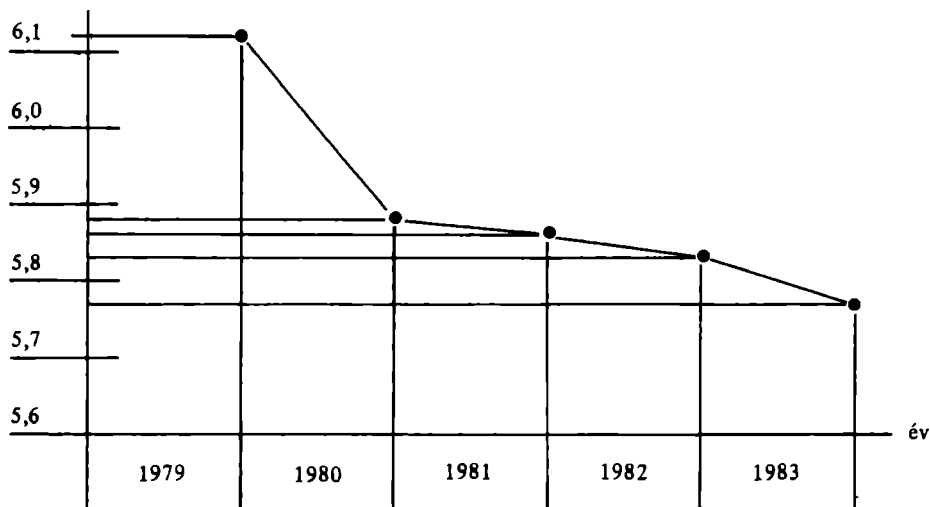
A kölcsönzött kötetek és az olvasói érdeklődés

A közművelődési könyvtári statisztika⁷ szerint a vizsgált öt évben a szakszervezeti önálló könyvtárak forgalma a következőképpen alakult:

21. sz. táblázat

1979	6 142 143 kötet
1980	5 898 124 kötet
1981	5 896 179 kötet
1982	5 835 707 kötet
1983	5 732 211 kötet

Kölcsönzött kötetek száma (millióban)

Tény, hogy a szakszervezeti könyvtárak potenciális olvasóinak száma apad. Ki-mutattuk egy korábbi tanulmányunkban,⁸ hogy ennek a jelenségnek a következtében (is) csökkenő olvasói létszámot a szakszervezeti könyvtárak úgy (is) igyekeztek növelni vagy legalább szinten tartani, hogy szaporították a könyvtárak (fiókok, letétek) számát. Vegyük azonban szemügyre az ennél fontosabb mutatót: az olvasói érdeklődést. A 18–19. sz. táblázat feltünteti az olvasói érdeklődés hányadosát. Az összesítő sorból látni, hogy a fővárosban nagyobb az olvasói érdeklődés, az olvasók több könyvet kölcsönöznek.

Az átlag persze eltakarja az egyes szakmák és megyék mutatóinak ingadozását, egymástól való jelentős eltérését.

A fővárosban három szakma kiugróan vezet az olvasói érdeklődés terén. (Ne felejtsük, itt átlagértékekről van szó, tehát egyes könyvtárak még ezt a magas átlagot is meghaladják!)

22. sz. táblázat

	1979	1981	1983
élelmezés	34,9	24,1	27,3
postás	34,2	28,1	33,3
vegyész	35,9	26,6	31,9
			kötet/olvasó

Ezek bizony szinte hihetetlen átlagértékek. Nem vitatja senki, vannak olyan olvasók, akik elolvasnak évente 30–40, sőt ennél több könyvet is, de hogy egy szakma olvasóinak átlaga ennyi legyen, azt enyhén szólva kétkedéssel fogadjuk. Annál is inkább, mert a skála másik vége ilyen képet mutat:

23. sz. táblázat

Helyiipar	9,9	8,6	18,2(!)
Nyomdász	7,3	6,7	27,9(!)
Vasas	17,9	15,9	21,5

Mi lehet a magyarázata, hogy két év alatt a helyiiparban és a nyomdászoknál így megugrott az olvasói érdeklődés? Megváltozott a munkanapló vezetésének rendje? Új könyvtáros lépett be? Radikálisan javultak a feltételek?

Tény, hogy ilyen szélső értékek rejlenek a budapesti 22,1 kötetes érdeklődési átlag mögött, amiről megjegyezhetjük, nagyon jól tükrözi a valóságot.

Vidéken alacsonyabb az átlagérték. A 17. sz. táblázatból emeljük ki a legmagasabb és a legalacsonyabb átlagokat. Kommentárjuk – mutatis mutandis – hasonló lehet a fővárosiakéhoz.

24. sz. táblázat

	1979	1981	1983
Borsod	17,7	23,3	23,4
Csongrád	24,2	25,9	23,9
Vas	26,3	23,4	26,6
Baranya	9,0	16,1	9,1
Tolna	9,6	10,2	7,8
Zala	12,4	9,8	10,1

Vannak itt is furcsa jelenségek. Például Szabolcsban, ahol így ingadozik az átlag: 14,7 – 25,3 – 18,6 kötet.

Kétségtelen, a szocialista brigádok könyvtárhasználati szokásai is befolyásolják az érdeklődést jelző mutatót. Számos munkahelyen az a gyakorlat, hogy a brigád könyvtár-felelőse esetenként elvisz társai részére néhány hónaljnyi könyvet, s ezzel emeli meg az olvasói érdeklődést.

De sajnos, kialakult egy helytelen jutalmazási gyakorlat is, ami éppen az olvasószolgálatban érezteti káros hatását. A könyvtáros anyagi és erkölcsi elismerése túlzott mértékben függ a statisztikailag kimutatható „eredményektől”. Az önálló könyvtáraknál nehezen érhető tetten a statisztikai adatokkal való manipulálás, hiszen a hálózati központ messze van, s esetleg maga sem teszi szóvá az ilyen ön- és másokat ámitó turpisságokat. Ezt a gyakorlatot sürgősen fel kell számolni, mert ez semmi más, mint a fenntartók, a művelődés irányítói félrevezetése, mondjuk ki, becsapása.

Az olvasmányok összetételének elemzését nem teszik lehetővé a statisztikai adatok. Mégis megfigyelhető, hogy a szórakoztató, olvasmányos irodalom felé terelődik a figyelem, s a komolyabb olvasmányélményt nyújtó művek kiesnek az érdeklődésből. Jelentkezik azonban a tanulmányi igény is. Mindez ugyancsak felveti a szakszervezeti könyvtárak állománygyarapítási gyakorlata megvizsgálásának szükségességét, különös tekintettel a szakirodalomra és a magasabb szintű ismeretterjesztő irodalomra. Alighanem hamarosan elérkezik az idő, hogy újrafogalmazzuk a szakszervezeti könyvtárak funkcióit, s a

könyvtári ellátást jobban hozzáigazítsuk az élethez. Ennek persze nemcsak állománygyarapítási, hanem kiadáspolitikai következményei is lennének. E kérdésekkel szembe kell nézni, és nemcsak a szakszervezeti könyvtárakban!

JEGYZETEK

1. MADZSAR József; Munkáskönyvtárak. = Könyv és Könyvtár a magyar társadalom életében 1849–1945. Bp. 1970. Gondolat.
2. A Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnöksége az üzemi könyvtárak munkájának megjavítására és további fejlesztésére. Bp. 1951. június 25. = Sallai István: A könyvtári munka. Bp. 1954. Művelt Nép.
3. Ld. 4–5. sz. jegyzetet.
4. A SZOT Elnökségének 1971. március 29-i állásfoglalása a szakszervezeti könyvtárak távlati fejlesztésének alapelveiről és követelményeiről.
5. A szakszervezeti közművelődési könyvtárak tartalmi fejlesztésének alapelvei, szervezeti és működési rendszere. A SZOT Elnökségének 1980. szeptember 29-i határozata.
6. SZAKMA. A szakszervezeti könyvtárak működési adatai; 1979, 1980, 1981, 1982, 1983. Bp. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
7. Statisztikai tájékoztató. Közművelődési Könyvtárak; 1979, 1980, 1981, 1982, 1983. Bp. Művelődési Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet.
8. MÓNUS Imre: Az állomány és mozgása a szakszervezeti könyvtárakban. = Könyvtári Figyelő, 30.évf. 1984. 3.sz. 229–243.p.

„ÉS A HONVÉDSÉGI KÖNYVTÁRAK? . . .”

FÜLEKI MIHÁLY

A Magyar Néphadsereg könyvtáiról még nem esett szó a Könyvtári Figyelőben. Pedig a lap olvasói között is bizonyára többen vannak, akiknek nincs pontos képe erről az ügyről. Megfigyelhető, hogy a honvédségi könyvtárak hallatán többnyire kétféle módon reagálnak az emberek. Egyik részük – talán a Horthy-hadseregről szerzett élményeik, hallomásaik alapján – olyasféle állapotokat tételez fel (s ebben segíti őket *Heltai* Jenő népszerű kabarétréfája, a Katonakönyvtár is), melyben a könyv – ha egyáltalán van a laktanyákban, – csak leltári tárgy, s csak arra való, hogy legyen mit leporolni, a polcra „elválogólag” felrakni, hisz a felettesek korlátolt rendelkezései tiltják, hogy a „legénység” a könyvet a polcra levegye. A másik reakció-típus pedig a „jé, hát a hadseregben ez is van?” rácsodálkozása. A felfedezés lelkes „lihegése” annak láttán, hogy könyv is, meg könyvtáros is van a laktanyákban, sőt (mit ad Isten!) még olvasni is tudnak a katonák.

Most arra teszek kísérletet, hogy a fenti végletektől mentes, reális képet adjak a Magyar Néphadsereg könyvtárainak helyzetéről.

Könyvtártípusok

A Magyar Néphadsereg könyvtárai tevékenységi körük alapján közművelődési könyvtárak, szakkönyvtárak és felsőoktatási könyvtárak. Számuk meghaladja a kétszázat.

A katonai könyvtárak közkönyvtárak, melyek feladataikat egymással, illetve a polgári terület könyvtáraival és a tájékoztatási intézményekkel együttműködve az országos könyvtárügy részeként látják el. Az a rendeltetésük, hogy lehetőségeik arányában kielégítsék a Magyar Néphadseregben a művelődési és szakirodalmi igényeket.

A könyvtárak feladata voltaképpen megegyezik a polgári élet könyvtárainak feladataival, sajátosságuk csupán csak az, hogy mindezeket a néphadsereg politikai, kiképzési, hadtudományi, közművelődési, oktató-nevelő és tanulmányi tevékenysége támogatása érdekében, abba integrálódva végzik.

A könyvtári szolgáltatások formájában sincs lényeges eltérés (kölcsonzés, a nem kölcsönözhető anyagok rendelkezésre bocsátása helybeni használatra, bibliográfiai, szakirodalmi tájékoztatási és egyéb szolgáltatások, könyvtárközi kölcsönzés stb.). Némi sajátosság azonban itt is adódik: egyrészt, hogy kezdeményezzék és aktívan segítsék a csapatoknál és intézeteknél az irodalmi rendezvények szervezését, s esetenként önállóan is szervezzenek ilyeneket; másrészt pedig, hogy az ifjúsági klubokkal együttműködve

hozzanak létre irodalmi kisközösségeket és gondoskodjanak az ezekben folyó munka szakszerűségéről.

A Magyar Néphadseregben a könyvtári szolgáltatások – a könyvtári dokumentumokról készített másolatok kivételével – természetesen ingyenesek.

A könyvtárak szervezeti és működési szabályzat alapján működnek. Munkájukat az adott katonai szervezet közművelődési tevékenységének részeként, a többi ágazattal és a művelődési közösségek vezetőivel összehangoltan végzik.

A könyvtárak – a Hadtudományi Könyvtár kivételével – korlátozottan nyilvános könyvtárak. Használatukra jogosult a Magyar Néphadsereg teljes személyi állománya, valamint a hivatásos, továbbszolgáló és polgári alkalmazotti állomány családtagjai.

A honvédségi *közművelődési könyvtárak* a katonai szervezetekben – az 1976-os tvr. terminológiájával élve – munkahelyi, a helyőrségi művelődési intézményekben pedig korlátozottan nyilvános, lakóhelyi közművelődési könyvtárként működnek. Az alábbi típusaik alakultak ki:

- csapatkönyvtárak (egységkönyvtárak, laktanyakönyvtárak, tiszthelyettesképző bázisok könyvtárai),
- helyőrségi művelődési intézmények könyvtárai,
- hadtápszervek (kórházak, üdülők, raktárak stb.) közművelődési könyvtárai,
- a Zrínyi Katonai Kiadó és a középfokú katonai kollégiumok könyvtárai,
- a Magyar Néphadsereg Művelődési Háza könyvtára.

A közművelődési könyvtárak gyűjtik és feltárják a művelődéshez, a kiképzéshez, az oktatáshoz, a politikai, a közéleti és szakmai tájékozódáshoz, valamint az igényes szórakozáshoz szükséges könyvtári anyagokat, és e téren szolgáltatásokat nyújtanak, továbbá részt vesznek az olvasási kultúra terjesztésében és színvonalának emelésében.

A Magyar Néphadseregnek közel húsz *szakkönyvtára* van. Ezek az intézmények arra hivatottak, hogy kielégítsék a katonai szervezetek tevékenységéhez, a tudományos munkához, a hivatásos katonák szakmai és ideológiai műveltségének növeléséhez szükséges szakirodalmi igényeket és e körben tájékoztatást nyújtsanak. A szakkönyvtárak feladatuk ellátása érdekében gyűjtik, nyilvántartják, feldolgozzák és az olvasók rendelkezésére bocsátják a katonai és társadalomtudományi szakirodalmat, valamint a tudományos kutatómunka dokumentumait. A szakkönyvtárak együttműködnek a Magyar Néphadsereg közművelődési könyvtáraival és – gyűjtőkörüknek megfelelően – a polgári szakkönyvtárakkal.

A hadsereg fontosabb szakkönyvtárai közül érdemes megemlíteni a Hadtudományi Könyvtárat, a Haditechnikai Könyvtárat, a Honvédelmi Minisztérium Katonai Kézikönyvtárát, a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének Könyvtárát, a Hadtörténelmi Múzeum Könyvtárát, a Katonaorvosi Kutató Központ Könyvtárát és az ún. seregtest parancsnokságok szakkönyvtárait. Közülük a (tudományos könyvtár címmel rendelkező) Hadtudományi Könyvtár országos feladatkörű, nyilvános könyvtár (címe: Budapest, I., Kapisztrán tér 2.).

A szakkönyvtárak a hadtudomány területén a hadtudományi tájékoztatási (információs) rendszer, a tájékoztatási intézmények pedig könyvtári feladataik mértékéig a könyvtári rendszer részei.

A tevékenységi kör szerinti harmadik könyvtártípus a hadseregben a *felsőoktatási könyvtár*. Öt ilyen intézmény létezik: a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola, a Kossuth Lajos Katonai Főiskola, a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola és a Karikás Frigyes Katonai Kollégium könyvtára. Feladatukörük megegyezik a civil felsőoktatási intézmények könyvtárainak feladatukörével. Sajátos feladatuknak tekinthető, hogy a katonai és hazafias témájú szépirodalom közvetítésével segítsék a katonai hivatástudat elmélyítését.

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a katonai főiskolák könyvtárai az intézményekben folyó képzés szakirányának megfelelő területen szakkönyvtárként működnek, ugyanakkor kielégítik az oktatók és a hallgatók közművelődési igényeit is.

Könyvtári hálózat

1979. január elsejével, a Magyar Néphadsereg Könyvtárszabályzata életbelépésével kezdődött el a hadsereg könyvtári hálózatának megszervezése. Ez alapvetően a katonai szervezet és a könyvtári tevékenységi kör szerint épül fel. (Ld. 1. sz. ábra.) Ennek értelmében a könyvtárak (a fiókkönyvtárak, letétek és kölcsönzési pontok kivételével) egyenjogúak, egymásnak mellérendelten működnek. Magasabbegységenként viszont egy kiemelt könyvtár működik, amely saját könyvtári feladatainak ellátása mellett instruálja a magasabbegység alárendeltségébe tartozó könyvtárak szakmai munkáját és a magasabbegység azonos helyőrségbe települt könyvtárai vonatkozásában az ellátó központ funkcióját is betölti.

Egységenként önálló könyvtár, az egy laktanyába települt egységek, illetve önálló alegységek esetében pedig összevont laktanyakönyvtár működik.

Az önálló zászlóalj (osztályok) könyvtárai laktanyakönyvtár esetén a laktanyakönyvtár részeként, önálló település esetén a magasabbegység kiemelt könyvtára közvetlen szakmai segítségével funkcionálnak.

A helyőrségi művelődési intézmények könyvtárai, ha a magasabbegység kiemelt könyvtárával azonos helyőrségbe települtek, ellátás szempontjából is a kiemelt könyvtárhoz tartoznak; ha viszont a kiemelt könyvtárral nem azonos helyőrségbe települtek és főfoglalkozású könyvtárossal rendelkeznek, önálló szerzeményezést folytatnak, s csak szakmai instruálás szempontjából tartoznak a kiemelt könyvtárhoz. Egyéb esetekben a laktanyakönyvtár fiókjaként működnek.

Az önálló szerzeményezést nem folytató könyvtári egységek az ellátó könyvtár részeként, egyedi elbírálás alapján fiókként, letétként, illetve kölcsönzési pontként funkcionálnak.

A szakkönyvtárak munkájának koordinálása tekintetében a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia könyvtára mint kiemelt szakkönyvtár működik.

A kiemelt könyvtárak, továbbá az egy helyőrségbe települt, de más parancsnokság alárendeltségébe tartozó könyvtárak együttműködnek egymással.

A könyvtárszabályzat rendelkezik a könyvtárak fenntartásával, felügyeletével és irányításával kapcsolatos feladatokról is. E szerint a Magyar Néphadseregben működő

1. sz. ábra

A Magyar Néphadsereg könyvtári hálózata

1. Létrejöttéig az MNMH könyvtári bázisára építve az MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ tölti be a szerepkörét.
2. A közvetlen alakulatok könyvtárai vonatkozásában.
3. Együttműködési kört alkotnak.

könyvtárak létesítéséről és megszüntetéséről a *Politikai Főcsoportfőnökség* illetékes dönteni. A minisztériumnak ez a szerve meghatározza a könyvtárak fejlesztési irányait, összehangolja a könyvtárak működését, koordinálja a miniszteriális szervek könyvtárakkal kapcsolatos tevékenységét, ellátja a könyvtárak felsőszintű felügyeletét és irányítja az MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ könyvtárakkal kapcsolatos munkáját.

A középszintű irányítást és felügyeletet az ún. *politikai osztályok* gyakorolják. Ezek a szervek tartalmi és módszerbeli segítséget nyújtanak a könyvtárak munkájához. Átlagosan legalább negyedévenként munkaértekezletet, szakmai, módszertani továbbképzést, bemutatót stb. szerveznek a könyvtárosoknak. Rendszeresen ellenőrzik az alárendelt katonai szervezetekben a könyvtárak tartalmi, módszerbeli és gazdasági tevékenységét. Feladatuk, hogy az olvasómozgalmat viszonyaiknak megfelelő akciókra bontsák, kialakítsák ösztönzési és ellenőrzési rendszerét, meghatározzák a mozgalom részfeladatait.

Könyvtári irányító tevékenységüket a saját kiemelt könyvtárak bevonásával végzik, és folyamatosan együttműködnek a Módszertani Központtal.

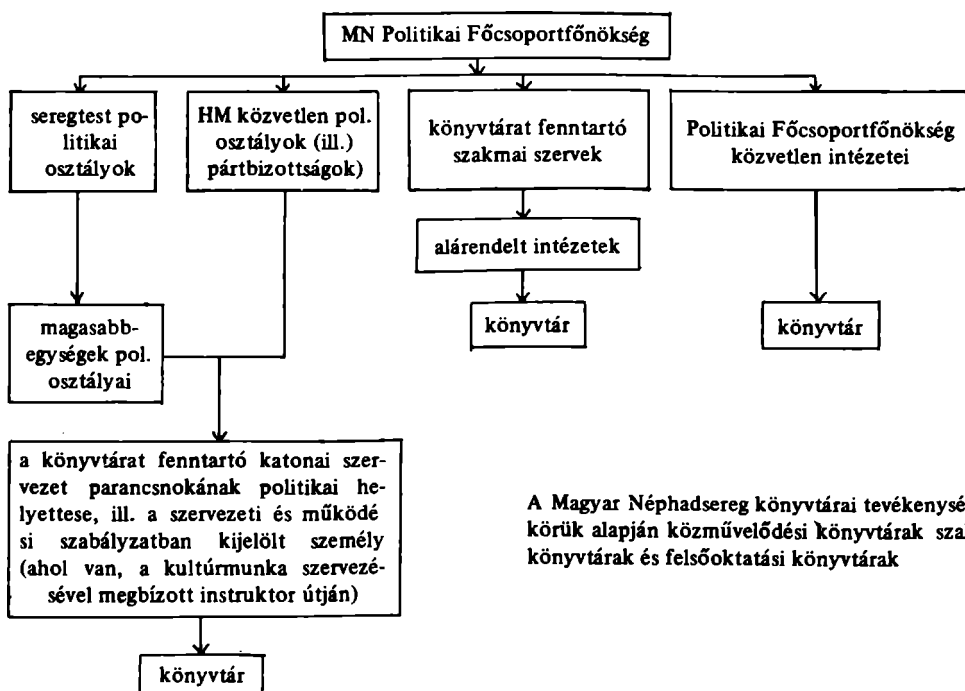
1979 óta egyértelműek a könyvtárat *fenntartó szerv vezetőjének* kötelmei is. Ő szabja meg a könyvtár feladatait, szervezeti és működési szabályait, s – a könyvtár-szabályzat előírásai szerint – meghatározza a könyvtári munka tartalmát és konkrét feladatait, irányítja a könyvtár állományának fejlesztését, elbírálja és jóváhagyja a könyvtár munkaterveit. De ő köteles biztosítani a könyvtár működéséhez szükséges személyi, anyagi, pénzügyi és elhelyezési feltételeket is, és rendszeresen ellenőrzi a könyvtár munkáját. A fenntartó intézkedik arról, hogy minden olvasó betartsa a könyvtárhasználat szabályait, gondoskodik róla, hogy az olvasómozgalom az előjáró politikai osztály instrukciói szerint folyjék. Felkarolja az arra irányuló törekvéseket, hogy a személyi állomány mind nagyobb tömegei olvasókká váljanak, illetve hogy fejlődjék ízlésük, művelődési készségük. Kedvező lehetőségeket teremt az olvasáshoz és az irodalmi rendezvények megszervezéséhez.

A könyvtár munkáját a parancsnok a politikai helyettes révén irányítja.

A könyvtáros közvetlen előjárója a kulturális munka szervezésével megbízott instruktor (ahol nincs, a politikai helyettes), a helyőrségi művelődési intézményben pedig az intézmény vezetője.

2. sz. ábra

A könyvtárak szakmai irányításának rendszere a Magyar Néphadseregben

A Magyar Néphadsereg könyvtári tevékenységi körük alapján közművelődési könyvtárak szak könyvtárak és felsőoktatási könyvtárak

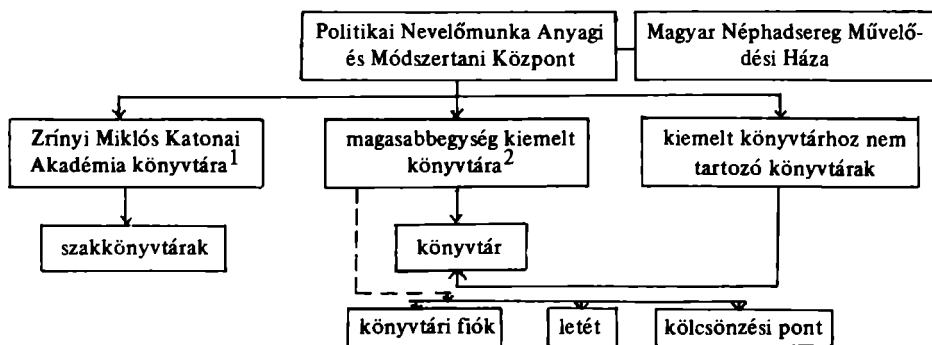
A könyvtárak módszertani gondozását a *Módszertani Központ* végzi, és a könyvtári tevékenységgel összefüggésben különféle szolgáltatásokat teljesít. Egyebek között szakmai és módszertani segítséget nyújt a könyvtáraknak, s ügyel a könyvtári munka szakszerűségére. Instruálja a könyvtárosok munkáját, tanfolyamokat, szakmai tanácskozásokat, tapasztalatcseréket szervez számukra. Segédanyagokat bocsát rendelkezésükre: módszertani kiadványokat, bibliográfiákat és egyéb ajánlásokat, tájékoztató anyagokat.

Figyelemmel kíséri az állománygyarapítás, a feldolgozás, az olvasószolgálat és a raktározás gyakorlatát, a könyvtárközi együttműködés alakulását, s javaslatot tesz mindezek szabályozására. Gondozza az olvasómozgalmat. A könyvtári rendezvényekből módszertani bemutatásokat szervez, koordinálja a nagyobb irodalmi akciók rendezvényeit. Módszereket ad a könyvtáraknak az olvasótoborzáshoz és az olvasókkal való foglalkozáshoz.

A honvédségi könyvtárak szakmai irányításának rendszerét a 2. sz. ábra, a módszertani gondozás csatornáit pedig a 3. sz. ábra szemlélteti.

3. sz. ábra

A könyvtárak módszertani segítségének vázlata a Magyar Néphadseregben

1. együttműködés a könyvtárat fenntartó szervezettel

2. a magasabbegység politikai osztály irányítása alatt

A működés néhány kérdése

A Magyar Néphadsereg alacsony iskolázottságú, nem kis százalékban analfabéta tömegeket és az olvasásról, művelődésről sok tekintetben hibás gondolkodásmódot örökölt a múltból. Ma már más a helyzet. Minden laktanyában könyvtári szolgáltatásokhoz juthat a katona. Csak a közművelődési könyvtárak könyvvagyona meghaladja a 2 millió egységet, az évente könyvbeszerzésre fordított összeg pedig több mint 5 millió forint. A felsőoktatási könyvtárak és a szakkönyvtárak évente 2–2 millió forintot költenek könyvbeszerzésre, az állományukban 400, illetve 200 ezer dokumentum van. A könyvtárakban gazdag folyóiratválaszték, s számos helyen jól felszerelt hanglez- és diafilm-

tár áll a használók rendelkezésére. A sorkatonáknak több mint 60 százaléka rendszeresen kölcsönöz. A részfoglalkozásúakkal együtt több mint 300 könyvtárosból áll a szakembergárda, amely egyre nagyobb szakértelemmel rendelkezik, és egyre magasabb színvonalú könyvtári szolgáltatásokat nyújt. Az elmúlt másfél évtizedben rendszeressé vált, hogy – együttműködve a Könyvtártudományi és Módszertani Központtal – a hadsereg saját szervezésű könyvtárosi szaktanfolyamokon képezi ki könyvtárosait, s a polgári életben is érvényes középfokú könyvtárosi képzettséget (újabban könyvtárkezelői oklevelet) nyújt nekik. Eddig – a fluktuáció miatt is – közel 200 könyvtáros kapott képesítést. Időnként alapfokú tanfolyamok szervezésére is sor kerül. A felsőfokú szakvégtettséget igénylő munkakörök számára természetesen a hadsereg is az egyetemeken és a főiskolákon képezeti könyvtárosait.

Javultak a könyvtári munka tárgyi feltételei is. Az egy-két évtizeddel korábbi szűkös, gyakran rosszul megvilágított és gyengén fűtött, egy-egy kis helyiségből álló könyvtárakat – amelyekben néha kenyeres állványokon (olykor-olykor pedig a földre ömlesztve) voltak a könyvek – az évek során felváltották a több helyiséggel rendelkező, világos és tágas, központi fűtéssel felszerelt, modern könyvtári bútorokkal berendezett, vonzó, esztétikus környezetet nyújtó könyvtárak. Könyvtáraink döntő többsége ma már ilyen, s szabadpolcos rendszerben gazdag választékot nyújt az olvasónak. A könyvtárak 46 százaléka 3 vagy több helyiségből áll. 15 könyvtár rendelkezik 5 vagy több helyiséggel. Az új típusú csapatművelődési otthonok fokozatos létesítésével tovább javulnak a könyvtárak elhelyezési és felszereltségi viszonyai. (Már ma is több helyen áll rendelkezésre zárt rendszerű csatlételevízió – egybek között – a könyvtár és az olvasás propagálására.)

Nagyobb lett a könyvtári munka megbecsültsége is. A döntésre hivatottak körében egyre nő azoknak a száma, akik helyesen értelmezik a könyvtárak szerepkörét, akik értik az olvasás jelentőségét, akik a gyakorlatban is sokat tesznek egy-egy könyvtár munkakörülményeinek javításáért, hatókörének tágításáért. Nőtt a könyvtárosok erkölcsi rangja is. Ma már nem a könyvtárban unatkozó, néha könyvet kiadó-bevevő szemrevaló nőt látják a könyvtárosban, akire gépirói, postási és egyéb feladatokat is rá lehet bízni, hanem egyre általánosabb a felismerés, hogy a könyvtáros egy fontos szakterület felkészült specialistája. Az évek során javult a könyvtárosok erkölcsi és anyagi elismerése is. Többségük aktívan bekapcsolódik az alakulat mozgalmi életébe, mind többen töltenek be közéleti funkciót, s örvendek, hogy nő azok száma, akik nem csak mint könyvtárosok számítnak tényezőnek az adott katonai szervezet életében. A könyvtárosok emelkedő szakmai végzettségével és szolgálati éveivel arányban kedvezően alakult a fizetésük is; a korábnál gyakrabban kapnak jutalmakat, elismeréseket. Csak egy példa: a hadsereg kezdeményezésére a művelődési miniszter minden évben néhány könyvtárosnak a „Szocialista Kultúráért” kitüntető jelvényt adományozza, s Szabó Ervin Emlékérmet is kapott már honvédségi könyvtáros.

A Magyar Néphadsereg könyvtárai az évtizedek során a magyar fiatalok százazreit nevelték a könyvek barátaivá, s kalauzolták őket az értékes olvasmányokhoz; egyre növekvő színvonalon elégitik ki a katonai szervezetek munkájához, a tudományos tevékenységhez szükséges szakirodalmi igényeket, valamint a hivatásos katonák szakmai és ideológiai szakirodalmi igényeit, és tájékoztató szerepük is egyre figyelemreméltóbb. Hosszú lenne sorra venni az eredményeket, egy azonban így is említést érdemel. Az olvasómozga-

lom terén a hadsereg mindig az első között van, s az olvasómozgalom céltudatossága, tömegessége, a sajátos körülményekhez való igazítása tekintetében szép sikereket könyvelhet el, amelyeket az országos szervek is elismernek.

Meglehet, hogy akadnak, akik rózsaszínűnek találják ezt a képet. Akit a helyi gondok szorítanak, vagy aki kívülről s csak felszínesen ismeri a viszonyokat, esetleg nem mindent az itt leírtak szerint ítél meg, hiszen alulnézetből, vagy a kívülről álló helyzetéből sok minden másként látszik. Néphadseregi méretekben – ismerve a tendenciákat és az összefüggéseket – azonban azt kell megállapítanunk, hogy ha nem is mindig látványosan, s ha sok-sok erőfeszítés árán is, de az utóbbi másfél évtizedben előrement a könyvtárak ügye. Nem felhőtlen persze itt sem az ég. Számos objektív és szubjektív akadály nehezíti minden szinten a gyorsabb ütemű fejlődést. A fejlődés azonban – bár az utóbbi 1–2 évben lefékeződött – vitathatatlan. A könyvtárak irányítására hivatott miniszteriális szerv, a Politikai Főcsoportfőnökség ismeri a nehézségeket, s erőfeszítéseket tesz ezek leküzdésére. A helyi kezdeményezések is ígéretesek. Sajnos olykor több évtizedes szemléleti beidegződésekkel kell szembenézni: esetenként még mindig nem látják világosan, hogy a könyvtárak fejlesztése az egész kiképző-nevelő munkában, a katonák műveltségében és hangulatában megtérülő befektetés. A gyorsabb fejlődés hívei viszont néha megfélemednek arról, hogy ezen a téren csak türelmes és átgondolt, meggyőző munkával és csak lépésről-lépésre haladva lehet eredményt elérni.

Igaz az is, hogy az anyagi feltételek jelentős javulása ellenére még mindig vannak korszerűtlen elhelyezései és berendezései könyvtárak. Az esetek döntő többségében azonban objektív s nem szemléleti akadályok miatt nem mozdulnak a dolgok. Szűkös elhelyezési viszonyok, a kivitelező hiánya, az anyagi lehetőségek korlátozottsága, takarékosági megkorlátozások stb. Tisztában vannak az illetékesek azzal, hogy ezekben az esetekben ki kell várni a kedvező „széljárást”, addig pedig a helyi lehetőségek jobb kihasználása, a helyi kezdeményezések felkarolása kínálhat megoldást.

Mind általánosabb felismerés a hadseregben is, hogy a gondok örökös emlegetése vagy a siránkozás önmagában nem hozza közelebb a megoldást; helyette a realitásokat számba vevő, a helyi lehetőségekhez alkalmazkodó, konstruktív alapállásra van szükség. Fontos szemléleti előfeltétel, hogy minden szinten állandóan kutatni kell, hogy *az adott körülmények között* hogyan lehet még eredményesebben dolgozni.

* * *

A hadsereg is a gyorsuló időben él. Sőt – ha a haditechnika rohamos fejlődésére gondolunk – a hadsereg él igazán gyorsuló időben! Az információrobbanás, az információéhség, az ismeretek feleződési idejének lecsökkenése és a tudományos technikai forradalom többi ismérve a hadseregben fokozott mértékben jelentkezik. Másrészt pedig a hadsereg minőségi fejlődése, az emberi tényező megnövekedett szerepe, a hadsereg nagy társadalmi nevelőiskola jellege (és más tényezők), mind-mind a könyvtárak növekvő jelentőségének irányába mutat. Elengedhetetlen követelmény tehát, hogy a korszerű hadseregnek korszerű könyvtári rendszere legyen, mely magas színvonalú könyvtári és információs szolgáltatásokkal segíti a katonai szervezetek rendeltetésszerű működését, a tudományos tevékenységet és a közművelődési célok elérését.

A Magyar Néphadsereg könyvtárügye ebben a pillanatban nem áll a tudományostechnikai forradalom színvonalán. De elindult ebbe az irányba. Korszerű könyvtárpolitikai elvek szerint épülnek ki az alapok (könyvtárszabályzat, hálózat, könyvtárosképzés), és a könyvtárügy gazdái a korszerűség – meg a realitások – jegyében jelölték ki a fejlesztési irányokat (központi könyvtár létrehozása, központi könyvraktár létesítése, néhány bibliobusz rendszerbe állítása, a mikrofilmezés bevezetése, a számítógép fogadásának előkészítése és a reprográfiai szolgáltatások fejlesztése a nagyobb könyvtárakban, a munka – különösen a középszintű irányítás – személyi feltételeinek javítása, könyvkötészetek létesítése stb.). Sok minden eldőlhet a most következő ötéves tervben!

NICARAGUA
KÖNYVTÁR-
ÜGYÉBE enged
bepillantást a LU-
MINARES című ni-
caraguai könyvtári
hírlevél két oldala.

Az 1985. júniusi (4. számú) levél szerkesztői közleménye szerint tárt kapuval várja a nemzeti és a nemzetközi könyvtárügyi információkat, nemcsak Latin-Amerika és a Karib-térség irányából, bár elsősorban az ezekkel való összehasonlítás, és együtt haladás érdekében munkálkodik. Hazai hírei közt előrejelzést ad az augusztus eleji országos olvasáskutatói szemináriumról; a *Boletín Nicaragüense de Bibliografía y Documentación* várható újra indulásáról (utolsó száma 1983 március-áprilisában jelent meg). Megtudhatjuk, hogy a Rubén Dario Nemzeti Könyvtár szakértői csoportja tovább dolgozik egy megfelelő, a kötelespéldány-ügyet is rendező könyvtári jogszabályon alapuló nemzeti bibliográfia tervén (*Proyecto de Bibliografía Nicaragüense*), mely 1980-tól dolgozná fel a nemzeti kiadványtermést. A LUMINARES kutatásokat folytat a latin-amerikai és karibi realitásokhoz és szükségletekhez alkalmazkodó új könyvtári osztályozási és katalogizálási stratégia érdekében: ehhez kéri a hazai kollégák tapasztalatainak közlését. Nemzetközi rovatában a chicagói IFLA ülésről és egy costaricai „informatika és oktatás” témájú nemzetközi tanácskozásról ad előzetes tájékoztatást – mindkét esetben jelezve, hogy Nicaragua részt vesz a fontos nemzetközi eseményen – és hírt ad két Costa Ricában rendezendő szakmai továbbképző tanfolyamról is. A levél másik oldalát M. A. Solórzano Melvil Dewey-ről szóló esszéjének ismertetése tölti ki, melynek kiadásában és terjesztésében a LUMINARES is részt vesz. (MOHOR Jenő híradása)

LELŐHELYTÁJÉKOZTATÁS ÉS A KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS

BÁTKI ANNA

Az IFLA UAP programja, az egyetemes hozzáférhetőség megteremtése napjainkban, az információáradás korszakában az egyik legfontosabb könyvtári célkitűzés világszerte. E bonyolult, sok alkotóelemből, részprogramból álló tervezet egyik súlypontját a központi szolgáltatások alkotják.

A központi szolgáltatások egyik típusának, a lelőhelytájékoztatásnak magyarországi megvalósulási módjairól, funkcionális nehézségeiről, kisebb volumenű eredményeiről már jelentek meg híradások a Könyvtári Figyelő hasábjain, s más szakmai orgánumban is.¹ Bár ezekben a cikkekben már hangsúlyt kapott, ismét nyomatékosan fel kell hívunk a figyelmet e szolgáltatások *inputjának* fontosságára: szolgáltatni csak abból lehet, ami a rendelkezésünkre áll. Ez az unalomig ismételt közhely – amelynek hangsúlyozása mindaddig aktuális marad, amíg a könyvtárközi együttműködésben részt vevő magyar könyvtárakban az érvényes szabályok szerinti működés nem valósul meg – a Könyvek Központi Katalógusának (KKK) működtetésében azt jelenti, hogy *a lelőhelytájékoztatás és az ezen alapuló könyvtárközi kölcsönzés színvonalát a könyvtárak bejelentései és a könyvtárközi kéréslapokon a kérő könyvtár által megadott adatok minősége és hitelessége határozza meg*. Alapfeltétel, hogy a könyvtárak szabványos leírásokat küldjenek a KKK-hoz, de alapfeltétel az is, hogy a kért dokumentumok bibliográfiai adatait megfelelő szakmai színvonalon közöljék.

A bejelentő és a könyvtárközi kéréseket közvetítő könyvtárak munkája meghatározó lesz akkor is, ha a jövőben a Könyvek Központi Katalógusa a könyvtárak osztott katalógizálásán alapuló számítógépes rendszer lesz, de meghatározó ma is, amikor e katalógust az egyes könyvtárak nem egységes szempontok szerinti, a szabványokat sajátosan, esetenként önkényesen alkalmazott leírásaiból manuálisan szerkesztjük.

Jelen cikkben a KKK-hoz érkezett könyvtárközi kéréslapokat a lelőhelytájékoztatás hatékonyságának szempontjából elemeztük.² Vizsgáltuk az összes kérés és a szabálytalanul kitöltött kéréslapok arányát, a hibás kérést megfogalmazó könyvtárak összetételét és az előforduló hibák mennyiségét és típusait.

A minta. Az elemzés

1983 márciusától a KKK-hoz érkező könyvtárközi kölcsönzési kérések közül kiválasztottuk azokat, amelyek lelőhelyét katalógusainkban megtaláltuk annak ellenére, hogy a kérés hiányos, hibás volt. Ezeket a kéréseket lemásoltattuk, és módszertani levél

kíséretében visszaküldtük a kérő könyvtárak. A figyelemfelhívó módszertani levélben hangsúlyoztuk, hogy célunk e visszajelzéssel az, hogy „a kéréslapon előforduló *kiküszöbölhető* hibák a jövőben csökkenjenek”, kértük a könyvtárakat, hogy a kért művek adatait előzetesen ellenőrizzék, s egyúttal felhívtuk figyelmüket a könyvtárközi kölcsönzési útmutatóra, amely a kéréslapok szabályos kitöltéséről is eligazít.³

Mindennap munkánk mellett a központi szolgáltatások keretében nincs lehetőségünk a rendszeres és folyamatos módszertani tevékenységre. Jóllehet a kéréslapokon keresztül folytatott párbeszédünk a könyvtárakkal továbbra is kívánatos lenne, munkahelyi hiány miatt 1984 júniusában módszertani tevékenységünket fel kellett függesztenünk.

Elemzésünkbe csak azokat a kéréseket (kéréslapokat) vontuk be, amelyekre a kért irodalmat a kiegészített, helyesbített adatok alapján megtaláltuk katalógusainkban. Ezeket pozitív válaszként regisztráltuk. Adataink szerint az összes pontosított, segédkönyvek stb. alapján bibliográfiailag azonosított könyvtárközi kérés mintegy kétszerese az előbbinek.

1983. március 1. és 1984. június 30. között 180 könyvtárak 271 alkalommal összesen 339 hibásan kitöltött kéréslapot küldtünk vissza.

A vizsgált időszak alatt osztályunkra érkezett összes könyvtárközi kölcsönzési kérés és a visszaküldött kéréslapok aránya az alábbiak szerint alakult.⁴

	Összes kérés	Összes pontosított kérés	Visszaküldött kérés	Könyvtár
1983	9114	545 (201 alkalom)	265	128
1984	6188	193 (70 alkalom)	74	52
Összes:	15302	738 (271 alkalom)	339	180

A vizsgált időszakban helytelenül, hibásan közvetített kérések az összes kérés mintegy 5%-át teszik ki, a központi katalógusban azonosított tételek aránya 2,2%. Ennél rosszabb arányt mutat az a felmérés, amelyet 1975-ben végeztek az osztály munkatársai, s amely szerint 1000 külföldre küldött kérésből magyarországi könyvtárban is megtalálható lett volna 100, de a rendelkezésre álló adatok alapján a bibliográfiai tételek azonosítása negatív eredményt hozott.⁵ A százalékos arány nem túl nagy, mégis érdemes a vizsgálódás, ha a módszertani vizsgálatba bevont könyvtárak számát, típusát, jelentőségét tekintjük. Több mint 150 könyvtár szerepelt a mintában, tehát a könyvtárközi kölcsönzésben résztvevő könyvtárak jelentős része 1983–84-ben legalább egyszer hibásan megfogalmazott könyvtárközi kérést igényelt. A 154 könyvtár összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy csaknem valamennyi könyvtártípus, amely a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatást igénybe veszi, szerepelt a pontatlan, hiányos kérést küldő könyvtárak között.

A pozitív válaszok és a visszaküldött kérések összefüggését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a könyvtárközi kérések helyes megfogalmazása a kérések teljesítésének jelentős emelkedését idézhetné elő. A pozitív válaszok mintegy 7%-át a javított, korrigált kérésekre adott válaszok teszik ki (ez az arány 1983-ban még 11% volt). Ha a kérő könyvtárak a kéréslapokat a betűrendes katalógus rendszerének és a szabványok előírásainak meg-

felelően, hibátlanul töltenék ki, a könyvtárközi kölcsönzés hatékonyságát kb. 10%-kal lehetne emelni.

	Összes kérés	Visszaküldött kérés	%
1983	9114	265	3 %
1984	6118	74	1 %
	15302	339	2,2%

	Összes pozitív válasz	Visszaküldött kérés	%
1983	2437	265	11%
1984	2394	74	3%
	4831	339	7%

Táblázatunkban a minőségi javulás is érzékelhető. Van azonban a könyvtáraknak egy csoportja, „magja”, amely ismételt figyelmeztetésünk ellenére sem fordít nagyobb figyelmet a kérőlapok szabványos, pontos adatokat tartalmazó kitöltésére. Ezek típusonkénti megoszlása a következő:

	1983	1984
Egyetemi, főiskolai könyvtár	42	17
(ebből kari, tanszéki könyvtár)	(18)	(7)
Szakkönyvtár	67	22
(ebből országos feladatkörű szakkönyvtár)	(17)	(6)
Az akadémiai hálózathoz tartozó könyvtár	(12)	(2)
Az orvosi hálózathoz tartozó szakkönyvtár)	(13)	(4)
Közművelődési könyvtár	19	13
(ebből megyei könyvtár	(8)	(6)
járási, városi könyvtár	(10)	(6)
községi könyvtár)	(1)	(1)
Összes	128	52

Az egyetemi könyvtárak és szakkönyvtárak (ez utóbbin belül az országos feladatkörű szakkönyvtárak, illetve az akadémiai hálózathoz tartozó könyvtárak) nagy száma azt mutatja, hogy nem elsősorban a segédkönyvek, bibliográfiai források hiánya miatt pontatlanok, hiányosak a kérések. Bár a könyvtári szolgáltatások össz volumenét tekintve a könyvtárközi kérésekkel kapcsolatos munka valóban csak egy részterület, de mindenképpen része az alapfeladatnak, a hozzáférhetőség biztosításának.

A közművelődési könyvtárak elsősorban magyar nyelvű anyagot kérek, és többségében az OSZK-n kívüli könyvtárközi kölcsönzést veszik igénybe,⁶ a KKK-n keresztül történő könyvtárközi kölcsönzésben kisebb hányaddal szerepelnek, számuk így a helytelen kérést fogalmazók között is a legkisebb.

Hibatípusok

A könyvtárközi kérések leírásánál előforduló hibatípusokat a kérőlapok kitöltésénél kötelezően előírt adatok szerint csoportosítjuk.

A legjelentősebb hibaforrás az első adatcsoport. Az elemzett 339 kérés közül kereken 100 esetben hibás volt a *főcím* leírása, és 210 kérőlapon szerepelt hibásan vagy hiányosan a *szerző*, illetve *közreműködő* neve.

A *címadatok* között leggyakoribb hiba a gyűjteménycím és a kötetcím felcserélése, sok esetben a kötetcím elhagyása. Sokszor okoznak gondot az egyénileg alkalmazott, nem szabvány szerinti *rövidítések*. Ezek feloldása a szakterület alapos ismerete és megfelelő kézikönyvek hiányában meglehetősen nehéz feladat.

A pontos cím helyett többször csak kulcsszó szerepelt, s az is előfordult, hogy a keresett mű címe is hiányzott a kérőlapon. Néhány példa a hibásan, hiányosan közölt címadatok köréből:

JONES, R.

McClung's of microscopic technique. 1961. New York

A szerző neve helyesen: JONES, Ruth McLung

A mű címe: Basic microscopic technics.

Reproduction in Japan animals. Ed. E.S. Hafer.
London, 1962.

A mű címe: Reproduction in farm animals.

A szerkesztő neve: HAFEZ, E.S.E.

LÁNYI Mór: A szabadkai kivándorlás. Szeged, 1902.

A mű címe: A bácskai kivándorlás: Jelentés és egy javaslat.

ORLAY Jenő:

Jazzdobbal a világ körül. 1942.

A mű főcíme: Chappy.

Alcím: Dzsessz-dobbal a világ körül.

A kiadás éve: 1943.

Jäger, E., Hunziker, J.C. (1979)
Isotope Geology. Springer Verlag. Heidelberg

A mű címe helyesen: Lectures in isotope geology.
E. Jäger és J.C. Hunziker pedig szerkesztők és nem szerzők.

Ferguson, G.A. – Nonparametric Freud Analyses.
Montreal, 1965.

A mű címe helyesen: Nonparametric trend analysis.

BARUSCH, M.R.
Encycl. Chem. Process Bes.
1977. 2.

A cím és szerzőségi adatok helyesen:
Encyclopedia of chemical processing and design / ed. John J. McKetta.

M.R. Barusch a 2. kötet egyik tanulmányának szerzője.

A hibák forrása sok esetben az a téves feltételezés, hogy a könyvek központi katalógusa nemcsak leíró katalógus, hanem tárgyi visszakeresésre is alkalmas rendszer. Ezért szükséges újra ismételni, hogy a KKK visszakeresési apparátusa a tudományok teljes köréből a bibliográfiai leírás besorolási adatai szerint teszi lehetővé a visszakeresést. Csak a társadalomtudományok területén, az utóbbi tíz év referenzs könyveiről áll rendelkezésre alkalmas forrás a téma, tárgy, kulcsszó szerinti keresésre.⁷

A szerzőségi adatok között *hibás családnévvel* írt szerző 76, *hibás egyéni névvel* írt szerző 5 esetben fordult elő, 26 személynél pedig az egyéni név kezdőbetűje is hiányzott.

A hiányos adatokon kívül, bárhol forduljanak is elő, a sajtóhibák is nehezítik az azonosítást. Különösen a hibásan közölt személynevek esetében, amikor csak több (pl. cím) besorolási adat alapján, többletmunkával azonosítható egy keresett dokumentum. Az egyszerűs művek esetében pedig az azonosítás csaknem lehetetlen, mert az egyszerűs művek címük szerint nincsenek besorolva a KKK-ba. A szerzők egyéni neve kezdőbetűjének hiánya különösen a gyakori családnévű szerzőknél okoz sok gondot. Egy Müller, Smith, Szabó családnévű szerzőnél gyakran másfél-két katalógusfióknyi cédula gyűlik össze, ilyenkor az adott mű kikeresése segédeszköz nélkül megoldhatatlan feladat a ráfordítási idő nagysága miatt.

Néhány példa a szerzőségi adatok pontatlanságára:

BEVS, W.: Socialist ownership.
1976.

A szerző neve helyesen: BRUS, Włodzimierz
A mű címe: Socialist ownership and political systems.

N.J. Nielsson
Learning Machines, New York, 1965.

A szerző neve helyesen: NILSSON, Nils J.

Nature of Human Values / Rokeach, N.Y.,
1973.

A szerző neve helyesen: ROKEACH, Milton
N.Y. a kiadás helyének rövidítése.

Interact. Sediments Fresh Water, Proc.
Int. Symp. Hague, Netherland
Ed. Goltermann.

A közreadó neve helyesen és kiegészítve: GOLDMAN, H.L.

Címadatak:

Interactions between sediments and fresh water: Proceedings of an international symposium held at Amsterdam, 1976.

(Az idézett példákban az is látható, hogy sok kérdésben a hibák, elírások halmozottan fordulnak elő.)

A *kiadás* adatai gyakran lemaradnak a kérésről, s sok esetben nem jelölik a könyvtárak, hogy az adott kiadás helyett megfelel-e a kérőnek korábbi – gyakran változatlan – kiadás.

A *megjelenési adatok*, *lapszám* közlése szintén adalék az azonosításhoz, gyakori hiánya a könyvtárközi kölcsönzés bonyolítására fordított időt növeli. (A könyvtárközi kérések zöme – nemcsak a visszaküldött kéréseké – csak a cím és szerzőségi adatokat tartalmazza, esetleg a kiadás évének közlésével kiegészítve.)

A felsorolt jellemző hibák is jelzik, hogy ha a könyvtárközi kölcsönzést végzők teljesíteni akarják a kéréseket, részben ellenőrizniük kell a közölt adatokat – s ez szegényes segédkönyvtárunkat tekintve nem mindig megvalósítható – részben több helyen kell keresniük a katalógusban, és ez, bár jelenleg nem hosszabbítja meg az átfutási időt,

mert más munkák rovására töltünk több időt a kérések teljesítésével, mindenképpen munkaerőelvonást jelent. A többletmunkaidő ráfordítás, ha a 339 kérést vesszük alapul, mintegy 7 munkanap. Ha azonban a negatív válaszok csoportjába eső kéréseket is figyelembe vesszük – még több helyen keressük a kért művet, mielőtt kizárjuk a pozitív válasz lehetőségét – egy munkatárs csaknem egyhavi munkaideje lenne más munkára fordítható.

A reagálások

1983. március 1. és 1984. június 30. között – ha az ismétlődéseket leszámítjuk – összesen 154 könyvtárnak 271 alkalommal küldtünk vissza kérőlapot.

A sokszorosított módszertani levél mellett külön „egyévre szabott” levelet írtunk 9 alkalommal – ebből öt levelezéssé alakult. Köszönőlevelet egy könyvtártól kaptunk. Telefonon több könyvtárral tárgyaltunk, s ismét megállapíthattuk, hogy a közvetlen emberi kommunikáció a legalkalmasabb közös problémáink tisztázására, a követendő gyakorlat meghatározására.

Összesen a könyvtárak több mint 10%-a reagált módszertani levelünkre. Ezek között voltak olyanok, akik félreértették, félreértelmezték figyelemfelhívó levelünket, s sértődötten válaszoltak javító szándékú kezdeményezésünkre. Hivatkoztak a rendelkezésükre álló hiányos forrásokra, a kérést megfogalmazó kutatók, használók hibás, helytelen adataira. Többen tévesen úgy vélték, hogy a kérő könyvtár feladata csupán a használó által megfogalmazott kérés mechanikus továbbítása, s nem ismerték a könyvtárközi kölcsönzés vonatkozó szabályait, a kérő könyvtárra háruló kötelezettségeket.

A válaszok egy részéből az is kiderült, hogy több könyvtárban nem ismerik kellően a központi katalógus rendszerét, visszakeresési apparátusát.

A legtöbb reagáló könyvtár azonban célkitűzéseinknek megfelelően értelmezte módszertani munkánkat, s azt a következtetést vonta le, hogy közös munkánk hatékonnyabb tétele érdekében, a használói igények jobb kielégítéséért jobban, pontosabban kell dolgozniuk, s nem adminisztrációnak, hanem szakmai munkának kell tekinteniük a könyvtárközi kölcsönzést. Ezt a megállapítást erősíti meg az a tény is, hogy 1984-ben 102 könyvtárnak nem kellett ismételtlen figyelmeztető levelet küldenünk.

Összegezés

A központi szolgáltatások feladatai között elsőként említjük a szolgáltatások használatának módjáról, a lelőhelymegállapítás eszközeiről történő tájékoztatást. A Könyvtárközi kölcsönzési útmutatóra már hivatkoztunk. A KKK-ról 1972-ben és 1976-ban jelent meg tájékoztató.⁸ A közeli jövőben fog megjelenni a KKK-ról egy újabb ismeretető, amelyet az új bejelentésre vonatkozó rendelet és az új szabványok tesznek időszerűvé. Munkánkról, gondjainkról több írás is megjelent a szaksajtóban.

Mindezek mellett minden lehetséges alkalommal igyekszünk megismertetni a könyvtárakat – minden potenciális könyvtárközi kérést közvetítő könyvtárt – a könyvtárközi

kölcsönzés bonyolításának módjával, szabályaival, a könyvek központi katalógusának rendszerével. Célunk, hogy pontosan tudják, mely kérésekre tudunk válaszolni, s kéréseik megfogalmazásánál tudatosan igazodjanak ahhoz, mely besorolási adatok szerint rendszerezzi és teszi visszakereshetővé állományát.

A *kérő könyvtárak feladata* a kérések adatainak – valamennyi szükséges adatának – pontos közlése. A kérlapokat az ISO 690 előírásai alapján kell kitölteni, a kitöltés módjáról – amint már említettük – a Könyvtárközi kölcsönzési útmutató ad eligazítást. A kért dokumentumok adatainak kiegészítéséhez és pontosításához hozzásegít az adott szakterület szaknyelvének pontosabb ismerete, a speciális tájékoztatási eszközök birtoklása.

Befejezésül – s még mindig a kérő könyvtárak feladatairól szólva – vissza kell utalnunk cikkünk bevezetőjére, amelyben a lelohelytájékoztatás inputjáról szoltunk. Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a KKK a könyvtárak bejelentései alapján épül fel. Tehát a kérő könyvtárak feladata a kérések bibliográfiailag hiteles megfogalmazása mellett, hogy az állományukról készített, a központi katalógushoz eljuttatott leírásokat a megfelelő szabványok alapján, szakszerűen készítsék el. Mind a könyvtárak vezetőinek, mind a tájékoztatás részeként a könyvtárközi kölcsönzést bonyolító könyvtárosoknak tisztán kell látniuk, hogy tevékenységüket egy rendszer – az országos könyvtári rendszer – keretében végzik. A rendszerben elfogadott egyezményes szabályok – az érvényben levő leíró, feldolgozási és besorolási szabványok – alapján kell dolgozniok, úgy is mind a szolgáltatást igénybe vevő és úgy is mind a szolgáltatást közvetve nyújtó könyvtáraknak.

JEGYZETEK

1. KONDOR Imréné: Könyvek Központi Katalógusa. = Könyvtári Figyelő. 28.évf. 1982/6. 611–620.p.; KONDOR Imréné: A Könyvek Központi Katalógusának (KKK) működése, problémái és szolgáltatásai. = Az Orvosi Könyvtáros. 24.évf. 1984/1. 85–120.p.; BIEGELBAUER Pál: Korszerűen – gépesítés nélkül. = Könyvtári Figyelő. 30.évf. 1984/4. 362–370.p.; KONDOR Imréné: Az új szabványok és a központi katalógus. = Könyvtári Figyelő. 31.évf. 1985/2. 127–148.p.
2. Vizsgálatunkba csak azokat a kéréseket vontuk be, amelyek megválaszolása a KKK katalógusain keresztül történik, nem tartalmazza tehát az OSZK-n kívüli könyvtárközi kölcsönzést, valamint a periodikumok, illetve az 1952 után megjelent magyar nyelvű anyag OSZK-n keresztül történő kölcsönzését.
3. Könyvtárközi kölcsönzési útmutató. Szerk. Fügedi Péterné. Bp., OSZK, 1982. 17.p.
4. A hibás kérést visszakapott könyvtárak száma ténylegesen csak 154, ugyanis 26 könyvtár kétszer szerepel a statisztikában, mert 1983-ban és 1984-ben is kapott vissza hibásan kitöltött kérlapot.
5. A Könyvek Központi Katalógusa és a könyvtárközi kölcsönzés kérlapjai. (Kézirat.) Bp. 1975.
6. Erről ld. FOGARASSY Miklós: Együttműködés és könyvtárközi kölcsönzés = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 31.évf. 1984. 1–2.sz. 9–13.p.; VÉRTESI Péterné: Még egyszer a könyvtárközi kölcsönzésről = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 32.évf. 1985. 4.sz. 172–173.p.
7. Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek. Szerk. Kondor Imréné. Bp., OSZK, 1975.
8. Tájékoztató a Könyvek Központi Katalógusáról. Bp., OSZK, 1972. 4 p.; BÉRI Gézané: Tájékoztató a Könyvek Központi Katalógusáról. Bp., OSZK, 1976. 30 p.

AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS TAGJAI

Lapunk 1980. 1. számában (44–51.p.) közzeltük a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. sz. törvényerejű rendelet után újjászervezett OKT ügyrendjét, az OKT tagok névsorát és az 1979–1980. évi munkatervet. Azóta rendszeresen hírt adtunk az OKT munkájáról, terveiről (legutóbb az ez évi 3. számban, 291–299.p.), valamint a létrehozott bizottságok ügyrendjéről (1985. 1.szám 82–84.p.). Az 1979-ben felkért tagok mandátuma lejárt, munkájukat a művelődési miniszter megköszönte, és a következő öt évre az alábbi személyeket kérte fel az OKT tagságra.

Elnökség

VÁLYI Gábor elnök

LISZTES László alelnök, a Katona József Megyei Könyvtár (Kecskemét) főmunkatársa

ZSIDAI József alelnök, a Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának (Miskolc) igazgatója

BILLEDI Ferencné, a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium Információs Központ osztályvezetője, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke

HAVASI Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár megbízott főigazgatója

JUHÁSZ Jenő, a Művelődési Minisztérium könyvtári osztályának vezetője

SZENTE Ferenc, az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ igazgatója

Tagok

ÁGOSTON Mihály, az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár főigazgatója

ARATÓ Attila, Megyei Könyvtár (Debrecen) igazgatója

BABICZKY Béla, az OKT Osztályozási Szakbizottságának elnöke

BALÁZS Mihály, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója

BALÁZS Sándorné, az Országgyűlési Könyvtár főigazgatója

BILINCI Lajos, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának (Debrecen) főigazgatója

BIRTALAN Győző, az Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár főigazgatója

DÁN Róbert, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar könyvtári tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MM Könyvtárosképzési és -továbbképzési Bizottságának elnöke

GOMBA Szabolcsné, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtárának (Debrecen) főigazgatója

KASTALY Beatrix, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, az OKT Állományvédelmi Szakbizottságának elnöke

KISS Jenő, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgatója

KOCSIS István, az Ady Endre Városi Könyvtár (Hatvan) igazgatója

MARÓTH Miklós, az Egyetemi Könyvtár (Budapest) főigazgató-helyettese

OTTOVAY László, a Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola Könyvtárának igazgatója a Főiskolai Könyvtárvezetők Tanácsának elnöke

RÓZSA György, a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtárának főigazgatója

SEREGI István, a Szakszervezetek Megyei Tanácsa Központi Könyvtárának (Nyíregyháza) igazgatója, a Szakszervezeti Központi Könyvtárak Igazgatói Tanácsának elnöke

SZÖNYI Katalin, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat igazgató-helyettese, az OKT Számítástechnikai Bizottságának elnöke

TAKÁCS Miklós, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár (Szombathely) igazgatója, a Megyei Könyvtár-igazgatók Tanácsának elnöke

VÁGÓ József, a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium Információs Központ főigazgatója

WALLESHAUSEN Gyula, az Egyetemi Könyvtár-igazgatók Tanácsának elnöke

KITEKINTÉS

A BEVITELI ADATOK MINŐSÉGE

Gépesítési tapasztalatok a Hull Egyetem Könyvtárában

DYSON, Brian: Data input standards and computerization at the University of Hull. (*Journal of Librarianship* vol.16. 1984. no.4. pp.246–261.) című tanulmány alapján SZÖLLÖSY Éva ismertetése.

Tanuljanak mások is a mi kárunkon

Dyson cikke egy kevésbé ismert angliai egyetemi könyvtár saját előállítású gépi rendszerének működési tapasztalatairól szól. Az elkövetett hibák elemzésével alapvető, de éppen ezért nagyon fontos ismeretekkel szolgál a gépesítésbe belevágni szándékozó könyvtárak számára. A Hull Egyetem Brynmor Jones Könyvtárának példája egyértelműen bebizonyította, mennyire fontos a számítógépbe került adatok pontosságának elemzése, és azt is, hogy mennyire szükség van (lenne) olcsón hozzáférhető, megbízható minőségű központi gépi rekordokra.

Az írás egy másik, szűkebb kört érintő szempontból is figyelemre méltó. A Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) létrehozásakor – ahogy erről a *Könyvtári Figyelőben* korábban már beszámoltunk* – viszonylag olcsó és gyors kiindulási alapot teremtett az ingyenes ISDS adatbázis átvétele. Ezekben a hetekben derül ki, mekkora a tényleges különbség az NPA igényessége és az ISDS adatbázis minősége között. Mi is azt reméljük, hogy miután a rendszer üzemelni kezd, sikerül kitakarítani az átvett rekordokból a „piszkos” adatokat. A két szituáció párhuzamossága szembeszökő, annak ellenére, hogy az ISDS nem lehet annyira „piszkos”, mint a Brynmor Jones Könyvtár terméke, továbbá az NPA-ban a mi szigorúan ellenőrzött adatbevitelünk biztosítja pl. a főcím és a téma szerinti visszakereshetőséget. Az NPA munkálatok tervezésében sokat segített volna, ha egy reprezentatív minta alapján előre tájékozódunk a felhasználni kívánt ISDS rekordok erőnyeiről és gyöngéiről.

Még egy általános megjegyzést szeretnék tenni. A cikk szerzője úgy ismerteti a nehéz helyzetet, hogy közben nem keres bűnbakot, és nem magyarázza a bizonyítványt sem, hanem a „tanuljanak mások is a mi kárunkon” elv alapján figyelmezteti a gépesítés buktatóira az utána jövőket. Szemléletmódja, józan optimizmusa tiszteletre és követésre méltó.

*SZÖLLÖSY Éva – SZÜCS Erzsébet: Az időszaki kiadványok számítógépes nyilvántartásának néhány kérdése. Az Országos Széchényi Könyvtár Nemzeti Periodika Adatbázisa (NPA) rendszerében alkalmazott megoldások. = *Könyvtári Figyelő*. 20.évf. 1984. 6.sz. 587–606.p.

Előzmények

Az egyre nehezebb hagyományos kölcsönzési rendszer és az állandó munkaerőhiány okozta problémákat a Hull Egyetem Brynmor Jones Könyvtárában (BJK) online kölcsönzési rendszer bevezetésével kívánták megoldani, szem előtt tartva, hogy a rekordok később egy az olvasókat is szolgáló online katalógusban is használhatók legyenek. A gépesítési munkálatok zöme 1979 őszétől 1981 végéig tartott. 1980 februárjában állították be a hardvert, amelynek alapja egy Beac 8000-es kanadai gyártmányú miniszámítógép. 1980 októberében részlegesen már működésbe lépett a kölcsönzési rendszer, majd 1981 májusában a katalógusrendszer is. 1981 végére befejezték az adatrögzítést: 700 ezer géppel olvasható rekord készült el. A rekordok szakjelzet, cím és szerző szerint voltak visszakereshetők. Ma a könyvtár adatbázisa a teljes állományról mintegy 750 ezer bibliográfiai rekodot tartalmaz, s a címben lévő kulcsszavak szerint is lehet keresni bennük. A gép készíti a katalóguscédulákat is. A MARC rekordok megvásárlásának, önálló előállításának, illetve az ún. osztott katalogizálásnak (a rekordok más könyvtárakkal közösen történő előállításának és felhasználásának) a költségei nem minden könyvtár számára elfogadhatók. *A BJK online adatbázisa saját erőből készült, gyorsan és viszonylag olcsón. A gyorsaság és olcsóság érdekében a könyvtár lemondott az input adatok pontosságáról, abban a reményben, hogy amikor a rendszer üzemelni fog, fokozatosan megtisztítják az adatbázist a „piszkos” adatoktól. Sajnos, erre még mindig nem találtak megfelelő módszert, és a hibák miatt a gépi adatbázis egyelőre nem képes felváltani a ma is folyamatosan épített és karbantartott cédulakatalógust.*

A gépesítés munkálatai

Az online adatbázis előkészítéséhez a köteteket és a *raktári katalógusban* lévő cédulákat el kellett látni vonalkódokkal, majd a cédulákat meg kellett szerkeszteni (szerkesztésen mindvégig az értendő, hogy a raktári katalógus céduláin a megfelelő mezőket ki kell jelölni, és kódokkal, azaz hívójelekkel kell ellátni), s végül a cédulákról géppel olvasható formában rögzíteni kellett az adatokat. E munkák elvégzésére a BJK alkalmi munkaerőket vett igénybe.

A vonalkód-címkézés nem sokkal több, mint egy évig tartott, a munkát végzők száma 4 és 7 fő között mozgott (plusz két ellenőr).

1980 januárjában a könyvtár munkatársai megkezdték mind a kurrensen katalogizált tételek, mind a régebbi tételek visszamenőleges szerkesztését. 1980 áprilisában nyolc főből álló csoport látott munkához, őket a katalogizálók tanították be, akik a munka ellenőrzéséért is felelősek voltak. Kezdetben teljes ellenőrzést végeztek, de később, az alkalmazottak gyakorlottabbá válásával az ellenőrzés szűrőpróbaszerűvé vált. A szerkesztés 1981 áprilisára befejeződött.

A legnagyobb munkát az adatrögzítés jelentette. Eleinte a könyvtár irodai dolgozói végezték, majd a munka javát 1980 áprilisa után egy gépirókból álló ideiglenes foglalkoztatású csoport teljesítette. Sajnos, a magas munkaerő-fluktuáció miatt ritkán volt meg

egyszerre mind a nyolc fő, és nehéz volt megfelelő embereket találni. A rögzítés ellenőrzése kezdetben az előző napi munka listái alapján történt. Az ellenőrzés nagyon sok idejét vette igénybe a szerkesztőknek is és az adatrögzítőknek is, akiknek aztán javítaniok kellett az adatokat.

A bedolgozók munkáját egy munkaalkalom-teremtő bizottság finanszírozta korlátozott időtartamra. Módot kellett tehát találni az adatbevétel felgyorsítására: vagy megelégedni lényegesen rövidebb, kevesebb visszakeresési pontot tartalmazó rekordokkal, vagy lemondani az adatrögzítés ellenőrzéséről. A BJK a második változatot választotta, abban a meggyőződésben, hogy ezzel lehet több időt megtakarítani. Az adatbeviteli sebesség és a teljesítmény azonnal megnőtt. Az input 1981 végére befejeződött, tehát körülbelül 18 hónapot vett igénybe. 1982 óta a könyvtár gépirói végzik a kurrens adatrögzítést, az ellenőrzés a katalógizálók feladata.

A költségek

Mint oly gyakori a gépesítő könyvtárak esetében, a BJK is kevés figyelmet fordított a *valós* gépesítési költségekre. Az alkalmi munkaerők foglalkoztatásának költségét teljes egészében a munkaalkalom-teremtő bizottság fedezte, ez tehát nem terhelte a könyvtárat. Jelentős segítséget adott az egyetem számítóközpontja is. Voltak azonban *rejtett* költségek, különösen a szokásos munkamenetek elkerülhetetlen megakadásai kapcsán. A katalógizálók egy részét például időnként nagyon igénybe vette a különféle csoportok betanítása és ellenőrzése. A szerkesztés is többletmunkát adott. Nőtt a lemaradás, a katalógizálásra váró könyvek sora. Ugyanakkor a növekvő munkaerőhiány súlyosbította a helyzetet. Így az újonnan katalógizált és revideált tételek száma 1978/79 és 1979/80 között több mint 35%-kal csökkent. Az utóbbi tanévben azonban a katalógizálók száma 20%-kal csökkent, ezért a közvetlenül a gépesítésnek tulajdonítható teljesítménycsökkenés nem egészen 23%. Végül a lemaradást gyorsan sikerült feldolgozni, és 1980/81-ben a teljesítmény több mint 46%-kal nőtt. Ez a megugrás három tényező eredménye volt: a katalógizáló gárda kiegészült; a részlegen belül egyszerűsített ellenőrzési eljárásokat vezettek be; a gépesítés egyre kisebb terhet jelentett.

A BJK gépesítési költségeinek legnagyobb része rejtett költség volt, amely ma már nem is számszerűsíthető. Az összehasonlítás egy más módszer feltételezhető költségeivel nehéz, és talán nem is reális. Mégis, a másik lehetőség például MARC rekordok vásárlása lett volna. A lényegében azonos hardver költségekhez járult volna a MARC rekordok ára (rekordonként 0,26 font). Így 700 ezer rekord 182 ezer fontba került volna. Tekintetbe véve a rekordok kiválogatásának költségeit, és figyelembe véve, hogy akad olyan tétel is, amelynek nincs MARC rekordja, ez az összeg valószínűleg erősen alábecsült. Az adatbázisbeli hibák okozta rejtett költségek igazi nagysága voltaképpen csak jóval a gépesítési munkák befejezése után derült ki.

Az adatbázis felülvizsgálata

1983 tavaszán már világos volt, hogy az adatbázis hibáinak, a félresorolásoknak legfőbb oka az 1982 előtt bevitt hibás rekordok nagy száma. A „piszkos” adatok mennyisége valószínűtlenné tette, hogy a meglévő adatbázis javítás nélkül valaha is elfogadhatóan helyettesítse a cédulakatalógust. Hogy a „takarítás” módszereit meg lehessen határozni, a hibák mennyiségére és minőségére vonatkozóan meglehetősen pontos becslésekre volt szükség. Ezért elhatározták az adatbázis felülvizsgálatát reprezentatív véletlen minta alapján.

A minta

Az eredeti minta 1200 kinyomtatott rekordból állt, amelyeket a számítógép véletlenszerűen válogatott ki a több mint 730 ezer tételes állományból. Az adminisztratív okokból nehezen ellenőrizhető anyag kizárása után a minta 1046 tételre csökkent. A nyomtatott listából rögtön nyilvánvaló volt az input hibáinak hatása a besorolásra. A lista a Library of Congress szakjelzetei szerint volt rendezve. A legelső tételből a szakjelzet kimaradt, ezért helye a lista élén a számítógép szempontjából tökéletes volt, a „semmi a valami elé” elv alapján. A következő két tételben a szakjelzet elejére szóköz került, így ez a két rekord (amely egyébként az „N” osztályba tartozott) az „A” osztály elé sorolódott. A következő tételben „88 100 L4” volt rögzítve KB 100 L4” helyett. A számítógép megint helyesen sorolt a „számok a betű elé” elv szerint. . . *A lista megmutatta, hogy az input hibái olyan mértékben képesek felborítani a besorolás rendjét, hogy egyes rekordokat és következésképpen az általuk reprezentált dokumentumokat nem lehet megtalálni.*

A felülvizsgálat ki akarta emelni a raktári katalógusból a mintában szereplő rekordok eredeti céduláit. Huszonegy cédulát nem lehetett megtalálni, és tulajdonképpen ez volt az első „eredmény”: a raktári katalógus 2%-a hozzáférhetetlen volt a felülvizsgálat idején (vagy mert a cédulák még újak voltak és nem voltak beosztva, valahol úton voltak vagy egyszerűen hiányoztak)! Így a végső mintában 1025 tétel maradt.

A kézzel írt cédulák 7%-a elfogadhatatlan minőségű volt. Ezek a cédulák az 1950 előtti időből származtak, gyakran *hiányoztak* róluk adatok. A belőlük készült rekordok tartalma persze különbözött a könyvtár fő cédulakatalógusában szereplő besorolási elemektől, ezért a minta listáján pl. ugyanaz a szerző gyakran több helyen szerepelt (Dickens, C. és Dickens Charles).

A *folyóiratok* aránya a mintában 32,39% volt. A számítógép a teljes adatbázisban 32,14%-ot számolt, ami azt jelzi, hogy a minta igen jól tükrözte az adatbázist. A BJK állományában azonban csak mintegy 7000 kurrens és 20 000 nem-kurrens folyóirat van, tehát az adatbázisban és így a mintában is a folyóiratok túl nagy arányban voltak képviselve. Ez annak az eredménye, hogy a kölcsönzési célok miatt a folyóiratok több egységben kerültek be a rendszerbe.

A módszer

Összehasonlították a raktári cédulákon lévő és az adatbázisban (azaz a listán) szereplő adatokat. Részletes írásos utasítás szabta meg a teendőket. Ellenőrzőlapra kellett feltüntetni a hibák számát és típusát. A hibákat adatmező szerint és típus szerint lehetett kategorizálni:

1. Adatrögzítési hibák: az adatbázisbeli információ nem felel meg pontosan a raktári cédula *szerkesztett* részének (elütések, helyesírási hibák, félreértések stb.)
2. Szerkesztési hibák: a cédulán látszott, hogy a szerkesztés nem követte pontosan az előírásokat.
3. Egyéb hibák: a fenti két kategória egyikébe sem illő, de nem katalogizálási hibák.

A túlzások elkerülése végett egy hibát csak egy kategóriába volt szabad besorolni, tehát a hibás szerkesztésből eredő rögzítési hibát csak szerkesztési hibaként lehetett regisztrálni. A hibákat szavanként (nem pedig karakterenként) kellett számolni. A felülvizsgálat különválasztotta az ún. súlyos hibákat, amelyek a besorolást erősen befolyásolhatták, tehát az első szakjelzetben, az első szerzőben, testületi szerző esetén az első névelemben és (a névelőket nem számítva) a cím első három szavában előforduló hibákat.

Az eredmények

Összesen 2215 hiba fordult elő, átlagosan minden rekord 2,16 hibát tartalmazott. A hibás rekordok száma 755, azaz majdnem 74%. A legtöbb hibát tartalmazó rekordban 16 hiba volt. A hibák csaknem 91%-a adatrögzítési hiba, valamivel kevesebb mint 8%-a szerkesztési hiba.

A várakozásnak megfelelően a legtöbb hiba a cím és a szerző mezőben fordult elő. A megjelenési adatok hibaaránya is magas, de a felülvizsgálat egy egységnek tekintette a megjelenés helyét és a kiadót, amelyek egyébként önálló mezők. Az input karakterek száma és a hibák száma közötti erős összefüggés tehát nyilvánvaló, bár számszerűsíteni lehetetlen.

Az egykötetes művekre esett a hibák csaknem 66%-a, átlagosan 2,4 hiba művenként. A többkötetes művekre (a folyóiratokat is ideértve) a hibák bő 34%-a esett, átlagosan 1,8 hiba, holott ezek a minta több mint 41%-át adták. A többkötetes művek kisebb hibaaránya valószínűleg a folyóiratrekordok rövidegének tudható be. Az egykötetes művek esetében a hibák nem egészen 7%-a volt szerkesztési hiba, a többköteteseknél csaknem 10%. Ez valószínűleg a folyóiratoknál előfordult szerkesztési hibáknak tulajdonítható, különösen a megjegyzés és a nyelv mezőkben. A többkötetes műveknél viszonylag kevés a hiba a szerző mezőben, amit valószínűleg az magyaráz, hogy sok folyóiratnál nincs a szerzőre vonatkozó adat. A többkötetes művek hibáira jellemző, hogy rendszerint ismétlődnek minden egyes kötetnél. Így pl. a szakjelzet mezőben elkövetett 58 input hiba összesen 6340 hibát eredményezett, így egyetlen hibából átlagosan 61,9 hiba keletkezett.

Egy vagy több súlyos hibát tartalmazott 97 rekord, a minta 9,5%-a. Súlyosnak kellett még minősíteni a raktári jelzet és a méretjelölés hibáját, ezekkel együtt a súlyos hibát tartalmazó rekordok száma 117, azaz több mint 11%. A 97 tétel közül 46 (azaz 47%) többkötetes mű volt, szemben a teljes mintára érvényes 34%-kal. Ez arra utal, hogy bár a több-

kötetes művekre és különösen az időszaki kiadványokra rekordonként kevesebb hiba esett, a súlyos hibák száma náluk lényegesen magasabb volt. Ugyanúgy a kevésbé ismert idegen nyelvek és különösen a német, lényegesen több hibával jártak.

A hibák okait lehetetlen számszerűsíteni. Kétségtelenül a *gondatlanság* az elsődleges hibaforrás, ami talán az adatrögzítési munka unalmából fakad. További okok a cédulák rossz vagy olvashatatlan kézírása és a könyvtári, illetve katalogizálási munkák ismeretének hiánya.

Egy-egy javítatlanul maradt botlásnak drámai hatásai lehetnek, például:

Königlich-preussische Akademie . . . *rögzítve*: cöniglich-Preussische Akademie . . .

Upper Permian . . . *rögzítve*: Upper Peruvian

Davy, M.J.B. *rögzítve*: Darv, M.J.B.

Biological abstracts *rögzítve*: iological abstracts

Az utolsó hiba valamilyen oknál fogva nem hatott a folyóirat összes kötetére, de azért az „iological” kulcsszó szerinti keresés 29 találatot eredményezett!

Az adatbázis kijavításának lehetséges módszerei

Lehet egyszerűen belenyugodni az adatbázis „piszkosságába” és semmit sem tenni! A könyvtárosok és az olvasók használhatják az igen magas színvonalú cédulakatalógust. A „piszkos” adatok száma és aránya lassacskán mindenképpen csökken, mert az adatbázis állandóan nő, az adatrögzítés most a korábbinál sokkal magasabb színvonalon folyik, és szakképzett munkatársak ellenőrzik. Évente tervszerűen mintegy 5000 tételt revideálnak és javítanak, és az alkalmasszerűen észlelt hibák javítása révén is csökken a súlyos hibák száma.

Ha volna idő és pénz, meg lehetne kísérelni a „nagytakarítást”. Az eredmény első osztályú online katalógus lenne. Azonban a katalogizáló részleg belső statisztikái szerint a kurrens input ellenőrzésének átlagos ideje 1,42 perc rekordonként. Ennyivel számolva a 700 ezer rekord ellenőrzése 9,8 emberévet jelentene (napi 7,5 órával és évi 225 munkanappal számolva). Rekordonként 1 percet számolva még mindig 6,9 emberév jön ki! Ha 10 ember heti 1 óráját erre szánná, 36,8 évre lenne szükség.

Lehetne a javítást azokra a területekre koncentrálni amelyek kulcsfontosságúak akár a használat, akár a súlyos hibák gyakorisága szempontjából, csakhogy *nem derült ki érdemi szabályosság* a hibák előfordulását illetően.

Lehetne mindig az éppen használt dokumentumok hibáira összpontosítani. A BJK statisztikái szerint az 1982. augusztus – 1983. november időszakban az állomány 18,4%-át legalább egyszer kiadták az olvasóknak. Vitatható azonban, ésszerű-e pont azoknak a dokumentumoknak a rekordját javítani, amelyeket végül is sikerült levenni a polcra.

További megközelítési lehetőség a rekordok részleges javítása. Nagyon sok hibának kicsi a hatása vagy egyáltalán nincs hatása a rekord visszakereshetőségére, javításuk csak „kozmetikai” jellegű. Lehetséges lenne tehát a rekordoknak csak azokat a részeit javítani, amelyek befolyásolják:

- a rekord visszakereshetőségét (tehát a szakjelzet, szerző és a cím mezőben lévő hibákat),
- a dokumentum visszakereshetőségét a polcra (tehát a raktári jelzetben és a méretjelölőben lévő hibákat).

Ha minden súlyos hibát, az összes hiba 63%-át kijavítanák, az egy katalogizáló kísérlete (100 rekord, rekordonként 0,41 perc) alapján a teljes adatbázisra nézve 2,93 emberévet igényelne; 10 ember heti 1 órában 10,63 év alatt végezne a munkával!

A BJK egyelőre még reménykedik az adatbázis „megtisztíthatóságában”, jelenleg is számos kísérletet folytat, hogy a lehetséges hibajavítási módszerekről minél több információt nyerjen.

Mindazonáltal a könyvtárban gyakran állnak hosszú sorok a kis nyilvános terminál használatára várva, alig 20 méterre a kitűnő cédulakatalógustól. Végül is az olvasók reakcióját kell bármely könyvtári rendszer mércéjének tekinteni.

VIDEOKAZETTÁK kölcsönzését kezdte meg 1985 tavaszán – az NSZK-ban az első között – a cellei Városi Könyvtár. Az első negyedévben 612 látogató használta a videotárat, közülük 89 addig nem járt a könyvtárba. 2170 videokazettát kölcsönöztek ki (darabját 3 márka rezsiköltség-térítés ellenében), ebből 1407 szórakoztató, 275 ismeretterjesztő és 488 gyermekfilmet. A lendületes kezdés után kissé visszaesett a forgalom, mert a videoállományt nehezebb folyamatosan gyarapítani, mint a könyvekét; kicsi és ingadozó a kínálat.

DBI-Pressespiegel, 1985. júl.

IDŐSEBBEK KÖNYVTÁRHASZNÁLATI OKTATÁSA

DIETRICH, Jerrolyn M.: Library use instruction for older adults. (*Canadian Library Journal* vol.41. 1984. no.4. pp.203–208) c. tanulmányát ZOLTÁN Imre tömörítette.

A szakirodalom mind következetesebben igyekszik nyomon követni azt az átalakulást, amely az utóbbi évtizedekben az idősebb korosztályt jellemzi. Felismerték, hogy korunkban az előrehaladottabb életkor már nem jár kötelezően együtt az általános leépüléssel, sőt az átlagéletkor meghosszabbodása és a szabadidő megnövekedés mind több idős ember természetes életfunkciójává tette az olvasást, a tanulást, a nyitottságot a társadalmi mozgások jobb megértése érdekében.

Az idősebb lakosság megváltozott helyzetét az Egyesült Államok 1965. évi Idősebb Amerikaiak Törvénye (Older Americans Act) hivatalosan is elismerte, majd 1971-ben ugyanez a felismerés tükröződött az Idősek Könyvtári Szolgáltatásai Országos Tervében (National Survey of Library to the Aging).

Felmérések, tanulmányok sora most már közelebből is kezdte vizsgálni a kérdést. Megfigyelték egyebek között, hogy az évek múlásával az ismeretek befogadásának jellege is átalakul. Eszerint a korábban jobbra mechanikus vagy logikus hajlam helyét a hatvanadik életév után fokozatosan mindinkább az észlelő vagy gondolkodó készség váltja fel. Megállapították továbbá, hogy a tájékoztatói médiák közül az idősebb korosztálynál a könyv, azaz az olvasási tevékenység foglalja el az első helyet. Kanadai statisztika arra is figyelmeztet, hogy míg 1976-ban a 65 éven felüliek a teljes lakosságnak csak 8,7%-át tették ki, 2001-re már 17,6%-kal kell számolni. Mindez viszont parancsolóan sürgeti a könyvtárak megfelelő felkészülését.

Helyzet és feladat

Bár az idősebbek iránti szemléletváltoztatás időszerűségét a kormányzat törvényesen elismerte, a könyvtárügy pedig országos tervébe felvette, hatékony előrelépés alig észlelhető. S noha a közömbösség a társadalmi élet csaknem valamennyi területén megtalálható, fokozott felelősség hárul e téren éppen a könyvtárosokra. A közművelődési könyvtár hivatása, hogy megfelelő tartalmú könyvtárhasználati oktatással is mozgósítsa társadalmunknak ezt a számban is növekvő, felszabadult idejével rendelkező, új ismereteket készségesen befogadó s az olvasásban pihenést és gyönyörűséget kereső idősebbek csoportját. Mindenekelőtt azonban a könyvtárosnak kell szakítania azokkal az öröklött nézetekkel, amelyek az időseket szinte kizárják, „leírják” a társadalom életéből. Sőt, az

elkészítendő könyvtárhasználati program tervezésébe ajánlatos a legilletékesebbeket, magukat az idősebb használókat is bevonni, hiszen inkább fogják sajátjuknak érezni a megvalósított modellt, ha a szórakoztatási és információs anyagok kiválasztásában, elhelyezésében stb. ők is résztvettek.

Könyvtárhasználati oktatás

A múltban jobbra csak az iskolai és a tudományos könyvtárakban folyt könyvtárhasználati oktatás, míg a közművelődési könyvtárak mellőzték azt, holott éppen ezek a művelődési fórumok állnak nyitva a teljes lakosság számára. Ez azzal magyarázható, hogy sokáig nem vettek tudomást az idősebb lakosság átalakulásáról, megváltozott magatartásáról és igényéről, megelégedtek az ún. közönségkapcsolatok (public relations) programjával, ami azonban nem helyettesítheti az oktatást. Az idők különálló könyvtárhasználati oktatási programja még új, előzmény nélküli, kiforratlan. Megérett a helyzet egy olyan rugalmas könyvtárhasználati modell kifejlesztésére, amely eleve lehetőséget kínál kiigazításokra, biztosítva ezáltal a tanfolyam idős hallgatói igényeihez való alkalmazkodást. Az alábbiakban bemutatandó modell egy olyan doktori disszertáció téziseire épült, amelynek lényeges sajátossága, hogy az oktatási program az előkészítés és alkalmazás valamennyi szakaszában módosítható, ennél fogva kiválóan alkalmas arra, hogy a helyi viszonyokhoz optimálisan illeszthető legyen. A modell egyes állomásai:

Nevelési cél

Tájékozódás

Eligazodás a könyvtári gyűjteményben; a dokumentumok elhelyezésének tanulmányozása a könyvtártérkép alapján.

Használat

Bevezetés a katalógusok használatába, a cím, szerző, tárgy szerinti keresésbe; a szépirodalom és a szakirodalom katalogizálása közti különbségek.

Az időszaki kiadványok indexeinek használata; különféle tárgyú cikkek visszakeresése a *Reader's Guide*-ban és a *Canadian Periodical Index*-ben; egyeztetés a könyvtár időszaki kiadványok gyűjteményével; régi folyóiratszámok kérése.

Dewey tizedes osztályozási rendszerének alapjai.

A tájékoztatási segédletek szerepe.

A *Canadian New Facts* és a *Keeting's Contemporary Archives* használata.

Könyvismertetések visszakeresése az indexekből (a *Canadian Periodical Index*, a *Book Review Digest* és a *Cummulative Book Index* használata).

Magatartás

Az önálló dokumentumhasználati készség kialakítása és a könyvtárhasználati készség fejlesztése.

Az oktatási program kiválasztása

Felmérő szakasz

Hány tag tartozik a könyvtárhoz, ill. más könyvtárakhoz; miért nem veszik igénybe a könyvtárat; a könyvtárhasználók életkori megoszlása; társadalmi és szociális helyzete; nemek aránya.

Igényfelmérési szakasz

Az egyes csoportok információs szükségletének felmérése; mennyire érdeklődnek a könyvtárhasználati oktatás iránt; milyen az egyes csoportok viszonya a könyvtárhoz; kívánatosnak tartják-e a programot.

Módszertani szakasz

A könyvtárbemutató módjai, helye, ideje.

Az oktatás célja, az oktató témakörök; az optimális csoportnagyság; az elmélet és gyakorlat helyes aránya.

A munka értékelése**Előteszt**

Az oktatási bizottság beszámolója és értékelése az elvégzett szakaszok után

Utóteszt

Az előteszt és az utóteszt eredményeinek összehasonlítása

Minta a tanterv kialakításához**1. szakasz (Központban)**

Programismertetés; előteszt, az érdeklődési szint felmérése.

2. szakasz (Központban)

A bevezetés folytatása; az idősek könyvtárhasználatával kapcsolatos film, ill. egyéb anyag bemutatása; példák az idősek könyvtári igényeinek kielégítésére.

3. szakasz (Könyvtárban)

A könyvtár bemutatása, a katalógushasználat ismertetése – a részvétel alapján döntés a program folytatásáról.

4. szakasz (Könyvtárban)

A referenz-gyűjtemény bemutatása, az időszaki kiadványok indexeiben való keresés, tájékozódás az új könyvekről, könyvismertetések visszakeresése – a részvétel alapján dönteni arról, szükség van-e utótesztre.

5. szakasz (Központban)

Az utóteszt értékelése; a program hatására változott-e az idősek gondolkodása a könyvtárhasználatról, a felmerülő kérdések megvitatása, köszönetnyilvánítások.

Összefoglalva

A nevelési célokat és a tantervet elméletileg az előzetes felmérés alapján kell felállítani. Az optimális program a menet közbeni folyamatos kiértékelésekkel és az ezekre reagáló változtatásokkal valósítható meg. A bemutatott modell segítségével könnyen eldönthető, hogy az adott könyvtárban meg kell-e szervezni az oktatást, vagy nincs iránta kellő érdeklődés. Amennyiben a használók többségét az idősebb korosztály alkotja, a hivatástudat is kötelezi a könyvtárosokat olyan könyvtárhasználati oktatás megszervezésére, amely az idősebb lakosságban rejlő, eddig kiaknázatlan energiákat felszabadítja a köz javára.

HÍREK AZ IFLA ÉLETÉRŐL

Az 1984. év főbb adatait és eseményeit a főtítkár rövid jelentése foglalja össze. Az 1182 tag (181 testületi, 836 intézményi és 165 személyi) 121 országban működik. 49 szakmai egységben 421 tisztségviselő tevékenykedett; a főfoglalkozású alkalmazottak száma a főtítkárságon és a magprogramok irodáiban 8 1/2 fő volt.

Az IFLA öt magprogramját a Council on Library Resources 114 ezer dollárral támogatta; a hatodik programhoz (Advancement of Librarianship in the Third World – ALP) még nem sikerült megfelelő anyagi alapot találni. A szakmai egységek kidolgozták az 1986–1991-re szóló középtávú programjaikat.

A rendezvények közül kiemelkedik a Nairobiban tartott 50. konferencia; az IFLA ezen túlmenően számos szakmai találkozóon (a jelentés felsorolja őket) képviseltette magát vagy működött közre.

A tagdíjakon kívül az IFLA eredményes szakmai működése érdekében nagyon is rá van utalva a különböző szervektől és testületektől érkező anyagi támogatásra; mindezeket a forrásokat a jelentés elismeréssel és köszönettel regisztrálja.

Különös jelentőségű az IFLA-nak az Unescohoz fűződő kapcsolata; ez szakmailag nagyon gyümölcsöző volt 1984 folyamán is. Ezért is jelentenek súlyos csapást az IFLA számára az Unesco 1985-ben életbe léptetett takarékosági intézkedései. Fejlődtek a kapcsolatok az IFLA társszervezeteivel (FID, ICA); 1987-ben közös konferenciát terveznek rendezni a három szakma képzési problémáiról (az előkészületek megkezdődtek), s az új magprogramok iránt is érdeklődés mutatkozik részükről.

Élénk volt a kiadói tevékenység: az *IFLA Journal* és az *IFLA Annual* mellett több monografikus kiadvány jelent meg. Új sorozat indult *IFLA Professional Reports* címmel.

Az *IFLA 51. közgyűlése* 1985. augusztus 18–24-én lesz Chicagóban. Az összehívó levél tartalmazza a legfontosabb ügyrendi tudnivalókat a tagok számára. A hírovtat közli a két plenáris ülés napirendjét is. A konferencia fő témája: *a könyvtárak és az információ egyetemes hozzáférhetősége*. Ennek keretében olyan kérdések kerülnek megvitatásra, mint

- mely tényezők könnyítik meg, illetve hátráltatják az információhoz való hozzáférést;
- az egyének, a nemzetek és a nemzetköziség igénye és joga az információhoz;

*Az *IFLA Journal* 1985. 2. számának hírovtat alapján.

- a kiadói tevékenység különböző aspektusai és az információhordozók megjelenési formái;
- a bibliográfiai ellenőrzés, a források megosztott kezelése, a számítógépes hálózat-szervezés.

A hírovat ízelítőt közöl a gazdag szakmai programból.

Az IFLA pénztárosa, M.-L. Bossuat állította össze az 1983–1984-ről szóló kétéves *pénzügyi jelentést*. A Szövetség 1983-ban 1 223 000 Hft bevételt és 1 288 000 Hft kiadást, 1984-ben 1 387 000 Hft bevételt és 1 248 000 Hft kiadást könyvelt el. Szakmai programjainak végrehajtása érdekében a tagdíjakon kívül nagy mértékben van rászorulva a különböző forrásokból érkező támogatásokra; különösen jelentős a Council on Library Resources, a hágai Királyi Könyvtár, a British Library, a Deutsche Bibliothek és más nemzeti és egyéb könyvtárak, szervezetek segítségével. Súlyos problémákat okoz az Unesco hozzájárulásának radikális csökkenése. Ami a következő két év költségvetését illeti, 1985-re 1 526 380 Hft bevétellel és 1 521 980 Hft kiadással számolnak; 1986-ra nézve egyelőre nem lehet előre látni az anyagiak alakulását.

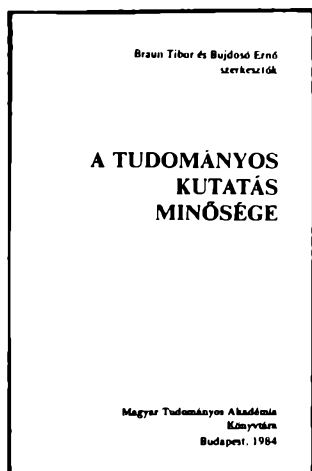
Az IFLA UBC nemzetközi programjának irodája a British Library keretében működik. Az eladott kiadványokból származó bevétel növekedett, több fordítás készült az UBC-anyagokról (ha a fordításokat pénzért árulják, akkor az UBC iroda igényt tart a jogdíjra), elkészült a *Guidelines for authority and reference entries* c. segédlet kézírata (a nyomdai munkákat az Országos Széchényi Könyvtár 1985 elejére végzi el), és egy irányító csoport alakult, hogy ennek alapján megtervezze a vonatkozó UNIMARC formátumot; megjelent az *International Cataloguing* négy száma. Folytatódott az 1982-ben tartott CIP értekezlet határozatainak végrehajtása (szabványosított CIP adatlap és könyvbeli közlési forma kidolgozása, az Unescoval kötött szerződés alapján CIP irányelvek összeállítása). Előrehaladt az 1977/1978-ban készült ISBD/M, S, CM és NBM revíziója (az S-szel foglalkozó munkacsoportot Szilvássy Judit vezeti); az ISBD/PM-et az IFLA és az AIBM közösen fogja felülvizsgálni. Az ISBD/CP-re a Library of Congress készített tervezetet, amelynek újabb változatát egy munkacsoport fogja előterjeszteni. Javaslat született a géppel olvasható dokumentumok, szoftverek és adatsorok ISBD-jének kidolgozására; az előkészítő munkálatok megkezdődtek. A Szovjetunió Katalógizálási Bizottsága összeállította a *List of uniform headings for higher legislative and ministerial bodies in European countries* harmadik kiadásának kéziratát.

Újjáalakult az UAP nemzetközi programjának tanácsadó bizottsága; összetétele is azt szolgálja, hogy az IFLA szakmai egységei még szorosabban kapcsolódjanak a programhoz, s a maguk tevékenységével is mozdítsák elő realizálását. Több értekezlet foglalkozott az UAP kérdéseivel; köztük kiemelkedik a Nairobin tartott szeminárium, amelyen 17 afrikai ország szakemberei vettek részt. Az *UAP Newsletter* két száma mellett további kiadványok is megjelentek; a *Guidelines for national planning for the availability of publications* c. munka utánnyomását az OMIKK végezte el. Az Unesco megbízást adott az IFLA-nak néhány idevágó tanulmány elkészítésére.

A Deutsche Bibliothekben második éve működő Nemzetközi MARC Program (IMP–DB) megjelentette első kiadványát (*International guide to MARC databases and services*), megindította az *IMP Newsletter* c. tájékoztatót, megkezdte a MAB 1 formátum UNIMARC-ra való konvertálását.

PAPP István

SZEMLE

A tudományos kutatás minősége. Szerk. Braun Tibor, Bujdosó Ernő. Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtára. Bp. 1984. 207 p. (Informatika és tudományelemzés. 4.)

Virágot a tudománymetriának!

A tudománymetriai értékelés nem kisebb lehetőséget nyújt, mint hogy anélkül alkossunk képet valamely kutató, kutatócsoport vagy intézmény, de akár egy ország tudományos tevékenységének színvonaláról, hogy maguknak a kutatott témáknak szakértői lennénk. Szakértelemre azért persze szükség van, éppen erről szól a fenti könyv.

A tudománymetria nyersanyaga a tudományos szakirodalom, mint olyan. Metodológiai alapkonceptiója, hogy a szakirodalmi hivatkozások során az idéző és az idézett mű érdemi, tartalmi kapcsolatba kerül egymással. Ha tehát egy művet sokan idéznek, akkor annak nagy tudományos hatása van, így a benne foglaltak tudományos jelentősége is nagy.

Természetesen egyetlen szabály, pár szavas megfogalmazásban nem adhat kellő eligazítást a tudomány bonyolult rendszerét közvetve, statisztikai érvényességgel vizsgáló és értékelő tudományágunkról. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a tudománymetria mindössze 10–20 éves múltra tekinthet vissza, s bár módszerei egyre finomodnak, alkalmazási területei egyre szélesednek, távolról sem tekinthető kiforrott, letisztult receptúrának. Mindazonáltal nagy az érdeklődés iránta az egész világon, s nem minden büszkeség nélkül említhetjük meg, hogy a tudománymetriában – az alkalmazásokat is beleértve – Magyarország az élmezőnyhöz tartozik, jóllehet, ez utóbbi vonatkozásban még igencsak a kezdeteknél tart a dolog.

Valami mindenesetre elindult, s ha vannak is nehézségek – ezekre maga a könyv mutat be számos közvetlen és közvetett példát – az eredmények ígéretesek.

A kötet, amelyet most kezünkbe vehetünk, magyar és külföldi szerzők tanulmánygyűjteménye. A hat külföldi tanulmány mindegyike valamilyen korábban megjelent publikáció. Közülük négy 1983-ban jelent meg, tehát még egy év sem kellett ahhoz, hogy az olvasó magyarul olvashassa őket, ami magyar viszonyainkat ismerve szinte lélegzetelállító bravúr. A válogatás során szemléltetést a sokoldalúságra törekedtek a szerkesztők, s természetesen a nagy nevek felvonultatására. A sokoldalúság egyrészt műfaji – elméleti igényű eszmefuttatások, szemlék és esettanulmányok egyaránt megtalálhatók – másrészt tematikai – egyének, kutatócsoportok, kutatási programok (projectek), intézmények, sőt gyárak képezik a vizsgálatok alanyait.

Az ilyen válogatás nyilvánvaló előnyei mellett hátrányokat is rejt; nevezetesen, hogy mivel a tanulmányok nem összehangoltan készültek, ismétlődésekre is, fehér foltokra is találunk példákat, s az is nyilvánvaló, hogy a bemutatott vizsgálatok korántsem tekinthetők az egyetlen üdvözítő receptnek, még az éppen bemutatott esetekkel kapcsolatban sem.

A *Cole* szerzőpárost nem kell bemutatni a tudománymetria iránt érdeklődőknek. Híres-hirhedt cikkükben, amelyre a könyvben szereplő szemléjük is épít, nem kevesebbet állítottak, mint hogy a kutatók 80%-a felesleges a tudomány előrehaladása szempontjából. E megállapításuk máig is éles viták tárgyát képezi a tudomány berkeiben. Egyik itteni felvetésük, miszerint az idézetek súlya nem azonos, bizonyára alkalmazást és kiteljesedést nyer majd a jövő tudománymetriai vizsgálataiban.

Martin és Irvine tanulmánya az elméletet is, a gyakorlatot is szolgálja. Megkülönböztetik a közlemények minőségét, fontosságát és hatását, s rámutatnak, hogy az idézettség csak a hatást mutatja többé-kevésbé megbízhatóan, a minőséget – ami alatt a végzett munka színvonalát értik – valamint a fontosságot, ami a tényleges tudományos jelentőséget takarja, esetenként csak gyengén tükrözi vissza. Esettanulmányukban négy csillagászati kutatóintézet tudománymetriai és szakértői értékelését vetették össze.

Az értékelő tudománymetria egyik kiválósága, *J. D. Frame* kutatási programok kiértékelésére vállalkozott. Érzésünk szerint ezúttal halványabb az eredmény, mégpedig azért, mert csak a közlemények száma alapján értékelt. Az elmélet szempontjából is érdekes munkájának az a része, amelyben hat nagy szakterület kutatóinak publikációs termékenységéről szolgáltat adatokat.

Fausser és munkatársai egy tanszékvezetői pályázat négy jelöltjének sokoldalú tudománymetriai összevetéséről tudósítanak. Kissé levon a munka érdekességéből az a körülmény, hogy az egyik jelölt – vélhetőleg a későbbi győztes – nagyon kiemelkedik a mezőnyből.

Koenig vállalkozása úttörő jellegű, amennyiben gyógyszergyárak gazdasági, gyógyszerkibocsátási és publikálási jellemzőit veti össze. A mi szempontunkból érdekes korrelációk egy része ígéretesen magas.

Garfieldtől, aki a Science Citation Index létrehozója s a tudománymetria egyik atyamestere, itt egy átfogó szemlét találunk, amelyben mellel az is megemlíti, hogy az általa vezetett Institute for Scientific Information 500 és 1000 dollár közti összegért vállalkozik személyek és csoportok tudománymetriai káderezésére, s felhívja a figyelmet a befektetés gazdaságosságára. Vélhetőleg virágzik az üzlet.

E ponton kapcsolhatjuk össze a külföldi és magyar kutatásokat, mégpedig úgy, hogy kiderüljön: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.” *Schubert* András és *Zsindely* Sándor egy magyar kutatócsoport értékelése során a Garfield által leírthoz némileg hasonló módszert használtak, amely sokkal érdekesebbnek tűnt számunkra, mint amit magáról a vizsgált csoportról megtudhattunk. A módszer lényege, hogy a kutatócsoport publikációiban hivatkozott szakirodalomra ugyancsak hivatkozó más publikációk képezik az összehasonlító etalont, így épp a legnehezebb feladatot, a saját szakmabeliekkel való összehasonlítást valósíthatjuk meg automatikus, megbízható, ám Kolumbusz tojásához hasonlóan egyszerű és szellemes módon. A módszer variálható, pontosítható, azaz egyelő-

re alig felbecsülhetően finom jelzőműszerré alakítható, sőt minden feltétel megvan ahhoz is, hogy a hagyományos módszereket sokban felülmúló információvisszakereső eszközként alkalmazzák. Sajnálatos módon eddig sem ötszáz, sem ezerdolláros ajánlatoknak nem vettük hírt. . .

Schubert András és Náray-Szabó Gábor a szerzője a Chinoin gyár dolgozóinak publikációs tevékenységét kül- és belföldi kutatóhelyekkel összehasonlító tanulmánynak. Adataik alapján a gyár a magyar mezőnyben igen jó, a külföldiben elfogadható teljesítményt nyújt, bár úgy érezzük, hogy az alkalmazott folyóirat-szelektálás némileg a gyárnak kedvez, a kontroll kutatóhelyekkel szemben.

Három akadémiai kutatóintézet beszámolója következik a sorban, az Állatorvostudományi Kutató Intézet, a Központi Kémiai Kutató Intézet és a Szegedi Biológiai Központ. Ezekben az intézetekben a tudományometriai teljesítmény már pénzt is ér, a kutatók jutalmazásánál, sőt a KKKI-ben a kutatócsoportok finanszírozásánál is figyelembe veszik. E három közlemény (szerzőik: Lomniczi Béla, Mészáros János, Winkler Péter és Marton János) együttesen érdemes az áttanulmányozásra, így bepillantást nyerhetünk a helyi körülmények és szempontok, valamint az objektivitás és az érdemesség érvényesítéseért folytatott, nemritkán komoly gondokkal szembenéző küzdelemben, amit az értékelést végzőknek vállalni kell, hogy eljárásukat elfogadhatóvá tegyék az intézmény kutatói gárdája számára. Az örömdetes tanulság az, hogy ha a leleményesség és a körültekintő elmélyültség megfelelő, akkor a legkülönbözőbb körülményekhez is alkalmazható a tudománymetria, s a legkülönbözőbb utak is eljutnak Rómába.

Végére hagytuk ismertetésünknek a könyv első közleményét, Beck Mihálynak és Gáspár Vilmosnak a KLTE TTK-ról készített tudományometriai felmérését. A munka igen sokoldalú és éles képet ad a vizsgált kutatóhelyről, itt azonban mégsem a módszerekre témnék ki, hanem a tudománymetriának a cikkből tükröződő, ma Magyarországon leg súlyosabb problémájára. Nevezetesen arra, hogy az érintett kutatóknak itt csak mintegy egyharmada vett részt önként a felmérésben, aminek nyilván az az oka, hogy a bemutatott adatok alapján meglehetősen gyenge színvonalúnak mutatkozik a KLTE TTK publikációs tevékenysége általában. Ez a körülmény, a felmérendő munka gyenge színvonala manapság a tudománymetria neuralgikus pontja, térhódításának legfőbb akadálya. A méréshez ugyanis nemcsak mérleg kell, hanem az is, hogy lehúzza a mérleg karját az, amit a serpenyőbe tesznek. Igaz, hogy a negatív eredmény – a szegénység megállapítása – is eredmény, de hát ezért nem érdemes precíziós műszert csinálni. Sajnálatosan sokszor fedezhetjük fel az eredménytelenséget a szemérmes elzárkózás, vagy a mérleg hitelessége fölötti viták mögött. Ráadásul e kör könnyen tud rövidre zárulni: a javításhoz a megismerés kell, de e megismeréstől éppen azok húzódoznak legjobban, akiknek a legnagyobb szükségük lenne a javulásra.

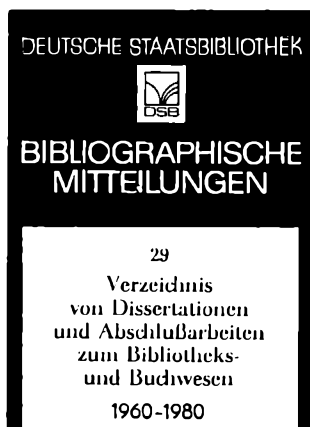
Az ismertetett könyv jól szolgálja szűkebb célkitűzését, a tudományometriai értékelés bemutatását, így jól szolgálhatja magasabb küldetését, a magyar tudomány javítását is. Ehhez azonban kevés egy könyv, s kevés a tudománymetria. Szükség van a megméréstetésre, a verseny vállalására, a tényekkel való szembenézés bátorságára is.

A könyv függelékében a tudománymetria egyik klasszikusa, M. J. Moravcsik két tanmeséjét találjuk. Nem közvetlenül a tudománymetriáról szólnak ugyan, de tagadhatat-

lanul szellemesek, s csak így elmondva banálisan hangzó mondanivalójuk is megszívlelendő: a tudomány kertjének virágzásához nem a nagy felhajtás, nem is a divatok majmolása kell, hanem komoly tudósok elmélyült munkája.

Ezt hivatott segíteni a tudománymetria, akkor is, ha koszorúi időnként nem bábérból, hanem tövisből vannak.

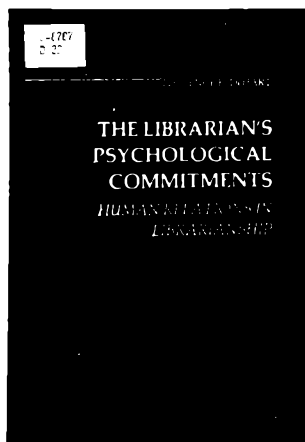
MARTON János

Verzeichnis von Dissertationen und Abschlussarbeiten zum Bibliotheks- und Buchwesen. . . [hrsg. von der Dt. Staatsbibliothek u. dem Institut für Bibliothekswissenschaft u. wiss. Information der Humboldt-Universität zu Berlin in Zusammenarbeit mit. . .]. Bearb. von Gertraud Stein, Friedrich Nestler und Friedrich Michael Schimmel. Berlin, 1984. XVI, 398 p. (Bibliographische Mitteilungen)

Könyv- és könyvtárügyi disszertációk és szakdolgozatok jegyzéke 1960–1980

A retrospektív könyvtártudományi disszertáció-bibliográfia a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi és Tájékoztatási Intézete, a berlini Tájékoztatási és Könyvtárügyi Szakfőiskola, valamint a lipcei Erich Weinert Könyvtárosképző Főiskola birtokában lévő szakdolgozatokat és doktori disszertációkat tartalmazza, összességében mintegy 3000 tételt. A tárgyidő az 1960–1980-as éveket fogja át, kiegészítve néhány 1959-ből származó munkával. A tételeket a kissé átalakított szovjet könyvtári és bibliográfiai osztályozás (BBK) szerint rendezték. A címfelvétel adatai: szerző, cím, megjelenési hely, a képzőintézmény rövidített neve, a megjelenési idő és a terjedelem adatai. Doktori disszertációk esetében ezt a tényt külön is feltüntetik a leírásban. A bibliográfia használatát szerzői betűrendes, tárgyi és földrajzi mutató segíti, melyben a művek tételszámára történik az utalás. (Sz. Zs.)

DE HART, Florence E.: The librarian's psychological commitments: Human relations in librarianship. London, Greenwood, 1979 XIII, 208 p. (Contributions in librarianship and information science ; 27.)

Emberi kapcsolatok a könyvtárban

De Hart professzor asszony (Kansas állam, Emporia State University) műve tankönyv, mely nem száraz felsorolásokkal, definíciókkal, bölcs szentenciákkal untatja olvasóját, nem „középiskolás fokon” oktat, hanem fontos felismerések idézésével, újszerű összefüggések vázolásával, életszerű példák sorával kelt érdeklődést mindazokban, akik a könyvtárosságot éppen most tanulják, vagy esetleg már gyakorolják, művelik is, de még van bennük kíváncsiság, nyitottság saját emberi és munkahelyi gondjaik, konfliktusaik átfogalmazására, újraértelmezésére, netán megváltoztatására.

A könyvtárosság – amint a szerző ezt szinte refrénszerűen is hangsúlyozza – lényege szerint segítő-kapcsolat jellegű szolgálat, mely csak akkor lehet igazán hatékony, ha a technikai kompetenciát a lélektani tudnivalók együttesével integrálják. Vagyis a könyvtáros magabiztosan feldolgozhatja vagy visszakeresheti a legkülönbébb dokumentumokat, ha a szolgáltatás, a kézbeadás mozzanata elhibázott, ha a felderítő beszélgetés, az odafigyelés, a megértés mértéke elégtelen volt. Milyen készségeket lenne jó önmagunkban – esetleg mások segítségével – kifejleszteni, hogy hatékonyabban szolgáljunk? – ez *De Hart* központi kérdése. Természetesen válaszainak sorolása közben maga a szerző sem hiszi, hogy pusztán a feladatok kijelölésével, felvázolásával már célt is ér, de ugyanakkor meggyőződéssel hirdeti: a lélektani tudnivalók leírása, a pszichológiai jártasság növelése legalábbis mélyíti a könyvtárosok közvetítő elkötelezettségét, érintettségét, erősíti hivatástudatát.

A mű tárgyalásmódja a természetes, életközeli mintát követi; a kommunikáció és a kapcsolatok megértésétől halad az attitűdök problémáján át a viselkedés jellemzőihez, a készség szintjéig elfogadott és gyakorolt magatartás-jellemzőkig.

„A könyvtári feladatokkal tisztában vagyok, de az emberi kapcsolatok megvámolják energiáimat, kimerítenek” – panaszkodik gyakran a könyvtárosok, s erre legtöbbször saját személyiségükön belül lehet megfelelő magyarázatot találni, hiszen a könyvtárosok jelentős része világszerte inkább introvertált, kapcsolatokat kerülő, kevés önbizalommal és csekély teljesítménymotivációval rendelkező személy. Pedig jogosan merül fel a kérdés: beszélhetünk-e szakszerű közvetítői, könyvtárosi viselkedésről, ha az ügyfelet, mint személyiséget nem „szólítjuk meg”? Evidencia ugyan, de a szerzővel egyetértésben érdemes

hangsúlyoznunk, hogy a könyvtárban akkor is léteznek személyes problémák, ha csak egyetlen ember dolgozik ott, tehát az interperszonális kapcsolatok szabályszerűségeinek jobb megértése, kezelése alapvető érdeke minden könyvtárosnak – és ne hallgassuk el saját véleményünket se – mindenkinek, orvosnak, tanárnak, jogásznak, papnak, népművelőnek, aki embereket, személyiségeket, perszónákat segít, szolgál. Mint kimutatja az interperszonális (személyközi) kapcsolatok problémái gyakran az intraperszonális, a személyen belüli kommunikáció gondjaival függenek össze, ami viszont sokféle belső feltétel – értékrend, emberkép, belső szükségletek – függvénye. Nyilvánvalóan ördögi körről van szó. Hiszen, ha saját személyiségünk nem eléggé integrált, nem kellőképpen összetartóak, kongruensek, egyértelműek megnyilvánulásaink, ha nem vagyunk kibékülve önmagunkkal, akkor a külső, interperszonális kapcsolatainkban is szükségképpen „zörejek”, zavarok, konfliktusok jelentkeznek. Ha saját feszültségeinket nem tudjuk megoldani, ha nem tudunk hatékony belső beszélgetéseket, meditációkat (intraperszonális kommunikációt) folytatni önmagunkkal, ha nem jól értjük önmagunkat, akkor a mások megértése, a külső kapcsolatok kezelése is nagy valószínűséggel kudarcos lesz.

A szerzővel mélyen egyetértve valljuk, hogy a könyvtári szolgáltatások fejlesztésének egyik kikerülhetetlen útja az egyéni szükségletek jobb kielégítése, aminek viszont előfeltétele a hozzánk forduló kéréseinek, igényeinek minél pontosabb megértése. Márpedig a legegyszerűbb közlés is legalább három síkon értelmezhető:

- a) amit a beszélő mond,
- b) amit a beszélő szándékozik mondani,
- c) amit a hallgató gondol az elhangzottakról. (S akkor még a nem verbális kommunikáció egészéről, mely támogatja, vagy ellenjegyzi a verbális közlést, egy szót sem ejtettünk!)

A könyvtáros nem teheti meg, hogy nem kommunikál; ha elmenekül az olvasó elől, ha nagyon elfoglalt, ez is üzenet: ne zavarj! Az interakció, mely alkalom lehet a félreértésre s a kommunikációs szakadékra is, csak akkor hatékony, ha a közlés kongruens, azaz ha a beszélő szándéka és a közlés hatása egy irányba mutat.

Lassanként hazánkban is egyre gyakrabban kábel tévével számítógéppel is kommunikáló könyvtárosnak talán érdemes tudni: a sokszor oly fárasztó interperszonális és intraperszonális folyamatok megértése jó alapot képez a könyvtáron belüli emberi kapcsolatok továbbfejlesztéséhez.

Végül az első fejezet lezárásaként nyomatékosan kijelenti, hogy „... az önmagunkra, a személyzetre és a kliensekre vonatkozó pszichológiai tudnivalók rendszerezése a munkakapcsolatokban létrejövő kommunikáció egyre pontosabb megértésére épül.”

A könyvtárosi munka folyamán fontosnak ítélt attitűdöket áttekintve ismét a közvetítés és a szolgálat fogalmai kerülnek középpontba. De Hart szerint a könyvtárosi viselkedés központi értéke, célja a segítség, s ezért oly fontos hangsúlyozni, hogy amíg a könyvtáros nem teszi magáévá az olvasó problémáját, addig nem lehet hatásos a munkája. Ugyanakkor ez a megértés nem csaphat át valami fölényes, mindentudó pózba, hiszen a hatékony közvetítés másik alapfeltétele a mások tisztelete. Természetesen az a könyvtáros, aki mindig csak másokat szolgál, egy szép napon joggal kérdi majd meg: és ki törő-

dik velem? Sokan eljutottak már a paradoxon felismeréséhez. „Ha nem törődöm eleget magammal, akkor nem szolgálhatlak elég szabadon.”

Vagyis éppen a szolgálatkészség „ébredtartása” érdekében van nagy szükség a könyvtárosi jogok (emberi méltóságának kijáró tisztelet, saját viselkedés megválasztása, a tévedés joga és felelőssége, az érzelmek kifejezése, szükségletek rangsorolása, „nem tudom” kijelentése stb.) és a felelősség (politikai, a válaszolás, a tudás, a tájékozottság adta hatalom stb.) ismételt tudatosítására.

„A könyvtárosság lényegéből következően, minden aspektusában politikai tevékenység” – mondja többek között a szerző a könyvtárosok felelősségéről szólva. Mi mindent tartalmaz ez az egyszerű tömondat is? Minden egyénnek alapvető emberi joga interakciókban résztvenni. A válaszolás a használónak is és a könyvtárosnak is joga, s ez a jog szükségképpen már bizonyos hatalmat is jelent a könyvtáros számára. Hogyan élünk vele?

Véleménye szerint ugyan egy sor tényező (bizonyos énvédő mechanizmusok, a tettek és a szándékok inkongruenciája, manipuláció, játszmák*) akadályozza ugyan, de mégis működik egy alapvető tendencia a vélekedések, az értékek, az attitűdök és a cselekvések egységének (konzisztenciájának, kongruenciájának) megteremtése érdekében, amely egyébként az egyén belső békéjének, harmóniájának, mentális egészségének is feltétele.

E kognitív konzisztencia kialakítását pedig egy sor, többnyire csak pszichológusok által emlegetett automatizmus segítheti szublimációtól a regresszióig, azonosulástól a kompenzálásig, projekciótól a reakcióképzésig.

E lélektani tudnivalók működtetéséről, a készségek fajtáiról, alkalmazhatóságuk hatáiról, eredményeiről ír a mű harmadik fejezetében a professzor asszony, kiemelve: a sajátos viselkedési stratégiák és a különféle attitűdök megértése segítheti a könyvtárosokat abban, hogy lássák az erdőtől a fát is.

A különböző feladatok sikeres ellátásához (tapintatos felvilágosítás, vezetés, megfelelő, pontos válaszok) a legkülönbözőbb készségekre van szükség, de ezek a készségek kölcsönös kapcsolatban állnak egymással, s bármely szituációban többet is lehet működtetni.

A szerző által felsorolt készségek közül most csak néhányat emelünk ki melyek gyakorlása hazai viszonyok között is hasznos lehet.

- A parafrázálás, a téma újrafogalmazásának, körülírásának kifejtésének készsége, melynek fontos szerepe lehet a tévedések elkerülésében, a pontos továbbításban.

- A mások megértésének, érzelmeinek elfogadási készsége. Gondoljunk csak az agresszívan fellépő olvasóra. Milyen magától értetődő módon vált ki ingerült hangja hasonló támadókedvet, viszontagressziót. Míg ha megértéssel, elfogadással találja szembe magát ugyanez a harckészség, akkor semlegesítődik, megszeli. Tehát az automatikus ping-pong helyett valami egészen más alakul ki, ahol már nem az indulatoké a vezető szerep, marad idő és energia a probléma megoldására, „az akadály megkerülésére”, az ismételt kölcsönös frusztráció helyett a konstruktív párbeszédre.

*BERNE, Eric: Emberi játszmák. Bp. 1984. Gondolat.

„A játszma kiegészítő, rejtett tranzakciók folyamatos sorozata, amely . . . meghatározott kimenetel felé halad.”

– A viselkedés leírásának készsége – a kifejezni tudás pontossága sem elhanyagolható, jó szolgálatot tehet a negatív általánosítások megelőzésében.

– A kiegyezni tudás, a kompromisszumkészség meglétének jelentőségét feleslegesen talán indokolnunk.

– A konfrontálási készség bizonytalan, többértelmű helyzetek tisztázásakor válik rendkívül fontossá.

– A metakommunikációs jelek, s egyáltalán a visszajelzések kezelni tudásának készsége minden személyközi kapcsolatban döntő jelentőségű. (*Munoz* például kimutatta, hogy a nonverbális kommunikáció hatékony kapcsolatot teremt a könyvtárhasználó és a könyvtáros között.) Ugyanakkor szinte közismert, hogy az érintkezések ezen fajtájával a nők gyakrabban és sikeresebben élnek, mint a férfiak. (Sűrűbben keresnek szemkontaktust, s többet mosolyognak.)

A zárófejezetben az úgynevezett zavart viselkedésű (hangoskodó, gyújtogató gyerekek, részeg, kábítószeres fiatalok, magányos, társat kereső hölgyek, exhibicionista férfiak stb.) használókkal kapcsolatos magatartásmódokra tér ki a szerző, hangsúlyozva, hogy számuk érezhetően az USA-ban is szaporodik (nálunk is!), s alapelveként az egészségeseknek kijáró bánásmód alkalmazását javasolja.

Természetesen a könyvtárosoktól senki sem vár el szakszerű egészségügyi szolgálatot, de ugyanakkor világosan látnunk kell: a könyvtár – az USA-ban és Magyarországon egyaránt – egy a társadalom szolgáltató, szociális, védő, támogató intézményei közül, melynek légköre jelentős hatású lehet az egész társadalom mentális egészségének megtartására, vagy további rontására.

A rendkívül olvasmányos, sok életközeli párbeszédet tartalmazó, a lélektani tájékozottság emelését kiválóan szolgáló mű magyarított változata hasznos lehetne a könyvtárosképzés – és továbbképzés fórumain, ösztönző hatású lenne a tájékoztató-, s a public relations munka területén, általában az olvasók rugalmasabb előzékenyebb, szakszerűbb kiszolgálásához is ötleteket adhatna.

NAGY Attila

LIBASE

BIBLIOGRÁFIAI PROGRAMRENDSZERÉT,

amely vállalatok, intézmények, kutatóintézetek könyv, folyóirat-cikk és szabadalmi dokumentumait képes rendszerezni és valamennyi tárolt adat alapján gyorsan visszakeresni. A rendszer a nemzetközi on-line adatbázisokéhoz hasonló lekérdezési lehetőségeket biztosít az Önök professzionális személyi számítógépén (IBM PC/XT, Proper 16, Proper 8, VT16, M08X vagy bármely MS-DOS és CP/M operációs rendszerű gép).

A tárolt adatok megfelelnek a legismertebb nemzetközi adatbázisok (CA Search, Derwent, BIOSIS, MEDLINE) konvencióinak, így a LIBASE különösen alkalmas az on-line lekérdezés eredményeinek utólagos tárolására és visszakeresésére.

10 Mbyte-os Winchester diszken mintegy 10.000 dokumentum adatai tárolhatók. A rendszer különleges szolgáltatásai:

- logikai operátorok (AND, OR, NOT) alkalmazhatók,
- csonkolás balról, jobbról, lebegő keresés,
- bepillantás a hasonló kulcsszavak közé (expand),
- nyomtatás igény szerinti formátumban.

A könyvnyilvántartást kölcsönzési rendszer egészíti ki. Igény szerint vállaljuk a rendszer átdolgozását és bővítését is.

Kérésre információs anyagot, árajánlatot küldünk, és szívesen tartunk bemutatót is.

SzKT Számítógépes Kémiai Informatikai Társaság

1136 Budapest, Fürst S. u. 5.
Tel.: 128-128

Ára: 30,— Ft